

~~29.947~~

Оренбургский

Терми стени

ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Берестейський мир, 320 стор. і 16 стор. ілюстр.	8—	зол.
Федір Дудко: Глум. Оповідання. Стор. 52 . . .	1-20	„
Д. Дорошенко: Мої спомини про недавнє-минуле. Частина I-IV.	4-00	„
Богдан Лепкий: Слота. Поезії	—90	„
От так собі. Мініатури. Сторін 129 . . .	1-50	„
Зірка. Повоєнна повість	4.—	„
Вадим. Повість з княжих часів	4-50	„
Між молотом і ковалом. Причинки до історії Української Армії. Стор, 79	1-50	„
Ст. Левинський: Від Везува до пісків Сагари Сторін 84	3-25	„
Халіда Едіб: В огні. Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234	4-50	„
Василь Софронів: Грішник. Нариси. Стор. 104	1-50	„
Микола Голубець: Львів. Сторін 179	3—	„
А. Вільшенко: Життя і пригоди Цяпки-Скоропада. Сторін 267	4-50	„
Роман Купчинський: Заметіль. — Трильоґія зі стрілецького життя:		
I. Курилася доріженька. Стор. 208	4—	„
II. Перед навалою. Сторін 192	4—	„
Федір Дудко: В заграві. — Трильоґія з визвольних змагань на Великій Україні:		
I. Чорторий. Сторін 192	3-50	„
II. Квіти і кров. Сторін 192	4—	„
III. На згарищах.	4—	„
Ген. Всеволод Петрів: Спомини.		
I. Частина. Сторін 180	3-50	„
II. Частина. Сторін 180	3-00	„
III. Частина. Сторін 180	3-50	„
Юра Шкрумеляк: Чета крилатих. Сензаційна повість. 17 арк. друку	5—	„
Др. Степан Шухевич: Спомини.		
Частина I., II., III., IV., V.	20—	„

ОЛ. БАБИЙ

ПЕРШІ СТЕЖІ

06/10

ОЛ. БАБІЙ.

29.941.

ПЕРШІ СТЕЖІ

ПОВІСТЬ.

Гуц.

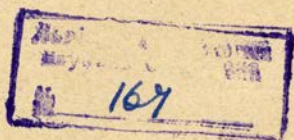
См. 1 дн.

ЛЬВІВ, 1931.

НАКЛАДОМ ВИДАВНИЦТВА «ЧЕРВОНА КАЛИНА» У ЛЬВОВІ

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

WS(2=8u)S-644

ТИШИНА ПЕРЕД БУРЕЮ.

Вони вертають із ліса.

Несуть китиці квітів і дзбаночки з ягодами, а в серцях багацько радості і втіхи.

Бо як-же їй не радіти і не втішатись їм? Це-ж вакації! Наймиліша пора в житті шкільної молоді. Це-ж пора, коли учениці й учні покинувши шкільні мури і місто, як вязні вязницю, цілою душею усміхаються до сонця, до зелених піль і лісів, готові пригорнути весь світ та цілувати кожную квітку із утіхи, що життя прекрасне, що гарно бути молодим та вольним.

І веселе товариство, йдучи межою між двома загонами пшениці, так собі, Бог зна чому, починає співати:

— Не ходилам на вулицю, не піду;

Не любилам багатого, не буду!...

— Мій Боже, як ви хлопчиська співаєте? Це прямо жах! — пустотливо — загніваним тоном кличе Ліда Садівницька, затикаючи вушка випещеними, розкішними долонями. — Ви, пане Косар, маєте ще гірший голос, як наш дяк у церкві; а слуху у вас ні крихітки! —

— Справді? А я гадав, що співаю мов Карузо! Зрештою ніде в Євангелію не написано, що

співати має право тільки той, у кого такий гарний голос, як у вас, панно Лідо. Ворони як погано кричать, а ніколи не мовчать, і я вам наперекір далі співатиму! —

І жартівливий Данило Косар починає співати таким голосом, що Ліда та її брат Богдан і Юрко Голуб утікають від нього.

Данилкові це справляє правдиву втіху, і він силою задержує Юрка та наче труба гуде йому над вухом:

— „До корови треба рано встати,
А я люблю до полудня спати.“

Юрко Голуб незручно виривається і підбігає до Ліди.

— Панно Лідо, це нечемність з боку Данила. Він навмисне реве, щоби вам докучити. Чи ви завважали, що Данило взагалі супроти вас дозволяє собі часом надто багато?

Ліда мовчки всміхається. Вона така догадлива, бистроумна, вона розуміє, що Юрко і Данило обидва трішки люблять її ще з гімназії і через те почувають до себе скриту нехоть суперників.

Данило дивиться на Юрка із почуттям деякої вищости і певности побіди й іронічно кличе:

— Панно Лідо! Не вірте тому, що вам Юрко говорить, це він так зі заздрости за те, що ви мене більше любите, як його!

У Лідочки будиться чисто жіноча потреба інтригувати й посварити двох своїх поклонників, і вона хоч більше прихильна до Данила, як до Юрка, скептично скривлює уста, хмарить брови

і легесенько вдаряючи Данила китицею квітів по обличчі, відповідає:

— Не будьте такі самопевні! Я далеко більше люблю товариша Юрка, як вас, бо Юрко дарував мені всі назбирані ягоди, а ви що назбирали, то й самі з'їли.

— Ах, як ваша любов така дешева, що її можна купити за глечик ягід, то я великодушо резигную з такої дорогоцінності в користь Юрка! —

Задумливе й мелянхолійне обличчя Юрка розхмарюється і прибирає наївний вираз невміло скриваної радості й закоханості:

— Лідочка нині така добра для мене, така ласкава; хто знає, хто знає... — мріє Юрко і вдивляється в Ліду як у картину:

— Панно Лідо! Ви тут на полі серед квітів виглядаєте як полева царівна! —

Але в ту мить до нього наближається брат Ліди Богдан із Галею Косар, і Юрко мовкне.

— Лідо, мати гніватисьме на нас, що ми не вернули на другий сніданок — говорить Богдан.

— Чого-ж має гніватись? Ми поснідали ягодами; жаль, що ми довше не лишились у лісі, там так гарно!

Ліда оглядається на зелені ліси, що розкинулись за ними на узгір'ю.

— Так, сьогодні було дуже гарно! Особливо Данило добре бавив товариство своїми дотепами.

— Данило був нині незрівняний, більше веселий і збиточний, як коли! — відповідає Ліда, і забувши вже, що перед хвилиною в приявності Юрка говорила Данилові догану, з явним кокетством,

оглядається за Данилом і кидає йому на голову зірвану волошку. Юрко тратить погідний настрій, попадає в задуму, без причини починає почувати до Данила досаду, гнів.

А Данило то справді чудо не хлопчисько! Так звиду, то він начеб то поважний, солідний чоловік: його струнка висока постать, його обличчя із ясними, погідними очима, мають у собі щось зрівноважене, мужнє і рівночасно добродушне, але попробуйте його пізнати ближче, піти з ним на прогульку, засісти в товаристві при столі, тоді ви побачите, що за збиточник криється за поважним, діловитим виглядом цього Данила: жарти й вигадки сипле він як з рукава, нема хвилини, щоби він комусь не „пришив латки“, особливо Юркові.

Для Данила у світі нема речі, з якої він не посміявсяб, навіть на похоронах він уміє доглянути щось комічне і приневолить усіх сміятись там, де інший плакавби гірко.

За цю погідну і безжурну вдачу Данила люблять усі, і навіть ця гордовита й замкнена в собі Ліда радо пристає із ним, бо вона також кохає погоду, сміх і тих, що сіють радість за собою.

— Мене бентежить і дратує ця вічна насмішливість Данила. Я почувую себе в його привяності ніяково — думає Юрко Голуб. — І коли він говорить з Лідою, я завжди наче зайвий для них, мабуть тому, що вони такі веселі, жартівливі, а я все сумний... алеж це не правда, я не сумний, я люблю життя, усміх, тільки тепер сумую тому, бо кохаю Лїду. — А кожна глибока любов завжди сумна..., бо будить тугу за тим, що недосяжне.

Юркові жаль, що Ліда розговорилась із Данилом, що вона навіть не звертає на нього уваги, і він підходить до Богдана й Галі Косар, мовби хотів перед ними поскаржитись на Лиду; Богдан і Галя вдачею далеко лагідніші й поважніші як Данилко, тому вони здаються Юркові ближчими й ріднішими.

Галя й Богдан, як звичайно, ведуть якусь тиху, поважну розмову про політичні й народні справи, про вчорашню бійку українців із москвофілами на весіллію.

— Говорив у-ранці батько, що тим разом бійку почав Сверидин: він напав на Марка Лугового і вдарив його, а тоді Петро Багрій прийшов з „Січовиками“ Маркові на поміч та збили не тільки Сверидина, але і всіх членів москвофільської читальні, Михайла Грушку, а найбільше попало Давидовичеві.

— В селі говорять, що в цю справу вмішалась жандармерія і вже арештувала Грушку та шукає Марка Лугового і Петра Багрія. Шкода буде тих хлопців, як їх замкнуть.

— Не бійтесь: скоро буде війна і такі дрібні справи забудуться.

— Ви вірите у близькість війни? — питає Юрко.

— Я майже певний, що ми стоїмо напередодні воєнної завірюхи. Це вбивство архикнязя Фердинанда не пройде без наслідків і хто зна, чи куля вистрілена сербським студентом у Сараєві, не спричинить експльоції великого арсеналу, яким є тепер ціла Європа.

Останні слова Богдана Садівницького почув Василько Маланчин і він наблизився до Юрка; нервово, давно неголене обличчя, чорна чуприна, що рідко бачила гребінь і безладно розсипалась по низькім чолі, неспокійні і трохи лукаві очі Василька та ціла його поява, розхрістана, негармонійна, все це робило на вражливого Юрка якесь прикре вражіння, дратувало чимсь неясним, хаотичним і необчисленим. Стрічаючи Василька, Юрко завжди несвідомо сподівався чогось наглого, прикрого, як скрегіт заліза по шклі.

Всі знали, що у вдачі Василька є щось бурхливе, вічно невдоволене зі всього, озлоблене на світ і людей і всі чомусь потайки недолюбливали його.

Маланчин був свідомий того, що його недолюблюють, це дратувало його ще більше, напоювало жадобою вибитись у житті вище як усі, помститись своїми успіхами. Він був переконаний, що його легковажать тому, що він син бідного економа і що він хоч старший два роки від Юрка й Данила, досі закінчив тільки шість класів гімназії, та нишком в душі вважав себе мучеником, героєм, жертвою професорської злоби й обмежености. Він переконував себе і всіх, що його викинено двічі тому, що він поширював між молодю соціалістичні брошури й революційні думки, хоч в дійсности він не закінчив гімназії тому, що мав невсидчиву вдачу, робив сто робіт нараз, ніякої не доводив до кінця, займався всім і нічим, студіював нараз і гімназію, і музику, був агітатором й організатором, гнаний жадобою слави вже в п'ятнацять літ писав політичні

статті й виголошував промови, не маючи рівночасно терпеливості дочитати до кінця жадної книжки. Професори докоряли йому, що він один із тих, які дуже люблять вчити других, але не люблять вчити себе, що він невдаха. Василько обурювався на професорів, вибухав, лаявся з ними й за такі непорозуміння його двічі викинули з гімназії; і ось в двадцятому році життя він має скінчену тільки шосту клясу і в душі має погорду і гнів до тих, „вузколобих куйонів”, що за головне своє завдання в школі вважали вчити самих себе, а не других. Себеж він уважає майже пророком — у майбутньому.

Василько найбільше цікавився політикою і тепер почувши слово „війна“, він аж підбіг до Богдана й Юрка :

— Ви говорите про війну? — спитав, усміхаючись лукавим усміхом. — Про війну пишуть і газети. Вчора читав я знамениту статтю соціалістичного посла Г. про можливості війни; ти читав її Юрку?

Юрко здвигнув раменами:

— Я більше люблю читати літературні твори, як політичні газети. Особливо соціалістична преса чомусь нецікава: у ній забагато крику і вереску, а повний брак думки і брак згоди між тим, що соціалісти проповідують і тим, що сами роблять.

Василько вже спалахнув, схвилювався, його лице прибрало гнівливий вираз, він розмахував руками і заливав Юрка потоком слів, повних докорів, доган та негодування.

Юрко навіть не слухав його; він, вернувши зі Сокільсько-Січового Здвигу у Львові, щодня наслухався чимало поголосок про війну, але тепер, серед лісів і цвітистих піль, йому хотілось не думати про ніщо і нікого, не заводити політичних дискусій, а тільки іти поруч Ліди, слухати її розмову, спів, любуватись її красою... І тому він, бажаючи перервати суперечку з Васильком, озвався знов до Ліди:

— Панно Лідо! Ви бачите цей широкий лан? Тут колись, як малий хлопчина, я пас батькові корови, а ви ходили сюди із мамусею гуляти й одного разу я дарував вам зловленого маленького воробчика.

— Що це у вас за дикі асоціації вражінь? Ми говоримо про політику, а ви про воробчика і корови?

Всі зареготались і підійшовши до широкого рова, що перетинав загони, станули над ним та подивляля зручність Данила у перескакуванні рова.

— Товариство! Покиньте ви балачки про війну і кацапів, а краще давай забавляйтесь у скакання через рів! Гаразд? Хто перескочить, той матиме право поцілувати панну Ліду!

— Гаразд! Скачемо! — відгукнулись хлопці.

— То питання, чи я позволю поцілувати себе таким поганим хлопчиськам, як ви! — сміється Ліда.

— Ви аж горите із жадоби, щоби я вас поцілував, аж вам личко паленіє від прагнення моїх поцілунків! — додає Данило Косар, і в цю-ж мить, розігнавшись, зручно як ловецький хорт перестрибнув через широкий рів.

— Славно Данило!

— Адасть! Тепер ти!

Адасть Бельський відійшов від ровя, погнав шаленим бігом, скочив і опинився за ровом біля Данила.

— Тепер Юрко!

Юрко Голуб спаленів; почув, що він не такий меткий і сильний, як Данило, він бачив, з яким захопленням Ліда біла в долоні, коли Данило перескочив рів і йому хотілось показатись не гіршим, як його суперник, та боявся, що впаде до ровя.

— Тепер скочить дух лежачого неспокою! — кличе Ліда і трошки насмішливо поглядає на Юрка.

Юрко хоче рятувати свою славу в очах Ліди; він розмахується, пробує скочити, але опинившись над ровом, тратить відвагу і сміючись ніяково, збентежений вертає назад.

— Сафандула! Нездара! Як вам не соромно?! Данило так прекрасно перескочив рів! — кличе Ліда Садівницька, а Юрко бачить, що цей зручний скок Косаря через рів справді збільшив прихильність Ліди до Данила і зменшив його шанси.

Всі, хто не скакав, обходять рівчак і Василько й Юрко також; Юрко наче засоромлений, віддаюється від Ліди і тоді до нього наближається та бере його попід руку син сільського вчителя, Адасть Бельський, який хоч був поляком, приятелював з українцями, й говорив з ними по українськи:

— Товаришу Юрку! — Я досі не погратулював вам з нагоди вашого іспиту зрілости. Бажаю вам дальших успіхів, — промовив Бельський, стискаючи руку Голуба. — Що задумуете студіювати по вакаціях? --

Юрко завагався :

— Сам не знаю, чи зможу студіювати далі; мій батько бідний селянин, я з трудом пробився крізь гімназію, а тепер, хто зна, чи не буду примушений розпрачатись із мріями про університет і вже працювати для хліба. Не всі такі щасливі, як Садівницькі, що їх батько багатий і вони можуть здобувати знання без труднощів і перешкод.

— Розумію вас. Свого часу говорила мені наша Міра, що ви всю вищу гімназію удержували себе самі із лекцій так, як і вона, що ви вибиваєтесь в люди самотужки.

— Панна Міра? Ваша тіточна сестра? Вона згадувала мене? Дивно! Ми-ж з нею не бачились уже два роки; де вона тепер?

— Міра у Відні у своєї тітки. Якраз тепер ми всі в дома турбуємося, що може вибухнути війна і їй не вдасться відвідати Глухович; а Міра так любить наше село.

— Я щось не вірю в близькість війни.

— Міра пише з Відня, що там усі надіються ледадень вибуху війни.

— Чому-ж Міра так рідко буває у Глуховичах?

— Ну, це мабуть вам відомо: моя мати українка, Міра також українська патріотка, а батько і я — поляки. Мати хотілаб виховати Міру в своєму дусі, батько у своїм і на цім тлі у нас удома були такі конфлікти, що Міра вкінці прилягла серцем до своєї тітки у Відні, дещо віддалилась від нас і листується тільки з моєю матір'ю та приїжджає до нас доволі рідко.

— Мене завжди дивувало, як ваш батько, такий польський патріот, шовініст, одружився із українкою?...

— Бачите, любов не знає національних меж. Мій батько молодим студентом закохався в українці й оженився з нею у надії, що вона стане полькою. Тимчасом наткнувся на тип жінки, якої не можна асимілювати і мусів піти на компроміс; та все-ж удома нема повної гармонії.

— Ту гармонію мабуть ви псуєте найбільше.

— Я? Ні, я не шовініст! Я соціяліст і національні справи трактую не так трагічно. Наприклад, я дуже люблю мою кузинку Міру і бувби щасливий, якби вона цих вакацій приїхала до нас. Очевидно, що так жартом, ми посперечалисьби між собою на політичні теми, я нераз назвавби її „гайдамачкою“, вона мене „ляхом печеним“, але то не псувалоб наших взаємин.

Юркові пригадалось чорняве, струнке дівча із карими, бистрими, сумовито усміхненими очима.

— Панна Міра! Для неї доля була також неласкавою; і вона зазнала, що то нужда, самота, залишеність на власні сили, як звичайно дитина міського пролетаря-робітника. — Подумав Юрко і перервав розмову.

Молоде товариство виходить на високу гору, стає біля хреста, що простягає свої рамена над полями; ось тут під кріслатою грушою це товариство любить завжди спочивати і тепер втомлена Ліда сідає у тіні груші, дехто доїдає останки ягід, Юрко хоче конечно сидіти біля Ліди, й подарувати їй останню галузку малин, але Данило, як звичайно, вже випередив його, сів собі попліч зі Садівниць-

кою й усміхаючись тріумфуючо, поглядає на збен-теженого Юрка :

— Юрку! Ти дуже заздрісний? Болить серце? Ах, ти глуховицький Отелльо!

Юрко ніщо не відповідає, мовчки відходить, сідає одалік на межі і мов загнівана дитина починає сам себе жалувати, почуває себе нещасливим, ніким незрозумілим, самотним.

Ліда заходиться знову співати, товариство підтягає за нею, а Юрко, слухаючи спів Ліди, попадає у щораз більше меланхолійний настрій. Зачарований піснею Ліди, наче заколисаний, Юрко безвольно поглядає на рідні Глуховичі, що розкинулися уздовж ріки, яка мов срібний ланцюг вється по долині і якісь безладні думки снуються в його голові, як хмарки по небу.

— Ось там на горі ліворуч перед селом, серед соснових і смерекових дерев дримає цвинтар, такий тихий, задуманий, спокійний, мовби то було не царство страшної смерти, а місце спочинку, де сняться солодкі сни про красу і радощі життя; нижче деревляна старенька церковця, похилена мов стара бабуня, що йдучи під гору, втомилась і сіла спочивати в тіні лип, праворуч церкви серед садів біліє приходський дім отця Косаря, де вродився Данило, а там над річкою біля дороги серед соснових дерев червоніє велика палата дідича Поструцького, де в окремім маленькім домику для служби мешкають родичі Василька Маланчина.

Але найдорощі для Юрка місця у Глуховичах це там, на другому кінці села, там де річка круто звертає попід гору і губиться серед зелених лозів: Ось там бачить він гарнесенький, чепурний домок

пана Садівницького, широкий, просторий, окружений садами, якими вються білі стежки, ах, ті стежки, якими він цього року мав щастя ходити із Лідою, ходити вперше, бо досі батько Ліди не запрошував його ніколи... Юрко дивиться на цей домок Ліди мов на яку святиню, бо ніде в селі нема стільки краси, скільки в цьому домі, ні в чийй родині Юрко в житті не бачив стільки шляхотности, культури і чогось величнього і достойного, як в родині Ліди.

Садівницька в цьому домику здається Юркові якоюсь королівною з казки, недосяжною, таємничою.

А Ліда дивиться кудись далеко, далеко, і разом із товариством співає, навіть не думаючи про Юрка, що слідить за кожним її рухом, любуючися ручкою, на яку вона оперла свою чарівну головку.

Голос Ліди вибивається понад усі інші голоси, він пливе над полями, як чистий ручай серед цвітів і зілля...

І пісня Ліди будить у душі Юрка якусь дивну, таємничу тугу, жадобу бути з нею десь на самоті, там серед широких піль, хоч раз у житті схилити голову на її груди, цілувати її білі, лелійні руки із ніжними, довгими пальцями і тихо, тихо висказати, як він любить її, як кохає...

Ах, той спів, той спів! Які чуда він робить з моїм серцем, думає Юрко.

Нагло зпоза кущів, що ростуть на межі між житами, виходять дві постаті: це молоді парубки, Петро Багрій і Марко Луговий. Обидва несуть коси на плечах, обидва чомусь наче схвильовані, наче спішяться, мов би мали щось важливе сказати, про щось страшне, велике сповістити всіх.

Ціле товариство знає цих парубків: це-ж найсвідоміші селяни в Глуховичах, ті, що допомагали організувати „Січ“ і читальню „Просвіти“, ті, що недавно мали процес у суді за побиття членів москвофільської читальні імени Качковського.

Петро Багрій і Марко Луговий стають під хрестом, здіймають капелюхи й обидва кличуть голосно:

— Панове! Ви тут собі співаєте і певно не знаєте, що сталося?

— Що-ж такого? — питає Василько Маланчин. — Може ви знов набили кацапів так як вчора на весіллю.

— Ні, ні! Але вже оголошено війну!

— Война?!

— Война?!

На хвилину всі вмовкають, тихо, чути, як весело співають жайворонки, як шумить пшеничний лан і десь далеко дзвонить молоток об косу... потім усі зриваються на рівні ноги і не знати чи з остраху, тривоги, чи радості й цікавості, всі кричать голосно, грімко, щосил:

— Война! Война! —

І цей крик будить усіх із першого огомшення, цей крик несвідомий, безцільний, нагадує, що сталося щось велике, невідоме, небувале досі й нечуване... Якась таємнича сила примушує всіх бігти до села, бачити людей, довідатись від них щось більше, чути людські голоси, говорити з кимсь про війну...

Як підчас пожежі, як підчас землетрусу, бігли всі мерщій до села... дехто падав, вставав, біг, здо-

ганяв других, кожний хотів бути в селі перший. В мозках мигали якісь поуривані, окремі думки, як іскри серед темряви, а потім знов ніякої думки, тільки жадоба добігти до села.

Юрко, з трудом встигаючи бігти за другими, на одну хвилину подумав, що піде на війну, що покине і залишить в селі Ліду, в душі озвалось щось наче біль, але в ту-ж мить почув знову крик „Война“, „Война“! і в його грудях зродилась якась таємнича, дика радість, цікавість бачити війну, пережити, вернути до Ліди як герой, побідник. Потім у голові якийсь хаос, не розумів, що це війна, яка вона, чув тільки, що це щось велике, страшне але гарне, хотів уявити собі, як це гудуть гармати, йому чомусь нагадався грім, уявив собі долину засипану трупами, ріку червону від крові, рідне село палаюче у вогні...

Глянув на село і йому здавалось, що воно цілком інакше, як завжди, що воно якесь затривожене, сумне, начеб чекало чогось зловіщого, страшного... Подумав, що тепер над селом наче висить страшна хмара, що регочеться громами і блискавками, але підвів голову і бачив, що сонце сміється ласкаво і любо так, як сміялось, почув, що жайворон співає, як співав, начеб нічого не сталося, не змінилось... а на пасовиську маленький пастушок співає якусь сороміцьку пісню:

„Ой, як був я ще маленький, сидів коло хати...
Тай вчився...“

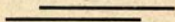
— Война, война! — кликала Ліда і Юрко бачив, що на її подовгастім, рожевім личку помітний тепер не стільки вираз страху, але радості, цікавості, жадоби побачити війну.

— Война!

— Война!..

Клекотіло ціле село, метушилось, як муравлище
порушене збиточником.

— Война! —

З ОДНОГО СЕЛА ШІСТЬОХ СТРІЛЬЦІВ.

Був пізний, літний вечір, зоряний, погідний. Тихо, спокійно, наче ціла природа заснула, задрімав весь світ. На небі ні хмаринки, над землею ні подиху вітру, в глуховицьких садах ні шелесту, ні шуму. Не легко повірити, що на цю тиху, сонну країну котиться грізна буря, найбільша буря в історії людства, яка змете, зруйнує все, що стане їй на дорозі, залле кровю і слізьми цілу землю... А покищо над селом тиха, зоряна ніч.

У привітливій, маленькій кімнатці-спальні сидів немолодий уже Ярослав Садівницький і важкі думки не давали йому покластись до сну, хоч звичайно в цю пору він давно вже спав. Нині він почував себе розбитим на душі, все це нове, воєнне, тривожне, що діялось у селі за останній місяць дратувало його нерви, вносило хаос у душу, забирало сон. А він, відколи постарівся, любив життя рівне, упорядковане, без несподіванок і спокійне, як спокійна була його усмішка на лиці.

Цілий місяць у селі було мов підчас пожежі: всі жили в тривозі і жаху; лилися матірні і діточі сльози, росили дорогу, якою відходили на війну молоді хлопці, старші господарі.

З кожної майже хати хтось пішов на війну, майже за кожним селянським столом було чиесь порожнє місце, на яке поглядали матері, жінки і діти, зітхаючи сумно: — „Нема його!“ —

Старий Садівницький хоч і мав зі селянами нераз дрібні сусідські непорозуміння, дарма, що мав у селі не одного ворога, який поглядав на його багатий дім зі злобою і завистю, то всеж любик селян, особливо у важких для них хвилинах, яв ось ця воєнна, болів їхніми болями, сумував їхніми смутками і рад був би допомогти їм. Плач матерей за синами вдирався і до його дому, каламутив спокій і тишину життя його родини.

Але сьогодні для Садівницького був найважчий день: воєнна завірюха вперше вдарила червоним крилом об стіни його дому, влетіла до кімнат, де все панувала тишина, любов і краса. Він майже бачив, що сьогодні демон війни вперше простягає над його домом криваві руки й домагається жертви: Ось перед вечором його одинокий син Богдан, цей тихий, добрий і лагідний, хоч твердий та рішучий хлопчина, повернувши з місточка, поклав перед батька часопис і рішуче, твердо, з якоюсь тихою радістю й гордощами, заявив:

— „Дорогі мої! Завтра мусимо розпрощатись! Український народ творить своє військо, Січових Стрільців, і я вважаю своїм обов'язком піти добровольцем до українського легіону“. —

— Ось так сказав син. Зразу міркував я, що це хвилева забаганка, що Богдан роздумає справу, дасться переконати сестрі й матері та лишиться вдома, але він так непохитно стоїть на своїм, що я прямо не пізнаю цього тихого й смирного хлопця! —

Серце старого Садівницького здавив біль.

— Я любив цього хлопця найбільше з усіх дітей, шкода булоб, колиб згинув на війні. Але яка дивна ця моя жінка! Я знаю, що її болить серце за Богданом, а вона така скрита, така готова помиритись з усім у житті, що вона не озвавшись ні словом, пішла до кухні пекти для сина булки на дорогу... Надто горда вона, щоб виявляти свій біль!

— А Ліда також така: Вона прийняла рішення брата йти на війну якось так наче легкодушно, без наміслу, як усе в житті, як щось звичайне, вона відразу заговорила про те, що треба приготувати для брата на дорогу, казала служниці гладити білля, смажити курятко, притім жартувала, сміялась. Я певний, що і завтра вона не заплаче за братом... Зовсім така тверда, холодна і горда, як її мати... Булоб смішно, колиб я показав більше слабости і жалю як дочка! Син же йде до Січових Стрільців не сам, їх ідуть тисячі; досі ми були патріотами на словах, тепер пора показати ділом, що любимо Україну і не жалієм для неї навіть синів своїх...

Старушок силою волі здавив у серці жаль. Почав роздумувати, що його син провадить з Глухович ще кількох товаришів до січового війська, та ще й намовляв йти на війну учнів і парубків „Соколів“ зі сусідних сіл, і чомусь у його старечім серці озвалась тиха, невиразна, споріднена зі смутком радість і почуття гордості за сина:

— Такий молодий, а вже організує добровольців на таке велике діло! Озвалась у ньому батькова вояцька кров! Не можу спинити хлопця, бо як би я сьогодні мав двадцять років так як Богдан,

то напевно не всидівби вдома, а пішовби до Січовиків! — Ось на столі лежить часопис; в ньому виразно написано, що для українського народу прийшла велика година боротьби з Росією за волю і державність. Чому я маю спиняти свого сина? Найліпші, найкращі чоловіки в світі це ті, що люблять бути вояками, найкращі й найбільше життєздатні хлопці, це ось такі запальчиві, міцні духом, відважні і рішені на все піти, як був мій батько, що до смерти був вояком, то чи можу гніватись на сина, який без вагання, прочитавши лиш газету, порішив іти добровільно на війну? —

Старий погладив сивий волос, встав і наслухував: Із кухні долітав відгомін розмови жінки і дочки Ліди, яка хоч і не любила кухонньої роботи і тільки вряди-годи заходила до кухні, то сьогодні ради відїзду брата, зайшла між служниці і давала їм вказівки, що іще треба печи для Богдана на дорогу. Поза цим у цілому домі було мертво і тихо.

В бічній кімнаті спав твердим сном син Богдан. Старому батькові не хотілось вірити, що його син, день перед відходом на війну, може спокійно спати і він забажав говорити зі сином, хоч сам не знав про що. Відчинив двері, увійшов до спальні сина, пристанув і здивувався: син спав твердим сном, як і попередніх ночей... Батько станув біля постелі Богдана, побачив його спокійне лице, яке у сні здавалось майже діточим і йому нагло майнула чорна, зловіща думка, що ця головка Богдана, яка тепер так тихо спочиває на білій подушці, може

незабаром упаде окрівавлена на полі бою, мертва, холодна.

Старий не стямився, як в його очах заблистіли сльози, як жаль здавив за горло. Він чув, що розплачеться, як дитина, боявся збудити сина, тому тільки ніжно і ласкаво погладив Богдана по голові, поправив на нім покривало, мовчки поцілував у чоло і вийшовши до своєї кімнати, почув нагло, що мусить покинути дім, бути в саді, щоб не бачити сина, втечи від свого жалю.

Ярослав Садівницький сів перед домом на лавочці і дивився на сонне село, залите срібним місячним світлом... Довго сидів старець під яблунею, довго в його душі боровся жаль і страх за сина із почуттям гордості й вдоволення, що Богдан буде битись за Україну. Були хвилини, коли йому здавалось, що не пустить сина з дому, що всі ці Січові Стрільці це якась фантазія, нерозважний хлопячий порив. Але біля півночі на Сході глухо озвалась гармата, раз, другий, третій. Здається навіть голосніше як вчора, поза-вчора...

Дивився на Схід і думав: — Одвічний ворог України, Росія, шле свої полчища на галицьку волость, щоби і тут здавити визвольний український почин, забрати нам мову, школу, багнетом вигнати з душі мрії про незалежну Україну... Проти Росії виступає австрійська держава, та держава, що дала моему народові бодай маленьку можливість рости і розвиватись... Українці стануть рука в руку із австрійським монархом, ми створимо своє військо, що піде на Київ і визволить всю Україну, створить державу і буде вільна Австрія і вільна Україна... Так, жадний нарід не визволився сам і ми не ви-

зволимось... Служити Австрії, це служити Україні..., але ми мусимо мати власне військо; син вернувши з міста, так розумно доказував це Юркові, Данилові... так, син повинен іти до Січових Стрільців, мій син не може бути гірший як тисячі тих молодиків, що з цілого краю збігаються в ряди Січових Стрільців! —

Коли щераз озвалась гармата, старушок закипів лютим гнівом до російських військ, що йдуть вперед, йому здавалось, що коли Січові Стрільці вийдуть на поле бою, то вони самим молодечим запалом і вірою переможуть ворога, проженуть за Дніпро.

Тихий, понурий гомін гармат серед ночі будив у душі старця щось таємне, невідоме, сильне, щось наче тугу за молодістю, наче прагнення боротьби, наче порив до чину, жадобу слави, перемоги. Від гомону гармат почув якийсь наглий приплив сил, віри і волі; він несвідомо встав із лавки і жвавим, бистрим кроком начеб не мав на плечах шістдесятки, вертав до кімнати.

Переходячи через перший покій, побачив, що Ліда стелить собі постіль, збираючись іти спати:

— Донечко, вже все готове для Богдана?

— Все, таточку! —

— Добре, доню! Добраніч! —

Увійшов до своєї спальні; його дружина клячала перед образом Христа і ревно молилась. Побачивши чоловіка, вона скоро перехрестилась і встала. Обидвоє довго мовчали. Вкінці він озвався:

— Меласю! Чому ти не говориш зі мною? Син лишає нас, син...

Меланія Садівницька не відповіла нічого ; вона тільки мовчки припала до подушки і вибухла болючим, довго здержуваним риданням.

— Тихо, тихо жінко..., бо син збудиться. Мені серце тріскає з болю, але Богдан мусить іти до Січових Стрільців, мусить... ми не сміємо спиняти його... Україна кличе!

Мати втирала сльози:

— Та я нічого, я не спиняю, я знаю, що так треба, але так жаль. Коби не згинув, він такий молодий, такий добрий, так любить життя...

.....

Вранці молодий Садівницький пішов до Юрка Голуба поговорити з ним про вимарш до Стрия. Входячи на подвіря бідного, селянського господарства, замикаючи похилі, поломані ворота, Богдан почув голосний плач матері Юрка й уривані нарікання батька, які часом переходили у сварку. Заки Богдан увійшов до хати, на подвіря вийшов батько Юрка, Микита Голуб, старший селянин, приземистий, вже дещо згорблений, в довгій, трохи брудній сорочці спущеній поперха, з босими давно немитими ногами. Його лице, яке колись так ласкаво усміхалось до світа, до людей, до Богдана, коли він нераз говорив із цим добрячим селянином, тепер було нахмарене, зажурене, із виразом невдоволення й огірчення. Побачивши „панича“, він наче засоромився свого болю і схвилювання, низько вклонився і сам не знав, чи просити його до хати, чи кликати сина, щоби повитав гостя.

— Чого-ж це ваша жінка так плаче? — спитав Богдан старого.

— Ой, пане! Та як їй не плакати? Нещастя з тим сином, тай вже! Вчили ми його, вчили, остатний грейцар на нього видали, від губи собі шматок хліба відоймали, щоби його в люди випхати, а тепер виджу, що з тієї науки нема нічого доброго.

— Ну, що такого сталося? —

— Ех, аж стидно мені говорити! — (Старий почухався в чуприну). — Юркові із буйности забаглось іти на охотніка на войну до якихсь Січовиків, чи щось таке. Ото потіха мені старому! Десь людські діти хоч і не вчені, а мають розум, обминають войсько, як нечисту силу, дехто навіть калікою сам себе робить, щоби його до войська не взяли, а мій син хоч його ніхто на войну не кличе, сам пхає голову під кулі. Тамтого тижня забрали на війну старшого сина Степана, а тепер другий хоче сам іти.

— Це тому такий плач у хаті?

— А щож? Та через Юрка то від учора в хаті таке пекло, що ворон на стріху не сяде! Стара плаче, я прошу, а він, як дурне теля, вперся тай всё своє: „Я йду, я йду мамо, я хочу на войну!“ Та коби хоч Степан в дома, то нехайби, але обидва? Ідїть паничу до хати, може хоч ви його відмовите, на розум наведете. Найби вчився, найби був ксьондзом, найби нам на старість допоміг і не шукав сам собі біди на здорову голову! —

— Як-же я можу радити Юркові лишитись вдома, коли я сам іду добровільно на війну? —

Почувши ці слова „панича“, старий Голуб своїм ухам не вірив.

— І ви? А вам чого на війні шукати? Офіциром хочете бути? А хіба вам вдома зле? Всього слава Богу подостатком у батька маєте! —

Богдан усміхнувся і мовчки увійшов до хати. Мати Юрка біла головою об стіл, ломила руки мов на похоронах і приговорювала до сина:

— Тай як тебе просити, тай як молити? Та чи ти не знаєш, що то війна, тай чи тобі не жаль життя молодого, тай чи серце тебе не болить покидати нас? —

Юрко ладував до торбини хліб чорний як земля, вкладав книжки, якийсь зшиток і видно поденервований, відповідав безрадно:

— Ви мамо заспокійтеся, це вам не допоможе! Ви не розуміли мене ніколи і тепер не розумієте, чого я йду на війну. Як ми збудуєм Україну, тоді сами мене будете хвалити й скажете, що ваш син мудро зробив, пішовши воювати. —

Малий осмилітній брат Юрка, Олег, цікаво і весело придивлявся всьому, що робить Юрко і припрошував: — Як прийдеш на вурльоп, то привези мені з війська таке ладне військове чако, як того у стрійового Миколи, що був на великдень на вурльопі! --

Богдан старався заспокоїти родичів Юрка, він переконував, що на війну іти треба, що війна не буде довше тривати, як місяць і по вакаціях син верне до дому, докінчить школи і буде священиком.

Старий Голуб і його жінка дуже любили й шанували Садівницького і тепер коли побачили, що не тільки їхній син „такий дурний“, що йде добро-

вільно до Січових Стрільців, але навіть „панич“ вибирається на війну, трохи успокоїлись і старий батько, здвигаючи раменами, по довгим ваганні озвався зрезигновано:

— Та як ви паничу йдете на охотника, то най іде вже і син. Тільки мені бігме сором сусідам в очі подивитись: всі сміються з мене і кажуть, що мій син цілком здурів, — сам собі смерти шукає. Так мені стидно, що най Бог боронить. Але най іде! Молоде, дурне: мені здається, що ви обидва так лише нині запалилися воювати, а як покушаєте військової зупи, як вас набе фельдфебель стільки, як мене бив, та як почувете над вухом свист кулі, так, як я наслухався в Босні, то будете плакати і жалувати, що не слухали мене старого, а то й за тиждень повтікаєте до дому на охотника. А зрештою дайте мені святий спокій: я не маю часу довго балакати з вами про якихось там Січових Стрільців: моє жито ще не пожато, копиці не поскладані, а тут хмариться, буде дощ. Стара! Не плач! Біжи дай свиням їсти, чуеш, як квичать! — Олег! Вижени коня до ріки, бо ще не пив! —

Старий вийшов, стара втерла сльози фартухом і говорила:

— От виділам вчора Василька Маланчина, то добра, розумна дитина: Питаю його, чи і він іде до тих охотників, а він каже: „Або я дурний! як мене не кличуть, то не піду!“ —

— Піде, піде і він: нині сказав йому вїт, що його річник за тиждень буде покликаний до війська і він тепер ходить і думає, чи не кращеб піти з Сі-

човими Стрільцями добровільно, ніж до австрійського війська примусово. Він-же рік старший від мене і незабаром буде змобілізований! — відповів Юрко. — У всякому разі ми обидва і Петро та Марко сьогодні машеруємо! Машеруем! — повторив Юрко, усміхаючись радісно й бадьоро. Його видно охопила якась воєнна горячка, нетерпеливість, він хотівби і зараз іти до Стрия, щоби не чути плачу матері, щоби бачити вже раз, як то воно виглядає війна зблизка.

Богдан Садівницький поговорив дещо з Юрком і прощав його родичів, потішаючи їх чим міг. Юрко відпроваджував приятеля через село випитуючи його уриваними словами про все, що він знає про війну, про січове військо, бажаючи все знати, все довідатись. Переходячи біля школи, вони стрінули Данила Косаря і Адама Бельського, які оживлено дискутували, з поспіхом переглядаючи кілька часописів нараз, спиняючись тільки на телеграфічних відомостях із російського фронту.

Бельський, побачивши товаришів, підняв високо білий капелюх і крикнув голосно:

— Нех жие вольна Польска і вольна Україна! Ідемо разом проти москаля, за нашу і вашу вольносьць!

— Ідеш до легіонів? —

— Так, сам батько наказав мені йти! Каже, що треба творити польське військо і гейже на москаля! —

Молоді, сердечні і довірчиві українські добровольці, на мент повірили в те, що вчора говорив їм Бельський, начеб то між українцями і поляками по-

винна тепер зникнути незгода і обидва народи повинні стати разом до боротьби з Москвою:

— Хай живе вільна Україна і вільна Польща! — відповіли Юрко і Данило. —

Тільки Садівницький скептично усміхнувся, і поглянув на Адася так, начеб не вірив у щирість його братерських почувань до українців.

— Данилку! Ти щось у поганому настрою! Може ти надумався і не хочеш іти на війну?

Данило Косар махнув рукою:

— Я хочу йти до Січових Стрільців, але батько не пускає мене; ось перед годиною він засипав мене всякими містично-метафізичними доказами, що я не повинен іти на війну і заборонив мені відходити з вами до Стрия. Але побачите, що я втечу з дому! Проти волі батька втечу! Я вже маю двадцять літ і маю право жити по своєму!

Богдан і Данило пішли до дому Садівницьких, а Юрко Голуб, підпровадивши своїх товаришів, вертав до своєї хати.

Переходячи біля церкви, Юрко стрінув отця Косаря, який скінчивши ранне богослуження, виходив із церкви з молитвою на устах.

Високий, худощавий, з блідим сухітничим лицем, на якому наче скаменів вираз розмолености і покори, з довгим, сивим волоссям, що своєю сивиною дивно відбивало від ще не старого обличчя, отець Косар справляв вражіння аскета. Ціла його постать, вигляд, були такі далекі від усього земного, він наче невпинно витав душею десь у висотах містичних, невідомих світів, наче вважав себе на землі хвилевим післанцем, а його душа рвалась від

дочасного до справжньої його вітчизни, до вічного, божеського.

Від надмірного читання святих книг по ночах та від писання статей для релігійних журналів, отець Косар здавна недовиджував і тепер, хоч мав на очах величезні темні окуляри, доглянув Голуба аж тоді, як той станув біля нього.

— Кудиж ви ходили так рано, мій любий? — спитав отець, всміхаючись до Юрка солодкою, як завжди покірливою усмішкою. — Чув я, що і ви вибираєтесь на війну.

І привитавшись зі своїм парохіянином, душпастир зложив руки разом з молитвеником на грудях мов до молитви і говорив сумовито:

— Я сьогодні не спав цілу ніч, молився, щоби Бог натхнув мене думкою правильною, щоб научив мене, що мені чинити: післати сина на війну, чи ні. І я рішив не дозволити Данилові іти з вами до Стрільців. О, як я боровся, як вагався цілу ніч, а всеж рішився.

— Чомуж так? —

— Молодий пане! Я священник, слуга Христа, який казав любити ближніх і прощати ворогам. Війна, не діло Христове, а діло сатани, діло світа цього грішного і злого, діло ненависти, не Христової любови. Може те зло конечно, може мусить настати війна, царство сатани, щоби діти Христа спокутували гріх, щоби більше затужили за царством Бога на землі. Хто мусів іти на війну, того мені жаль і я ось щодня молюся за тих моїх парафіян, що пішли на поле бою. Щодня вранці іду до храму і правлю молебень за тих воїнів. Але

добровільно збільшувати зло світа, добровільно йти на війну і служити їй — ні, ні, цього я як слуга Христа у своїм домі благословити не можу і Давид лишилось в дома.

— А леж Христос казав: „Оддайте Кесареві, що Кесареве, а Богу, що Боже“. Ми-ж ідем боронити вітчизни, виганяти мінняйлів із нашого храму.

— Ах, ви молодик і не знаєте, що доля народів у руці Бога. Наш нарід терпить, він розділений, поневолений. Але я не вірю, щоби злом можна побороти зло, мечем меч. Вірю, що любовию спасається вітчизну, що Христос виведе мій люд із неволі, а не ваші генерали з їхніми мечами і гарматами. Всі ми, і москалі й українці і серби, з якими ви будете боротись, — сини Бога і на всіх однаково світить ось це боже сонце... Всім на землі буде місця доволі, коли запанує любов і згине ненависть, коли буде один пастир і одно стадо. А війною ви лише збільшите зло і ненависть, яка як прокляти висить над усіма народами. Зрештою ви знаєте мене: моє царство не од міра сього, а коли я навіть хочу думати вашими думками, жити минаючими вашими ідеалами, цілями, я не бачу доцільности посилати стрільців гинути за Австрію, коли вона і так візьме від нашого народу аж за багато жертв. Пан Садівницький вчора вечором говорив мені, що Галичину можуть забрати росіяни. Він людина світа цього — і бачить в тому нещастя. Ви знаєте: я не москвофіл, але думаю, що всяка власть од Бога дана єсть і хай станеться воля Бога. Колиб я вірив, що Австрія здобуде цілу Україну, то може і піславби сина, щоби Київ наблизити до Риму, щоби визволити його від схизми і навести

на лоно католицької церкви, але я не вірю у перемогу Відня. Ні, він надто грішний, щоби Бог благословив його. Чи ви не чули? В сусідних селах австрійські жандарми арештують і вішають наших селян, вивозять у табори... Цієї ночі в нашому селі арештували і скатували провідника москвофілів, Давидовича. — Та і кому маю посилати свою дитину? Хто веде вас? Ці радикали, що воюють із нашою церквою, ті отамани й осавули „Січей“, що підкопуються під наші святині? Вони мають вести мого сина на бій за Україну? Україна воскресне і сама, як виполе цей бурян, тих радикалів, соціалістів і стане під знамя Христа.

Юрко мовчав. Він знав, що останні слова торкаються і його, бо отець Косар вважав його радикалом. Бо хоч він і не належав до партії, то як селянський син якимось несвідомо й інстинктивно наближався все до радикалів, працював у „Січі“.

— Ви пане Голуб колись жалувати мете свого кроку. Ви людина здібна, думаюча, у вас великий запал до знання, любите книжки не менше, як я; і хоч у вашій душі ще хаос, хоч ви хилитесь до тих антихристів радикалів, то мені вас шкода, бо все надіюсь, що ви вибредете з хаосу різних світоглядів та як блудний син вернете до матері — церкви. І тому послухайте мене: лишіться вдома, бо російської армії і так тільки що не видно. А ви покидаєте нарід під чужою владою, вся інтелігенція втікає на Захід і Росія зробить із народом усе, що їй схочеться: заведе православя, схизму, уберу українську мову, культуру... Мій син не сміє покидати свого народу. Але прощайте: я вчора почав читати чудовий твір св. Томи Кампійського: „Про

наслідування Христа“ і мушу зараз закінчити його та пополудні відвести до бібліотеки до місточка. —

Отець Косар віддалився, пішов просто до своєї альтани і засів читати. Юрко Голуб вертав до дому і на деякий час слова отця Косаря наче захитали його рівновагу та постанову іти на війну. Він любив цього священика: в ньому було щось таке неземне і глибоке, майже святе, в його душі не було тіни злоби ні фалшу і мимохіть його шанували навіть вороги духовенства, а його слова все робили вплив своєю щирістю і ласкавістю навіть проти ворогів.

Але війна це була така величня стихія, що своєю силою і таємничою романтикою так поривала молоді серця, так манила і кликала, що Голуб за хвилину забув розмову з отцем Косарем і всеж готовився в дорогу.

Був надто живий душею і привязаний до землі разом із її злом та добром, з ненавистю і любовю, тому рвався туди, де кликала його січова сурма, кликала служити землі і забути царство не од міра сього...

Коли Юрко Голуб станув на подвірю свого дому, почув у повітрі гуркіт літаків, що високо під хмарами повільно пливли у безмежних просторах.

З хат вибігали жінки і діти, вони з цікавістю й острахом вдивлялись у цих крилатих віщунів війни. Мати Юрка станула на порозі і бачучи в житті перший літак над Глуховичами, хрестилась побожно :

— Мати Божа! То певно цісар поїхав дивитись, як його військо воює. Ціле життя я прожила

в Глуховичах, колії не виділа, а як прийшла війна то й аропляни побачилам.

— Десь уже москаль недалеко, коли наше войско над нашим селом у повітрі літає.

Крилаті гості над Глуховичами віщували, що ворог наближається і село вщухло, притаїлось та в тривозі і смутку перешіптувалось, що зі Сходу котиться московська навала...

.

Соняшна, літна днина.

Полевою доріжкою мандрує шістьох добровольців. Двох із них несе пластові наплечники, а Юрко, який ніколи не любив спорту і не був пластуном, іде на війну зі звичайною торбиною, яку мати нашвидку вшила йому зі старої верети. Петро Багрій і Марко Луговий несуть у руках невеличкі клуночки, обвиті полотном зі старих сорочок. Вони обидва такі бідні, що взяли зі собою тільки по бохонцеві хліба і по парі старенького білля.

Перед ними на півдні синіють високі Карпати, такі якісь сьогодні близькі, що видно темні плями лісів і ясні смуги полянок та долин, а коли хлопці оглянуться, то бачать своє село Глуховичі, що здаються тепер великим садом, розкиненим під горою... Всім на душі якось так дивно, розлука з родиною торкнула в кожного сумну струну, і тому усі мовчать, дарма, що всім хочеться перервати мовчанку якоюсь веселою розмовою.

І хлопці мовчать, аж відійшовши від села кілька верств, Юрко перериває мовчанку:

— Шкода, що Данило не пішов з нами, а то було б веселіше. Батько таки не дозволив йому.

— Гаразд, що ти Васильку рішився вкінці піти до Стрільців! —

Василько Маланчин мовчить; він видно і досі не знає, чи вчинив він добре, чи зле, вступаючи до стрілецького війська. Він ще вагається, дарма, що вже в дорозі.

Богдан Садівницький хоче додати йому відваги:

— Чогож ти вагаєшся? Тебе і так були б забрали до війська, як не сьогодні, то завтра.

— Хто його знає? Бранка це так, як льотерія: один виграє, другий програє. Може я якраз був-би виграв? Я-ж не дуже здоровий на серце і легені, мої нерви трохи хорі, то може комісія лишила б мене вдома? А так? Коли сам зголосився, то друпало.

Садівницький трошки зневажливо поглядає на товариша:

— Я тебе не розумію; хібаж не знаєш, що всі учні й студенти з цілого краю вступають у ряди наших добровольців? Ти міг-би лишитись вдома?

— Алеж ні! Я так собі сказав на жарт. А зрештою ви мене не розумієте! Мені якось дивно: я соціяліст, вся соціялістична преса й література завжди виступали проти війська, а тут прийшла війна і ті самі соціялістичні провідники закликають нас вступати в ряди добровольців, боротись проти Росії. І я сам не знаю, що це таке, і як мені поступити?

— Адась Бельський також соціяліст, а вступив до легіонів. Інтернаціонали існують так довго, доки

нації й держави не загрожені. Війна розбиває всі інтернаціоналістичні фантазії.

Садівницький мовкне; він не любить всяких партійних суперечок, не цікавиться теоретичними й ідеологічними спорами в політиці, він якось не-свідомо іде завжди за голосом серця і сумління, та почуття обов'язку, і вагання Василька для нього не зрозумілі. Він такий суцільний, гармонійний по вдачі, що рішившись на якийсь крок, не вагається, не сумнівається і доводить його до кінця.

Не такий наш Василько Маланчин: він що хвилини оцінює свій відмарш зі села зовсім інакше: военний запал, та ентузіазм, що охопив усю українську молодь, торкнувся і його душі, він навіть в деяких ментах відчуває якусь розкіш на думку, що йде до українського війська, якусь гордість, йому соромно лишатись удома, хвилями він злетів-би на крилах туди, до міста, де збираються вірли до першого лету, але цілі десятки антимілітарних книжок вводять в душу хаос, ослаблюють і заглушують природний інстинкт боротьби. Ще й до того якась вроджена нехоть до надмірного фізичного руху, до військової дисципліни і нахил до життя на ліжку чи за столом і в саді з книжкою в руках, з мріями про славу, мудрість і впливи в суспільності, все це будить страх перед касарнею.

Юрко Голуб, вроджений мрійник і романтик, велика наївна дитина, уявляє собі свій відмарш до війська найбільш поетично: він начитався стільки книжок про козаків, наслухався стільки дум і пісень, він так багато мріяв про козацьку славу, що йому тепер здається, наче то Січові Стрільці, то якісь воскреслі козаки, що він вибирається на Січ

у похід проти ворога рідної країни, йому не раз навіть жаль, що він не має коня і шаблюки та високої шапки, тільки торбинку зі старої верети, а десь там в душі блукає пісня: „Засвистали козаченьки“.

Йому хотілось-би співати, щоби відмарш на війну був більше поетичний і козацький.

Петро Багрій і Марко Луговий ідуть на війну без радості, але і без смутків, спокійно і байдуже, мов на роботу. Вони обидва, це бідні, малоземельні селяни, що здавен цілою душею привязались до глуховицьких студентів й у всьому люблять робити те, що й „паничі“. Марко Луговий перед кількома днями мав на весіллі колотнечу з москвофілами, кільком кацапам він почислив ребра і жандарми три дні шукали за ним, тому навіть радіє, що може втекти до війська і не потребуватиме ховатись від ока влади. Бо хоч і Давидович арештований, то і йому булоб немало клопоту, слідства, суди, або й арешт.

Але не тільки тому Марко і Петро ідуть на війну. Вони обидва стільки напрацювались в „Січі“, в „Просвіті“, вони найсвідоміші українці селяни в Глуховичах і півсвідомо відчувають, що ця велика війна, яка спалахнула в цілім світі, не сміє застати українців без зброї в руках, вони і на хвилину не сумніваються, що коли ідуть на війну, то так треба, то з тієї війни прийде полекша для селян і робітників, то Січові Стрільці боротись муть за кращу долю України. А та Україна в їхніх очах, це якась така добра, лагідна мати, що пригорне і захистить весь бідний робочий люд від кривди панської, від неволі чужинецької. Бо Україна, то чорні руки

і мозолі на долонях, бо Україна, це солом'яна стріха і плуг та серп у руках.

Юрко Голуб, лишаючись зо-два кроки за товаришами, найчастіше оглядається на пройдений шлях; він бачить, як віддаляються Глуховичі і в його серці озивається тихий жаль. Він вдоволений, що йде на війну, його душа горить вогнем запалу, він чує, що готов піти зараз на ворога, але та Лідочка! Вона так холодно попрощала його мов чужого, не дала ні квітки на дорогу, ні хустинки, нічого, ще-й наче насміхалась:

— „Ідїть здорові! Думаю, що при війську навчитесь краще скакати через рови, як досі!“

— От і все! Не любить мене Ліда! — думає Юрко і сум огортає його душу, як ці хмари там на півдні залягають верхи гір. —

— Коби хоч той Данило був пішов з нами, коби не лишився в селі біля Ліди!... А то я через свою несміливість досі не сказав Ліді, що люблю її, хоч усі про те знають, ні разу не обняв її, не поцілував, іду на війну і ніхто не плаче за мною, не тужить, а Данило лишився і напевно він здобуде її серце! —

Не встиг Юрко довести до кінця цієї думки, як зпоза рова зміж кущів вискочив розсміяний, веселий Данило Косар. Оглядаючись на всі боки, мовби чогось боявся, перестрибнув рівчак і притишеним голосом кликнув:

— Хлопчиська! Тихо! Ходіть скоро! Юрку! Не лізь, як жаба! —

— Ти звідки тут взявся? — Ти втік? Ідеш з нами?

— Як бачите! Я утік з дому так, щоби батько не бачив.

— Ха, ха!! А щоб ти здоров був!

— Що собі мій батько думає? Щоби я сидів вдома і слухав його нарікань на радикалів? Я теж хочу піти на війну! Хочу битись з москалями, з ким небудь, щоби тільки битись! Я вмер-би зі заздности, що ви воюєте, а я сиджу на печі!

— Славно Данилку! То розумію хлопець!

— А то батько буде сердитий! Та він прокляне тебе!

— Нічого! Посердиться зі два дні і помириться зі мною! Ну, хай буде, що хоче, ходім, бо батько може запрягти коні та дігнати мене!

— А якжеж ти йдеш на війну? Навіть плаща, ані хліба не взяв? —

— Не взяв, щоби батько не додумався; міркую собі, що до Стрия ви не дасьте мені загинути з голоду, а в Стрию дістану стрілецький плащ тай харчі. Зрештою маю в кишені десять корон, то на дорогу вистарчить.

Хлопці реготались. Утеча Данила з дому так розвеселила всіх, підбадьорила, що навіть Василько Маланчин набрав більше жвавости, покинув усякі сумніви і почав жартувати та приговорювати. З'окрема-ж поява Данила між добровольцями втішила нашого Юрка:

— Ну, Слава Богу, що він не залишився в селі, із Лідою!

Хлопці доходять до другого села і вперше після вимаршу з рідного села оглядаються мовчки на Глуховичі. Довго дивляться на село і вкінці Юрко питає:

— Товаришу Садівницький, як бачу, то і вам жаль покидати Глуховичі?

Богдан усміхається:

— Жаль, але я щасливий, що йду на війну. Жаль, але чи ви свідомі величі цієї хвилини? Пятьсот літ чужинецькі влади гнали силою з цих Глухович синів нашого села до війська, на люті війни, казали гинути за чужі трони, аж ми дожили хвилини, коли можемо добровільно йти до рідного війська, битись за Україну! Ми, по пятьсот роках сну, перша горстка, що збудилась і машерує з Глухович творити велике діло!

Слова Садівницького, якого всі шанують мов свого провідника, зворушують серця добровольців. Вони нагло освідомляють собі, що діється щось велике, святе, що їм судилось бути свідками переломової, хоч грізної доби...

Найбільш запальчивий і настроєвий Юрко чує потребу виявити свою радість і запал:

— Товаришу Богдане! Можеб ми так щось заспівали?

— Гаразд! Співаймо!

І входячи до другого села, перша стежа українського війська, починає першу свою вояцьку пісню:

— Темна нічка тай невидная,
Доріженька далекая...

Дійшли перед читальню.

З читальні виходить чотирьох нових добровольців, самі селянські парубки. Прощаються з родичами, з дівчатами, долучуються до глуховицьких охотників і машерують далі, в невідому, таємничу путь....

А в третьому селі знов двох нових добровольців, а в четвертому сімох... Всі на війну, всі на наказ Садівницького.

Маленький потічок, що вплив із глуховицької гори, пригортає до себе нові допливи і змінється в річку бистру, буйну, нестримну...

.

Під вечір наші добровольці, яких уже було більш, як двадцять, вийшли на цісарську дорогу. Там у Глуховичах було тихо, спокійно, тільки вісти долітали, що у селах здовж цісарської дороги повно війська, обозів, гармат. І ось тепер, вийшовши з полевих стежок і доріжок, добровольці перший раз у житті опинились на терені війни, бачили справжні военні картини. Від сіл до сіл, які ще недавно були такі мирні і тихі, в яких щодня дзвонили тільки серпи і коси, в яких гомоніла тільки пісня женців і пастухів на лугах, тепер широкою долиною над рікою, куди оком кинеш, неначе повінь весною, плили полки за полками малярських уланів та драгонів.

Іржали втомлені коні, брязчала зброя, що іще вчора спливала червоною кровю, дудніла земля під тим військом цісарським, під тим гордим і пишним, під тими сотнями тисяч молодих синів усіх народів великої імперії, що зійшлись на галицьку землю з над Адрійського моря, синього Дунаю, з підхмарних Альп і з над бистої Висли.

Греміли оклики команди, блискали в повітрі офіцерські шабляки, ясніли на сонці золоті і срібні ковчирі генеральські, полковницькі, майорські. Спінтілі, кремезні драгони й улани в блискучих шеломах, в синіх і червоних ярких одностроях, ці верш-

ники мов із бронзу вилиті, здавались молодим добровольцям лицарями з казки, що завтра двинуться в бій і в шаленім поході роздавлять ворожу міць, заллють степи кровю і через тиждень здобудуть столицю України, Київ.

У наївних, горячих головах добровольців жила вперта, незломна думка, що вся хмара війська, вся воєнна хуртовина, що перевертає світ, все це існує лиш на те, щоби розбити царську тюрму народів і визволити український нарід.

О, як любив наївний Юрко у цій хвилині тих гордих уланів, як радо обняв-би він кожного драгона!

Дорогою котились гармати за гарматами, батарея за батареєю; понурий грюкіт коліс заглушував кожне слово, грізні широкі жерла наче ждали на те, щоб ригнути вогнем, сипнути гранатами і прогнати ворога ген-ген аж за Москву.

А за артилерією показалися безконечні валки обозів, яким не було кінця ні краю: військові рози, селянські тарадайки, тягнені бідними коніями, яких підганяли селяни, сумуючи, що їх силою вигнали з дому, відірвали від плуга і серпа, військові підводи навантажені муніцією, збруєю, хлібом і всяким достатком, яким здавалось можнаб ущасливити міліони бідних і голодних...

Росла душа добровольців, вступали в серце віра і надія.

— Ні, товариші, такої сили ніхто не поборе! Ми побідимо, Австрія й Україна за місяць будуть переможцями! — кликав Юрко, а його майже дитинне обличчя аж сіяло від радощів. Австрія й Україна здавались сестрами! —

Зпоміж уланів, що біля шляху шикувались в кольони, під'їхав тюпцем молоденький офіцер, спинив запіненого коня, що мав стегно поранене кулею і здивовано запитав по німецьки:

— Що це за відділ? *Wohin gehen sie?* Куди йдете?

Одушевлені добровольці підняли високо капелюхи вгору і гукнули як один:

— *Wir sind ukrainische Freiwilligen-Legion! Wir marschieren nach Kyjiw! Hoch Ukraina und Oesterreich!*

— *Gott hilf! Nach Kyjiv!* — відповів старшина, салютуючи однією рукою, а другою спиняючи силою коня, що сполошившись від окликів, став дуба.

І хлопці почули приплив нових сил, забули втому і ще жвавіше машерували до міста. Але на перехресті, з бічного шляху показався автомобіль із червоним хрестом, другий, третій, десятий.

— Везуть ранених! —

Добровольці глянули і справді побачили перших ранених: вони лежали один біля другого, з обандажованими руками, головами, чи ногами... з одного авта навіть долетів глухий стогін, з іншого було чути крик і проклони раненого, що мав обандажовані ноги і руки.

Зненацька одно авто спинилось і з нього показав поранену, завязану голову сивий, старший віком полковник.

— *Wohin gehen sie?*

— *Nach Kyjiv!* — відгукнули хлопці вдруге.

Але полковникові чомусь стало смішно, що тих двадцять безвусих, неозброєних хлопчаків ви-

бирається здобувати Київ і що вони так твердо вірять у велику та скору перемогу. Він скептично і злобно всміхнувся, сумно похитав головою й відозвався по чеськи:

— Ах, діти, діти! Які ви наївні! Не так близько до Києва! Чи не знаєте, що російська армія вже під Львовом?

Полковник від'їхав. Всі зрозуміли, що він не такий певний в скорому здобутті Києва, як вони.

Наші добровольці потішали себе, що як тільки Січові Стрільці вимашерують на поле бою, то тоді напевно австрійська армія буде мати перемогу, якої не було за весь час існування габсбурзької монархії.

.....

В одному селі наші добровольці зіткнулись із новими відділами артилерії, що розбита за Дністром, перейшла в запілля переформувати себе і відпочати.

По червоних вилогах ковчирів, Юрко Голуб пізнав, що то полк, у якому служить його брат Степан і підійшов ближче, щоби знайти його.

І справді він побачив Степана: він сидів на муніційному возі і сумно вдивлявся в добровольців, що машерували шляхом.

Пізнавши Юрка, Степан заломив руки із жалю:

— Юрку? І ти між добровольцями? Ти добровільно пішов до того пекла, яке ми вже прокладаємо? Юрку! Отямся поки незапізно і вертай до дому. Я вже був на фронті і знаю, чим то пахне! Хочеш воювати? За кого?

— За Україну!

Степан махнув рукою:

— За цісаря, не за Україну! За ось цих генералів, що бють нас і катують, за їхні медалі! Вертай до дому!

— Ні, не верну!

— Ну, то скажи, чим тобі помочи, щоби ти не бідував? Може тобі грошей треба? Я йду знов до битви, то мені грошей не треба, бо мсже убють, а ти ще будеш десь у кадрі, то без грейцара будеш бідувати. Тобі-ж тато грошей не дав на дорогу, бо не має.

— Дав останніх чотири корони.

— То мало. Ось маеш ще десять корон; я в ра дістав ленунг. Ти знаєш, що я все любив тебе, хоч ти дурноватий і сам ідеш до війська!

Юрко взяв десять корон.

— Бувай здоров! Я мушу доганяти своїх.

— Най тебе Бог провадить!...

Степан і Юрко обнялись та поцілувались щиро, як ніколи в житті.

Юрко побіг дорогою і зник за курявою, що котилась за обозами.

Степан припав лицем до воза і заплакав, як дитина:

— І як він міг лишити родичів самих у дома? Як ти міг?!

Брати розійшлись. Не знали, що навіки.

ПЕРШЕ ВІРЛИНЕ ГНІЗДО.

А в Стрию щось таке діється, чого наші батьки і діди не видали й не чували: Вулиці залиті добровольцями, що ні пройти ні стати, ні не надивитись. Чорніють темні блюзи інтелігентів і робітників, приваблюють око яркі барви гуцульських строїв, біліють ясні плями сорочок сільських парубків із Підгір'я, Покуття, Поділля і ген аж з Буковини зеленої. А все вишиване, а все мережане, а все мов на Великдень чи на весілля.

Переливається, пливе вулицями молода народня збуджена бурею стихія, оживляє тихе місто, буйними піснями, веселими витівками, жартами, придибашками й голосними словами.

Радіє наша глуховицька братія, випростовується, міцніше закаблуками об пішоходи постукує, бо то як більше юнацтва збирається, то жвавіше у жилах кровця грає, вільніше серце в грудях бється, ударяє:

— Не сами ми тут, нас п'ятнадцять тисяч! Мазепа йдучи під Полтаву мабуть не мав більше війська, як ми! — зі запалом говорить Юрко Голуб до Василька.

Але Маланчин щось похнюплений, роздратований:

— Дай мені спокій із Мазепою. Я такий вто-
млений, що сливе дишу! Хто таке бачив? Ми прой-
шли двадцять три верстви пішком у таку спеку
з торбами на плечах. Могли-ж наші патріоти ви-
слати по нас підводи.

— А може автомобіль? — підхоплює іронічно
Данило і насмішливо поглядає на Василька.

А з „Народного Дому“ виходить сокільська
музика, наших добровольців витає, весело до маршу
грає, пригравляє, бадьорости вояцької додає.

„Не пора, не пора москалеві служити“!...

Прийшли на широку площу, окружену парка-
нами на Ланах, де вже було кілька тисяч добро-
вольців і станули. Садівницький пішов до команди
зголошувати своїх хлопців, а глуховицькі краєни
посідали на траву спочивати. Витягали з торбинок
хліб, масло, сир, їли сами і Данила Косаря часту-
вали:

— Їдж Данилку наше, бо ти пішов на війну
без шматка хліба! —

Данило заїдає житний Юрків хліб із маслом
і регочеться, аж ік землі прилягає:

— Десь мій старий тато шукає за мною, десь
виглядає! Він так любить вигоду і не повірить, щоби
його синок утік на війну в одній блюзі, без грошей,
без маминих дарунків.

— Так утікали на Січ наші прадіди! — додає
таємничо Юрко Голуб і припрошує Данила взяти
собі ще й шматочок його печеної курки.

Находив вечір, несміливі сумерки закрадались
до міста.

Юрко хотів з кимсь поговорити про Глуховичі,
про Лиду.

— Васильку, ти спиш? —

Маланчин промимрив:

— Який чорт мігби заснути? Таж холодно, як в осені, ще й дощ починає падати! Мій плащ такий тоненький. Дивно, що команда досі не видає плащів, що не заведе нас до теплої квартири?

Данило реготався: — Ех, друже. Не дармо-ж ти одинак, мамин син: на війні треба буде неґаз і в холодну ніч спати на землі, може війна до зими потягнеться.

— Що? Це неможливо? Це булоб над мої сили! Я слабого здоровля. Вам добре воювати й до зими, бо ви маєте матури, а я вже втратив два роки науки і мені рік дорогий!

Повкривались плащами, горнулись один до другого, щоби було тепліше і заснули твердим сном, першим сном на війні...

.....

А війна, це так, як хмара, що грається ріжними барвами ясними й чарівними та чорними, грізними, зловіщими.

Вже перший ранок приніс стрільцям на рожевих крилах трівожні, сумні вісти. Добровольці збирались гуртками, перешіптувались, що по селах мадяри стріляють і вішають кожного селянина, який назве себе „русином“, що тисячі українців жандарми погнали на заслання в табор на чужину. Хтось оповідав, що в Перемишлі на вулицях мадяри порубали шаблями десятки невинних українців, мовляв, вони вороги Австрії, що хвилина хтось сповіщав, що в цілому краю йдуть лови на шпіонів і кожного селянина, який пасе корови в полі, або опиниться

сам в лісі, жандарми ловлять як шпіона і стріляють без суду. Говорилось, що серед австрійського війська запанувала манія бачити скрізь і всюди зрадників і мститись безпощадно на невиннім населенню. Під вечір прийшли вісти, що голову читальні ім. Качковського в Глуховичах, Давидовича, жандарми повісили в дорозі до Талергофу.

Богдан і Данило та два стрільці селяни із Глухович приймали ті поголоски спокійно, у святій вірі, що це хвилеве непорозуміння, що вбиті селяни це жертви воєнного хаосу, а не злої волі Відня, але Василько Маланчин, який завжди носив у душі невдоволення зі всього, що діялось, тепер набрав голосу. Він кипів, хвилювався, сердився. Коло полудня, коли стрільці почали домагатись одностроїв, кватир, і харчів, якийсь старшина зі Львова зібрав стрільців і заявив: „Кватири, однострої і харчі видадуть нам аж тоді, як ми зложимо присягу Австрії, бо без присяги ми ще не є військо“.

Більшість стрільців приняла цю заяву спокійно і ждала присяги, мовляв, без присяги ми не вояки, але Василько Маланчин і цілі сотні його однодумців почали перешіптуватись зразу потайки, потім голосніше і явно. Маланчин бунтував товаришів найбільше:

— Я не присягаю. Ніхто не сміє присягати! Кому? Цісареві? Ми не раби, не вояки взяті силою, а добровольці. Добровільно вступили до війська і кожної хвилини добровільно виступимо, як схочемо. Як схочемо, то будем битись, а не схочемо, то підемо до дому! Бо ми добровольці! — Защо ми маємо боротися? Маємо боронити тих мадярів,

що вішають наших селян, виганяють тисячі українців у табори, палять цілі села?

Богдан і Данило переконували Василька, що коли українці хочуть мати своє окреме військо на території Австрії, то мусять зложити присягу. Війська треба нам за всяку ціну. Ціль освячує спосіб! Через кількох розстріляних селян не можна тратити нагоди зорганізувати свій легіон, який скріпившись, зможе звільнитись ізпід влади Відня.

— Чи ти розумієш? — кликав Данило. — За кілька днів австрійське військо машерує на Камянець Подільський, на Київ, а ми малиб допустити до розв'язання Січових Стрільців? —

Маланчин цинічно сміявся:

— За пару днів ви будете втікати на Мадярщину і там повмираєте всі з голоду! —

Маланчин навіть радив розходитись усім до дому, бо тут між стрільцями щось не до ладу.

— Всьому винен наш політичний провід! Ті попи, адвокати, буржуї послі, всяка чорна клерикальна реакція запропащує діло відразу. Ми мали йти на Київ, а чи чуєте? Під Львовом грають гармати! —

Добровольці вмовкали, надслухували: Справді, від Львова долітало глухе гудіння гармат, мов погроза, мов пригадка, що марш на Київ не вдасться так легко, як вони надіялись.

Василько Маланчин мав тільки те до діла, що слухати гомону гармат. Він що хвилини підходив до Богдана і невдоволено повторяв: — Зі Сходу котяться на нас мільйони військ, а ось ця горстка Січових Стрільців утоне в цьому морі як краплина. Треба бути дуже нетверезим, не реально думаючим,

щоби вірити в те, що У. С. С. відиграють якусь роль.

— Ми вже відиграли роль, якої ти не всилі відчуті і оцінити: ми починаємо нову епоху! Досі ми цілі століття були тільки зняряддям у чужих руках, а сьогодні ми вперше стаєм творцями своєї долі, стаєм силою, яка кровю і залізом хоче диктувати світові своє „хочу“. Раби, що від віків корились, слухали, жили тільки тим, що орали чуже поле, сіяли чужі лани і плодили мільйони нових рабів, тепер, коли вся Європа палає в огні війни, ці раби встають і кажуть гордо: — „Хочемо вільної України!“

— Алеж нас маленька горстка? —

— Та ця маленька горстка має велике бажання великих героїчних діл і святий молодечий запал у грудях, що творить чуда. А що мають росіяни? Нагайку царську над собою.

— Ех, ти наївний романтик! —

— Хай живе романтика! — відповів Богдан, а за ним Юрко Голуб.

Другий день приніс добровольцям ще сумнішу вістку: Тому, що частина стрільців збунтована Васильком і агітаторами не хотіла зложити присяги на вірність Австрії, команда корпусу дозволяє залишити тільки дві тисячі добровольців, які зложать присягу, а всі інші мусять вертати додому, або будуть приділені до австрійських полків.

Ця вістка впала на стрільців, як грім з ясного неба. Навіть спокійний і все зрівноважений Богдан, тепер хвилювався:

— Ах, Маланчин, Маланчин! Чорт би тебе взяв! Через таких, як ти, ми тратимо більшу ча-

стину легіону. Як-би не твоя агітація проти присяги, то ми малиб легіон із п'ятнадцять тисяч, який у слухну хвилю міг відіграти ролю, а так? Дві тисячі лишається тоді, як польський легіон числить десятки тисяч. А на війні рішає збройна сила і поляки відразу беруть перевагу на нашій землі! —

Почався перегляд. Доля хотіла, що всіх глуховицьких хлопців і Василька також зачислено до тих двох тисяч добровольців, які мали право залишитись при Січових Стрільцях. Про це подбав Садівницький, який переконав команду, що добровольці з Глухович не можуть вертати до дому, бо їхнє село вчора заняли російські війська і якби вони вернули, то їм грозилаб смерть.

Цей випадок врадував усіх, тільки Василь Маланчин став ще більше нервовий і невдоволений:

— Глуховичі вже заняли російські війська? Он маєте Київ! А я не говорив? Я мав-би іти на Мадярщину? Не дїждуть! Я вже бачу, який тут порядок: Богдана іменували відразу командантом чети, Данила командантом роя, а я мавби бути простим рядовиком, бити їм у дах, стояти перед ними „позір!“?

— Ну, не всіж будуть командантами. Підожди! Данила і Богдана іменовано підстаршинами, бо вони були роевими в „Пласті“, четарями в „Соколах“, а тиж навіть команди не знаєш! — Чи не бачиш, скільки професорів, адвокатів стає у ряди простими стрільцями, стоїть на вартах?

— Ну, я нічого, я зовсім не хочу бути підстаршиною, але я тієї думки, що команда корпусу повинна прийняти всіх до добровольців без присяги,

або ми усі йдем до дому. Скликаймо віче, протестуємо, ухвалюймо резолюцію! —

Данило, який в цю мить надійшов, скипів гнівом:

— Ти цілком здурів! Ти забуваєш, що це військо, а не студентська бурса і ніякого віча робити не можна. Ти вояк, а не агітатор! Ще що видумав! Може „Чорну Раду“ скличеш, так, як за Брюховецького. Тут треба слухати, а не вічувати! —

— Кого слухати? Тебе? Яким правом?

— Ти є дітвак! Я не думаю з тобою сперечатись. Я не маю часу. Іду до міста відвідати одну знайому панну, бо присяга певно буде аж завтра.

І Данило Косар справді зник невідомо де.

За годину прийшов наказ збиратись до присяги. Ті стрільці, які мусіли покидати ряди, прощали товаришів зі сльозами в очах і відходили до дому.

— Де Данило? Таж треба ставати до присяги.

— Данило пішов до міста. Один стрілець бачив його між вільшиною на проході з якоюсь панною.

— Ого! Данило вже зачинає воювати з дівчатами! Ані дня не видержав.

Юрко потішав себе:

— Видно, що Данило не дуже любить Ліду, коли пішов за іншою панною.

— Можеб хто пішов до міста шукати Данила! Таж за годину присягаєм! —

Василько Маланчин зголосився перший:

— Я піду шукати Данила, я знаю, де мешкає його знайома панна.

Маланчин пішов до міста і пропав так само, як Данило.

— Василько певно вернув до Глухович.

— То неможливо! Стількиж соток добровольців майже плачучи благало командантів, щоби їх залишити при українським легіоні, а Василько, якого залишили в нашій четі, мавби добровільно покинути стрілецькі ряди?

— Ну, він доброволець: добровільно пішов на війну і добровільно за чотири дні втік до дому.

— А леж то нещастя: Данила нема, а там сотні стають уже до збірки!

— Підемо до присяги без Данила!

— Позір! Збірка!

Дві тисячі добровольців стануло в ряди, вирівнались, замовкли.

Богдан стояв на крилі своєї чети, а Юрко стояв біля Богдана в ряді, як стрілець.

Сотник закомандував: „Вправо в бік!“ і дві тисячі стрільців машерували на площу. Коли стрільці переходили головною вулицею, стрінули польський легіон, що машерував у протилежньому напрямі. Юрко пізнав між легіоністами Адася Бельського. Бельський, побачивши своїх глуховицьких товаришів, поглянув на стрілецький легіон і крикнув:

— Нас польських легіоністів є трошки більше як вас! —

В його словах і виразі лица було щось наче вояцька чванливість, наче погроза:

— Ах, Адась уже забув, як кричав в Глуховичах „Нех жиє Україна!“ Польська жилка взяла верх. На галицькій землі творяться дві збройні

сили: українська і польська. Не вірю, щоби це були союзники! Дивись Юрку, як злобно поглядають на нас ці легіоністи. Сьогодні чи завтра ось ці два легіони стануть проти себе — говорив Богдан.

— А польських легіоністів справді більше: вони хитрі Єзуїти, в них ціль освячує спосіб, вони готові присягнути Австрії сто раз, щоби тільки створити свою військову силу, дістати зброю до рук. Це колись помститься на нас! —

Дві тисячі стрільців дійшли на велике оболоння за містом, де була площа військових вправ. Новоіменовані четарі й хорунжі уставляли добровольців у кольони.

Наближалась присяга перших українських військ. Промовляв командант Січових Стрільців.

Слова отамана, то слова тих мільонів, що волі прагнуть...

Слова його, то блиски надії народу, що крізь крати дивиться на перший соняшний промінь і вірить в недалеку свободу.

Слова отамана, то віра, що ми побідити мусимо, то віра, що перемога Відня то перемога Київів.

Присягали: Слова присяги були цісареві, але серце було Україні...

Отаман проводив те, що мусів, проводив слова цісарської присяги, але Юрко чув, що Богдан повторяє зовсім інші слова, іншу присягу, що плила з глибини душі, із дна палкого серця:

— Присягаю не цісареві, а Україні!

І глуховицькі хлопці повторяли за Богданом, а не за отаманом: „Присягаєм не цісареві, а Україні, що не зрадімо її ніколи, що дамо їй життя і кров...!“

Тільки присяга скінчилась і стрільці стояли під кухнею, ждучи на обід, між ними явився Данило Косар.

— Бійся Бога! Де ти був? Ми-ж присягали!

— Тихо, тихо! Мовчіть! Я якраз тому пішов собі до дівчини, щоби не присягати. Пощо ця дурна комедія? Я і так зраджу Австрію, як цього буде треба для української справи. А як в інтересі України буде перемога Австрії, то я готов згинути в бою і без присяги! В той час, як ви присягали Австрії, то я присягав ще одній дівчині, що любитиму її, аж доки не покину!

— Ну, ми присягали Австрії також так: бути їй вірними, доки нам схочеться, доки цього буде Україні треба.

Другого дня гук гармат ізнад Дністра був голосніший як учора.

Стрільцька громада покидала рідну країну і від'їжджала поїздом напівдень, за зелений Бескид. Смуток давив серця, невідома, грізна будучина ставала марою перед стрільцями і нашіптувала сумні думи, але де молодь, де сила, де квіт юнацтва, там журба налітає тільки як хмаринка, що за хвилину розвіється, згине у проміннях сонця радості і втіхи молодечої.

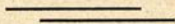
На одній стації недалеко кордону малярського, стрільці, працюючи галицьку землю, побачили край воріт старенького, може вісімдесятьлітнього селянина, який дивлячись їм у слід напівсліпими очима, хитав сумно головою і прощаючи стрільців, зробив у повітрі рукою знак святого хреста, мовби благословив їх на дорогу:

— Хай вас Бог провадить, хлопці! Вертайте всі здорові, так як здорові від'їхали! —

Старець утер сльозу. Просте благословення селянина облегшило тягар на серцях добровольців:

— Народ любить нас, народ благословить, голос народу, голос Бога. Ми вернемо до своїх хат, до своїх сіл! —

І відлетіли сірим шнурком журавлі...

ОДНІ ЗА КАРПАТИ, А ДРУГІ ДО ХАТИ.

Того самого дня, коли стрілецькі відділи виїжджали зі Стрия на Мадярщину, залишаючи рідну землю північному цареві, Василько Маланчин вертав до Глухович. Незамітно викрався до міста, вийшов на дорогу і довший час сам не знав, що діяти. Бували хвилі, коли він був рішений вертати до дому, потім спинявся на шляху, вагаючись і соромився свого кроку на думку, що колись треба буде стрінутись із товаришами добровольцями.

— Як вони вернуть з Мадярщини по війні, то будуть сміятись з мене, що я по тижневі дезертирував.

Він пробував вернутись до Стрия, але сумніви точили його душу, як черв дерево, і він якось без ясного рішення, безвольно, вагаючись раз у раз, всеж пішов у напрямку до Глухович, куди вабила його тепла постіль, опіка матері і спокій села. Довга боротьба із самим собою, вагання і сумніви змучили його, воєнний коловертень лякав його, пригноблював і він бажав, щоби хтось порадив йому, що діяти, або, щоби сталось щось таке, що остаточно штовхнулоб його до якогось рішення: втікати до дому, чи на Мадярщину разом із Січовиками?

І це щось таки сталося: Коли Маланчин доходив до першого села, він наткнувся на величезні

маси війська, що втікали з боєвища над Дністром за Карпати.

Селяни, бачучи втомлених, ранених і голодних вояків, виходили із хат, виносили для них молоко, воду і хліб. Але якеж було їх здивування, коли побачили, що офіцери викрикаючи, погрожуючи револьверами, заборонили від селян приймати воякам дарунки:

— Ти хто? Рус? — питали офіцери селян ломаною польсько-чеською мовою.

— Я русин, руснак.

— Русс? Шпіони! Московські шпіони! Ви хочете молоком потроїти австрійське військо! —

Селяни стояли безрадні, застрашені, не розуміючи, чому вояки бояться пити молоко і чому їх звуть шпіонами.

Вкінці, коли вояки почали благати старшин позвонити їм напитись молока чи води, старшини дозволили, але під умовою, що селяни мусять раніш покоштувати кожную шклянку молока і тим доказати, що в молоко не вкинуто отрути.

Старий, сивоусий селянин, підносив до уст горнятко і надпивши трошки, решту давав воякам.

Вояки пили молоко, ішли далі, другі вояки підходячи до селянина, знов примушували його надпивати молоко.

— Ми вам не віримо, ви руси, російський цар прислав вам нказ потроїти нас молоком! —

Старий селянин, надпиваючи кожную шклянку, вже був ситий молока, він кривився, спльовував, стогнав з перепою, обтирав вуса, які цілі були білі від молока, і дрижав зі страху. А коли вже не

стало питва, до нього під'їхав малярський капраль і голосно крикнув:

— Русс! Давай молока! —

Селянин не розумів по малярськи, але по рухах рук капраля і міміці пізнав, чого він хоче і згорбившись у три погібелі, низенько, покірно кланяючись сивою головою, почав перепрошувати:

— Не гнівайтесь пане старший, молока вже не маю, вояки випили все до каплі, навіть дітям на вечеру не лишилось; може у сусіда напетесь, його корова недавно мала телятко.

Малярський капраль скочив мов лютий звір:

— Не маєш? Знаємо вас русів! Для нас нема ні шклянки молока, ми голодуєм, а для москалів то ховаєте масло, сир, ще і курку спечеш!

— Не спечу пане, бо ваші вояки вже всі кури поїли. Останнього когутика вчора забрали вулани і моя стара цілу ніч плакала й досі плаче; ідіть подивіться!

Малярський капраль, не розуміючи ні слова, підняв нагайку і кілька раз вдарив селянина що-сили по голові, аж кров бризнула зі старечого чола, залила очі, потім штовхнув селянина острогами в груди, що цей аж повалився в рів, навернув коня і люто проклинаючи Галичину і „Муска”, погнав, як вихор, доганяти свій обоз.

Покривавлений селянин з трудом підвівся з ровз і крізь сльози озвався до Маланчина:

— Чи бачите, яка правда настала? Я їм віддав останнє горнятко молока, мої діти будуть цілий день їсти пісно, а мене за те ще й б'ють! Шпіоном називають! —

Кров закипіла в серці Маланчина, і він втікаючи на поле, далі від доріг і сіл, думав:

— Вся ця пригода, то образ долі цілого нашого народу: ми віддаємо державі все, життя, майно і кров, а нас ця сама держава бе в лице, копає як псів, не вірить нам і вважає ворогами, зрадниками. Ні, ні! Разом із такою армією воювати проти Росії не піду! З катами наших селян у один ряд не стану! Вертаю до Глухович.

Він покинув остаточно всі вагання і скорим кроком ішов до дому.

Та по дорозі Василькова рішучість і постанова вернути до Глухович, захитались іще раз: Доходячи до одного ліса, Василько побачив на двірському пасовиську велику валку евакуованих збігців, що тут станули спочивати. Були тут селяни й інтелігенти, старці і діти, чоловіки й жінки, з усіх сторін галицької землі. Все це втікало на Захід, не знаючи куди, доки, не відаючи, що його там жде.

Був мрачний, підосінний день, накрапав дрібний дощ, евакуовані селяни, позгинавшись у три погібелі, сиділи на возах у „будях” або так на дощі, закутавшись в мішки, старі лахи, верети. Усіх возів було кілька сот і вся ця валка, що мкнула на дощі серед піль і лісів робила аж надто сумне вражіння. Десь плакала дитина на руках матері, десь голосно зітхали старі, сивоголові бабуні, хтось голосно проклинав війну.

Василько здогадуючись, що між збігцями може бути хтось із Глухович, підійшов до валки і пройшовся між возами. Аж під самим ліском побачив свого сусіда Оніфра Крутія, Степана Баланду та

ще кількох глуховичан, що втікали не лиш із родиною, але й з волами та коровами, забравши з дому всі свої убогі достатки.

— Гей, газди! Яка доля закинула вас аж сюди? І ви втікаєте?

— А, то ви пане Маланчин? Ідете до дому? Бійтесь Бога, та ми втікаєм з Глухович, а ви не боїтесь йти до Глухович? Таж у нас уже москалі! —

— Ну, і щож? Абож не живуть люди і під московською владою? —

— Та де живуть? — кликала широколиця жінка Баланди. — Чи ви не чули, яке там цудо дієсі? Усіх чоловіків на Сибір забирають, молодих жінок гонять на фронт, аби їм не було сумно воювати, а старим жінкам вирізують груди і руки обтинають.

Василькові не дуже вірилось, щоби москалів кортіло відрізувати груди усім старим жінкам у Галичині, він догадувався, що все це наполовину твір фантазії, розбурханої панікою відвороту, але всеж не бачивши російського війська ніколи в житті, не знаючи, як воно поводить ся в краю, він, дивлячись на цю сумну валку збігців, почув, що його наче морозом обсипало на думку, що за два дні він буде під владою Росії. Пробував успокоїти себе і краянів.

— Ах, сусіди! Не вірю я цьому! Страх має великі очі! Ви, от завертайте коні і разом поїдемо до дому! Таж усі люди з села не повтікали?

— Та не всі, тільки ті, що то в політиці із Мельниковичем руку тримали, ніби за ту Україну. Утікати мусіли, бо ті з партії писаря Давидовича, кацапи, рахувати, на нас дуже люті за те, що ми

їх нераз набили; казали, що як прийдуть москалі, то вони нас повішають за то, що мадяри погнали до Талергофу Давидовича і повісили.

— А чоґож ви втікаєте, коли Садівницький лишився в дома?

— І Садівницький хотів утікати, але так зажурився, що здається з журби захорував і мабуть досі лежить у постелі. Казав нам: „Ви їдьте, а я здаєсі буду вмирати, то москаль мені не страшний!“ І ми поїхали.

— А кудиж ви їдете?

— Або ми знаємо? Куди наше войсько, туди й ми. А до дому не вернемо, аж москаль зі села утіче.

— А як не втіче?

— Е, Бог ласкавий! Допоможе нашому цісарові москаля звоювати, тай Січові Стрільці допоможуть. Я си міркую, той Богдан і Данило не дурні хлопці, вже вони знають, що москаль буде втікати, коли вони пішли на охотніка до войська, тай я собі про Богдана думаю. Він же нас у читальні розуму навчав тай знає, що робить.

Жінка Баланди стояла біля воза, тай приговорювала:

— Тай через ту читальню я тут сі поневірею! Казалам неґаз: „Чоловіче, нащо тобі та читальня і політика? Сиди дома!“ А він все до читальні, тай до газети, тай все про Україну, тай як де кацапи зберуться, то він з ними войну починає, а тепер маєш? Їдеш у світ за очі, ще й мене та діти тягнеш!“ —

Василько Маланчин довго ваґався, чи йти до дому, чи назад вертати, але вкінці подумав, що

Січові Стрільці вже виїхали на Мадярщину і він сказав рішуче до Баланди:

— Їдьте собі куди хочете, я вертаю до Глухович! Най буде, що буде! —

— Та ви можете вертати! Ви кацапам збитків не робили, Давидович був вашим вуйком ну, то чому вам не вернути? Але я не можу!

— Бувайте здорові!

— Бувайте! —

Коли жінки побачили, що Василько йде до Глухович, а вони не можуть вернути, то всі нараз так заплакали, заголосили мов на похоронах. Жінка Баланди біла головою об полудрабок тай лементувала:

— Боженьку, Боженьку! Вже моєї хатиньки не видати, в світличенці не господарювати, вже мені віку свого у чужині довікувати, з жалю тут під чужими плотами умирати! —

— А вклоніться там нашим порогам! — тай гробам наших татів на цвинтарі! — кликав сімдесятьлітній Оніфро Колачків...

.

Перейти боєву лінію було не трудно, бо австрійські війська панічно втікали на південь і військові стежі були тільки на шляхах, а йдучи лісами й полями можна було перейти незаметно, не стрінувшись з військом.

Василько прокрадався через ліси, тримаючись далеко від доріг, спочивав у гущавинах, на листю, що тільки почало обпадати, підкріпляв своє слабівите тіло хлібом і маслом купленим у Стрию за

останні гроші, і йшов далі, турбуючись тільки тим, щоб не наткнутись на російські стежі. Але пройшов може двадцять верств і все складалось так, як цього бажав.

В його серце вступила відвага і вдоволення:

— Я верну до Глухович, темні селяни не зрадять мене, що я був при Січових Стрільцях, зрештою всі знають, що я пішов з добровольцями тільки тому, щоби не попасти до австрійського полку, російська армія напевно на віки лишиться в Галичині і все буде гаразд.

Оправдуючи себе, він несвідомо підшукав аргументи для потвердження правильности свого кроку, він навіть починав вірити, що творення Січових Стрільців, це нечувана помилка або й злочин, бож для українського працюючого люду буде краще, коли Росія обєднає Галичину з Україною, коли робітник зі Львова подасть руку робітникові з Києва.

Побідоносний похід російських військ, утеча австрійської армії в Карпати, вішання селян мадярськими жандармами, все те захитало, приголомшило душу вражливого та хиткого хлопця, що він весь під вражіннями сучасности, не вірив у можливість змін у будучині і вважав справу Січового Стрільцтва на віки похороненою.

Вже недалеко Глухович, ніч захопила його в селі К. і він заночував у stodолі священника.

Самого священника не було вдома, він як свідомий українець, побоюювався російської армії і втік до Відня, лишаючи на господарці тільки слуг.

Десь коло півночі Маланчин збудився в stodолі, почув з вулиці російську пісню, стукіт кінських копит і розмови козаків.

На Василька напав такий страх, що його аж піт обляв, серце било як молотом, і він зарився ще глибше в солому, лежав як убитий. Йому здавалось, що козаки стають, що вони знають, що в stodолі скривається небезпечний ворог Росії, мазепинець, Січовий Стрілець і зараз розстріляють його, але козаки якимсь чудом не догадались, що в stodолі лежить така небезпечна птиця, від'їхали і Маланчин почув із вдовolenням, що вороже військо виїхало ген зі села, співаючи веселу пісню:

„Три деревні, два сьола,
Восем девек адін я,
Куда девкі, туда я“.

Це була перша російська пісня, яку наш утікач із У. С. С. почув серед побідного війська імператора всієї Росії, яке з цією піснею машерувало визволяти галичан із австрійського ярма.

За годину Маланчин був уже у Глуховичах. Батько привитав його, сміючись:

— А що, сину? Ти вже навоювався? Я знав, що так буде. —

А звертаючись до вradуваної матери, що витала свого блудного сина, частувала молочком і кашкою, старий Маланчин приговорював: треба було так плакати? Яж говорив тобі, що твій пестій-одиначок не видержить довго на коміснїм хлібі.

Пролежавши кілька днів у постелі, Василько вкінці встав і пішов відвідати отця Косаря.

Цей дивний фаталіст, все покірний і помирений з усім, що давала доля йому і всьому народові, тепер усі зміни в його родині, в краю і селі, приймав теж із покорою, здаючись на волю Бога.

— Ви вернулись, пане Васильку? А Данило лишився? Пішов на Мадярщину? Ах, що то за вітрогон! Видно, великі мої гріхи, коли Бог покарав мене таким неслухняним і непокірним сином. Та хай діється воля Всевишнього!

— Як-жеж тут живеться вам під російською владою? — питав Маланчин.

Отець Косар схилив смиренно голову і розвів руками:

— Всяка власть од Бога дана єсть і мене цікавить спасення душ мого стада, а не зміни влад. Добра нема; в російськiм війську панує антихрист, так як в австрійськiм. Кривди і зла багато, але і мадяри були не кращі; от Петро Багрій пішов зі Січовими Стрільцями, а мадяри повісили його брата.

— Я чув, що Миколу повісили, але досі не знаю гаразд защо.

— Микола, як знаєте, був дзвонарем і коли в селі вмерла стара Микитиха, то Микола пішов дзвонити на похорон. Мадярам чомусь здавалося, що Микола дзвонами дає сигнали русській армії, яка вже була в другім селі і дзвонаря зловили й повісили на дзвінниці.

— Від чого умерла Микитиха? Вона-ж була здорова!

— Микитиха була хора на серце і коли за селом ішов дводневий бій, вона так злякалась гарматніх стрілів та пожежі в селі, що дістала удар серця й померла. Ви бачили, що при кінці села згоріло десять хат і ціле село з'оране гранатами.

Попада і її дочка Галя дивились на справу чорніше як отець, вони говорили, що російська

влада замкнула всі українські школи і Галя не має де вчитись, що в місточку москалі грабили і били українців, палили книжки, плювали на портрети Шевченка і Франка, насилували невинних дівчат-гімназісток, а в Глуховичах катовано селян, які не хотіли віддати військовій останньої корови і переховували худібку в лісах. Катував селян поручник Золотаренко, який якраз на нещастя мешкає в нас.

— У вас мешкає якийсь старшина? — спитав неспокійно Василько.

— Так, він зараз буде тут між нами, відповіла сумно Галя. Він пішов до війта „по делу“ і скоро верне.

І справді, за хвилину до кімнати увійшов високий, чорновусий і вродливий офіцер у зеленім новесенькім однострою. Побрязкуючи шаблюкою, він підійшов до Василька і подаючи руку, бундючно і гордовито представився:

— Паручік Григорій Михайлович Золотаренко!

Маланчин був здивований, трохи настрашений і неспокійний, він-же перший раз побачив представника армії, з якою вибирався воювати.

Але Золотаренко поведився так чемно, був такий веселий, про політичні справи і не згадував, тому Маланчин за хвилину забув, що паручік, це старшина чужої завойовницької армії і жартував з ним, приговорював мов до давно знайомого, грав зі Золотаренком у карти, курил його папіроси, радів, що поручник обіцяв йому позичити російських книжок, а навіть дарувати том Пушкіна на спогад.

Маланчин зрозумів відразу, що йому не грозить ніяка небезпека, бо Золотаренко хоч і гарячий

російський патріот, то при війську служить лише з обов'язку, політика зовсім не цікавить його, а більше цікавлять його дівчата; тим разом здається по-добалась йому Галя.

Коли Галя і отець Косар жартом сказали поручникові, що Маланчин повернув від Січових Стрільців, бо не хоче боротись проти Росії, Золотаренко подав Василькові ще одну папіроску і бундючно заявив:

— Ех, ви, чудаки! Що це ви видумали якусь Україну. Я тоже малорос, говорю по малорусски, еслі захатіте, люблю малорусску пісню, в Київі до театру Садовського ходив, але я руский, за царя і Русь душу оддам, так само як і всі малороси. Про Україну в Київі думає може десять сепаратистів, а вся Малоросія бореться за царя і отечество так, як і великороси! —

.

Коли одного дня Василько Маланчин відвідав дім Садівницьких, він відразу відчув, що побіда Росії не всім здається чимсь таким очевидним, як поручникові Золотаренкові і кільком москвофілам, що лишились у селі, як от Сверидин.

Старий Садівницький і Ліда привитали його наче здержливо, холодно, в їхніх словах почувалась якась скритість, вони майже не випитували про Богдана ані про Січових Стрільців, але з деяких натяків, двозначних усміхів, Маланчин зрозумів, що Садівницькі вважають російську окупацію Галичини хвилевим нещастям, яке незабаром скінчиться. Ліда тільки пару словами спитала, чи Данило йшов сам

до Стрия, чи долучився до глуховицьких добровольців за селом і довідавшись про все, наче зраділа, наче усміхом похвалила втечу Данила до Січовиків.

Колись веселий і гамірний дім Садівницьких, тепер був тихий, сумовито спокійний, мов по похоронах; мовчав фортеп'ян панни Ліди, не рушений від коли в селі явилось російське військо, мовчав, мов чекаючи, коли повернуть добровольці, а тоді, тоді Ліда засяє із Богданом і заграють у двох так, як колись... Ліді здавалось, що навіть зелений сад наче посмутнів, листя передвчасно пожовкло, квітки повянули, похилились, що немає Богдана у саду, що Данило цими стежками по саді не блукає, як колись, що його безжурний сміх у тишині саду не лунає... Пані Меланія Садівницька належала до тих замкнених людей, які в найбільшому терпінні, вміють тільки мовчати, нікому не виявляючи свого болю. І тепер, розлучена зі своїм сином, якого так любила, вона не говорила про Богдана ні слова. Вона тільки у вільних хвилинах сідала під яблунею край стола, слухала як у Карпатах глухо гудуть гармати і мовчки, дивилась на південь, ген, ген туди, куди помандрував із Січовими Стрільцями її син.

Одного дня до Глухович прийшов цілий полк російської піхоти.

Кожна хата мала на квартирі салдатів, кожний господар і господиня мали кл піт. Не одна дівчина чи молодичка мусіла ночувати десь у полі, скриватись у кукурудзах від ока салдатів, що місяцями мандруючи з далекого Сибіру, не знали жінки, не зазнали любови. Буйна, голодна вояцька кров шу-

кала жертв і глуховецьке жіноцтво, вродливі молодиці, що післали чоловіків на війну, боязкі й невинні дівчата, що вижидали своїх хлопців із чужини, все те тремтіло тепер і крилось куди могло.

Але на світі всяко буває; часом жіноче серце однаково прихильне, як до свого вояка, так і до чужого, ну, й одна глуховицька молодичка, Оріся Гуменна, ласкавим оком на кремезних москаликів поглядала, по садочках з козаками вистоювала і на людські поговори, таку відповідь давала:

— Хто зна, коли мій чоловік із Мадярщини повернеться, може загинув де від кулі, не буду-ж я в самоті молоді літа марнувати, без любощів старости вижидати! —

А Оріся була хороша на вроду, її чоловік був найкращим нарубком у селі, Остапом звався, славний був тим, що мав силу за три хлопа і на весілля, коли інші парубки, що любили Орісю, хотіли його бити, то пан молодий Остап, трьом суперникам ребра поломив, четвертого, який хоч його дрючком почастивав, Остап схопив як цуценя, підняв високо вгору і так гепнув ним до порога, що той на весілля Богу духа віддав. За всю цю бійку, Остап тільки місяць у криміналі покутував, бо всі посвідчили, що Остапа хотіли вбити, а він тільки боронився. Потім той силач жив собі з Орісею щасливо, аж до війни. Коли він виходив зі села на війноньку, то Оріська ревними сльозами за ним ридала, коліс залізниці чіпалася, казала, що смерть собі запедіє. Але жіночі сльози, як та рання роса. Коли Остап цілу осінь і зиму до дому не вертав, то Оріся стала чоловіка забувати, москалика на кватиру в своїй хаті запрашати і по селу

пішла неславонька, що тоді, як Остап у Карпатах на морозі серед ліса десь ночує, з москалями воюючи, за Орисою сумує, то його дружина люба, Орисенька чорноброва, поручника Золотаренка перинами обкриває, подушками як дитину обтулює, до серденька пригортає, на тій постелі, на білій, де з Остапом по весіллю перших любощів зазнала, у тій хаті в тій кімнаті, де з любови той Остап за неї бився, ще й суперника життя позбавив.

А воно справді було так: Поручник Золотаренко зразу мешкав у домі отця Косаря, вперто залицявся до Галі, але соромлива і боязка Галя втікала від москаля, як від лихої сили, а тоді загніваний поручник покинув дім священника і перенісся до дому Садівницьких. Не здобувши серця Галі, він розставляв сіті на Ліду.

Ліда справді припала йому до вподоби: він цілі коробки чеколяди приносив, на повозку гуляти запрошував, шаблюкою побрязкував, бровами підморгував, за білу ручку стискав, але надаремне. Ліда в небезпеці завжди кликала батька, а старий Садівницький в цілій своїй постаті, у погляді, мав щось таке наказуюче і строге, що наш хоробрий поручник, тільки побачивши його, бентежився, здавав позиції, почував, що на воєнну, перелетну любов тут місце не пригоже, бо ті „мазепінци“ не люблять храбрих воїнов русского государя.

В таких хвилинах поручник вертав до своєї кімнати, в якій колись жив Богдан, переглядав книжки на полицках, образи Шевченка, Хмельницького на стінах і сердився ще дуще. Він уже знав, що Садівницький вислав свого сина в ряди Січових Стрільців і що сам Садівницький завзятий ма-

зепинець. Українська мова Садівницьких, їхній ввічливий холод і скривана неприхильність до нього, вкінці так надоїли поручникові, що він, не попрощавшись навіть із хазяїнами дому, вечером потайки покинув квартиру в домі Садівницьких і перенісся до дому вчителя Бельського. Та скоро довідався, що цей вчитель має сина при польських легіонах, відчув, що дружина Бельського також сама завзята українка, як Садівницька, що так само не любить Росії, і поручник казав джурі перенести його речі на третю квартиру, до палати дідича Поструцького. І тоді то він утративши надію здобути Галю чи Лиду, почав шукати щастя у найвродливішої молодички Орисі. Тим разом йому поталанило і по селі пішли поголоски, що Орися буває навіть вечорами в палаті Поструцького, де мешкав Золотаренко.

Дідича Поструцького не було вдома, він ще з початку війни перенісся разом зі сином Зигмунтом до Кракова, надіючись, що туди не дійде російська армія. Він був родом ізпід Варшави, його батько брав участь у польському повстанні, потім утік до Галичини, де мав свої добра і тепер його син та внук, які ненавиділи москалів не менше як їхній батько і дід повстанець, воліли покинути свій маєток у Глуховичах, ніж опинитись під російською владою.

І ось у цьому дворі, в яким тепер господарив сам економ Маланчин, закватувала сотня російської піхоти.

Командант сотні, Золотаренко, розгостився у кімнаті Зигмунта Поструцького. Бачучи на стінах портрети Косцюшки, Гловацького, підсміхався до них

іронічно, а вкінці наказав старому Маланчинові зняти ці портрети, питаючи при цьому:

— Хто мешкав у цій кімнаті перед війною?

— Син дідича, Зиґмунт.

— Де він тепер?

— Служить як офіцер при польських легіонах!

Поручник закляв грубими словами, як простий салдат і крикнув люто, гримаючи шаблюкою об підлогу:

— Чорт вас вазьмі! Здесь в етіх проклятих Глуховічах саміє мазепинские стрелки і ещо польские легіони! Здесь Руссю і не пахнет! Нада вас прижать немножко, чтоб ви пачувствовалі, что здесь русская власть! —

Старий економ Маланчин скорчився зі страху в три погібелі, а поручник кричав далі по російськи:

— Вчора вечором я чув, як парубки, йдучи селом, співали українські патріотичні пісні проти Росії. Хто їх навчив тих пісень? Говори!

Економ Маланчин належав до боязких, все заляканих людей, які дбають завжди найбільше про те, щоби подібатись представникам влади, без огляду на те, якаб вона не була. І тепер він виявляв поручникові все, чого цей вимагав:

— Українських пісень учив парубків Богдан Садівницький. Батько його роздає парубкам книжки про Україну. Недавно він був у Львові, їздив довідуватись, чи скоро вернуть Січові Стрільці. Привіз якісь тайні часописи з Відня і читав селянам, що весною російські війська будуть розбиті і до Галичини верне Січове Стрільцтво.

Другого дня в домах Садівницького, отця Косаря і Бельського була ревізія, вояки перевернули все в домах горі ногами, понищили багато українських книжок, вкрали кілька убрань Богдана і не найшовши нічого підозрілого, відійшли.

Одного дня Василько вийшов на подвір'я і побачив таку картину. Під деревом на стежці стояло кількадесять салдатів, а п'яний фрайтер зловив сільського багатого жида Абрумка і навертав його на віру православну.

Єфрейтор штовхав жида п'ястком під бороду, копав ногами, прикладав револьвер до грудей і наказував:

— Абрамку, хрестися! —

Перестрашений, блідий як труп Абрамко, пробував хреститись лівою рукою, салдати реготались, вчили, що треба хреститись правою і жид хрестився.

Потім єфрейтор командував:

— Тепер обернись на Схід і кричи „Да здравствует русский цар православный і его христілюбивое воїнство!“

І жид, захриплим голосом повторяв ті слова, не вмючи як слід висловитись по російськи, кланявся на Схід туди, де була велика царська імперія.

Василько Маланчин був обурений тими дикими жартами салдатні, але не мав відваги протестувати. Йому хотілось, щоби хтось надійшов, оборонив жида, покарав п'яного „єфрейтора“.

І на диво, в цій хвилині надійшов унтерофіцер, з чорною, довгою борідкою, одягнений якимсь недбало, гірше, як прості салдати.

Унтерофіцер спинився, глянув на салдатів, що здоровили його, бючи рукою об дашки, потім підійшов до єфрейтора та Абрамка і крикнув гнівно, сердито:

— Що це ви робите? Знущаєтесь над невинним жидом? Як ви смієте? Ви вояки? Ви бандити! падлюки! Я вас навчу збиткуватись над людьми! — Ви мене затямите! Єфрейтор, як зветесь? —

Збентежений єфрейтор стояв „струнко“ і хитаючись на ногах, оправдувався, подаючи своє ім'я: — Єфрейтор Сулима, ваше благородіє! —

Унтерофіцер побачив Маланчина і підійшов до нього.

— Молодий пане! Ви бачили, що тут діялось. Прошу вас розказати мені все, що виробляв Сулима.

— Прошу до мене до хати, я все розкажу!

Унтерофіцер увійшов до кімнати і Василь оповів усе, що бачив.

Ця подія наблизила унтерофіцера Совачова до Маланчина і від цього дня вони стрічались дуже часто.

Совачов заходив до дому Маланчина, говорив з ним про всячину і коли Василько дивувався, що він, російський унтерофіцер, так чесно станув в обороні жида, Совачов признався:

— Ви пане студент думаєте, що вся російська армія, це якась однодушна сила, що однаково думає, відчуває і має однакову мету — побіду царя-деспота. Ех, голубчику! Скоро побачите, як ви помиляєтесь. Серед російського війська є сотні тисяч вояків і старшин, яких цар жене силою на війну, а які з цілого серця ненавидять царя і військо. Я член

соціал-демократичної партії, антимілітарист, мене взяли силою до війська, але я тільки жду хвилини, коли робітничі маси повстануть і зітруть з лиця землі царську тюрму народів, і дадуть початок всесвітній революції, братерству всіх націй. Ви очевидно чесний чоловік, я з ваших слів пізнав, що ви також соціаліст, я бачив у вас соціалістичні брошури і тому говорю з вами щиро, як із товаришом.

Маланчин силою здержався, щоби не кинутись Совачову на шию. В його особі він відчув щось рідне, своє, побачив людину, що висловлювала ясно те, що в його душі дрімало потайки, несвідомо, як неясна, невиразна мрія і туга...

Унтерофіцер Совачов приносив Василькові соціалістичні твори, які возив зі собою аж тут, показував навіть якісь тайні відозви до війська, видані соціалістичними російськими партіями. І в тих відозвах Маланчин читав слова, які здавались йому святими :

„Пани і капіталісти запрагнули людської крові, засіяли трупами цілий світ, цар шле селянських і робітничих дітей гинути в Карпатах, терпіти голод, нужду..., але недалеко хвиля, коли народ прозріє, зверне зброю проти своїх справжніх ворогів царів і пролетарі цілого світа подадуть собі руку, створять всесвітню республіку!“

Василько, утікши з рядів Січових Стрільців, у російській відозві находив нове оправдання свого вчинку, і щораз більше підпадав під впливи соціаліста Совачова. Він дивився на нього мов на святого, кожне його слово було для нього обявленням.

Однієї ночі Маланчин і Совачов спали в одній постелі і до пізньої пори говорили про можливості революції в Росії та Австрії.

Маланчин довідався, що Совачов, українець з Київщини, але націоналізм вважає буржуазним пересудом, що він інтернаціоналіст, що в р. 1905 брав участь у революції, був три роки висланий на Сибір, потім тинявся на еміграції у Львові, вернув до Київщини і тепер насильно взятий до війська, яке ненавидить цілою душею.

Згадуючи свої часи емігрантщини у Львові, Совачов говорив згїрдливо :

— Ті ваші українці зі Львова, то дрібні вузколобі людиці, міщани: вони поза Україною світа не бачать, у них нема революційного розмаху. В двадцятім столітті думати тільки про власну націю, це ерунда! Всесвітня революція — ось ідеал сучасної людини; бути громадянином всього світу — це світогляд модерного українця.

І хоч цей громадянин всього світа говорив напів по російськи так, як Золотаренко, то в його словах Маланчин бачив відгомін свого бунту проти національного „міщанського“ руху у Львові, проти попів, адвокатів і проти Січових Стрільців, які в цій хвилині здавались Василькові відсталим, реакційним явищем, проти якого широкі, вселюдські ідеали Совачова вважались йому чимсь ближчим і на ціле небо вищим.

Згубивши в хаосі війни всякий провід і шлях, Василько при допомозі Совачова находив для себе нову дорогу, новий ідеал.

Відїзджаючи з Глухович до Стрия, унтерофіцер Совачов лишив Василькові на памятку кілька

томів творів російських соціалістів: Лаврова, Герцена, Михайловського й інших.

І Маланчин не спав ночами, пожирав ці твори російського духа, читав, і в кожне слово російських соціалістів вірив, як у Євангеліє.

Находила золотокоса осінь. Десь здалека з півдня, від синіх Карпат долітав гомін гарматніх стрілів, раз тихший, раз голосніший, залежно від цього, чи австрійські війська посувались більше у глиб Бескиду, чи підходили на північ. Десь у Карпатах плили ріки крові, а в Глуховичах було знов глухо, тихо, спокійно, тільки туга матерей за синами, тільки жаль покинутих дітей за вояками-батьками давили серця усіх мешканців села:

— Десь мій син у Карпатах беться з москалями. Слухаю що дня, що ночі, як у горах гармати грають, вигравають, бо може вони груди й серце мого сина острими кулями в цю хвилину розривають...

— Десь мій батенько в лічниці над Дунаєм сам сумує, свою рану у головонці лікує; ні листа йому за гори відіслати, ані вісти понад поля бою передати, ані потішити, ані ран кривавих не утерти.

— Десь дружина моя у полоні далекому, у Сибіру холодному із голоду і холоду помирає, люту долю проклинає...

— Десь могила мого милого, Стрільця Січового, за горами в чистім полі на чужині із вітрами розмовляє.

— Десь чорний ворон кости мого брата по шпилях гір високих розносить...

.

Не погано жилось Василькові Маланчинові під російською владою, тільки нудьга дошкулювала йому: вчитись не було де, роботи українцям в урядах не давали, бо й багато давніх урядовців та вчителів звільнено з посад і вони жили жебраним хлібом, потайки торгуючи тютюном, чи маслом.

Родичі Маланчина були вбогі, а тепер збідніли до решти, бо російські війська забрали з двора майже всю худобу й коні, дідич з'убожів і не міг навіть старому Маланчинові виплачувати платні і притиснений до муру, Василько так, як інші інтелігенти, торгував тютюном, відкуповував від салдатів махорку й перепродував селянам, а коли і це не помогло, то він прийняв у громадським уряді працю сільського писаря, вивчив трохи російську мову, провадив по російськи громадські книги, виготовляв різні списки худоби, збіжжя і поля для „уездного уряду“.

Одинокую розривкою Маланчина були відвідини в домі о. Косаря, де він хоч і не міг найти спільної мови з самим отцем, який неприхильно ставився до його соціалізму, то всеж безмежна доброта цього священика, та лагідність його дружини пані Зиновії і тиха доброзичливість до всіх людей Галі, витворювали в цьому домі таку душевну атмосферу, в якій Василько почував себе краще, як у домі Садівницьких, де всі члени родини хоч були такі ввічливі і гостинні, то всеж їхня холодна і гордовита вдача, великопанські звички і замкненість та скритість наче заморожували Маланчина, відштовхували та наказували бувати в домі Садівницьких не надто часто.

Але дивні зміни діялись і в житті родини о. Косаря. Цей колись смирний і покірний душпастир чим довше тривала російська влада в Галичині, тим більше він тратив свою смиренність, ставав неспокійний і до його, всіх люблячого серця, закрадався гнів і бунт:

— Пане Маланчин! Горе нам! Росія пішла походом проти нашої святої церкви і народу: насильно накидають православя, в неділю в моїй церковці, де я молився двадцятьпять літ, буде правити богослуження священик схизматик із Казані. Наших душпастирів вивозять у Сибір, наш митрополит страдає на засланні за святу католицьку віру, нам замкнено школи, все, — говорив обурений о. Косар.— Мене примушують молитись за російського царя! —

— Я не пізнаю цього священика, що вчився протибитись злу — думав Василько.

Підчас різдвяних свят Василько Маланчин відвідав родичів Юрка Голуба. Так якось хотілось йому на Різдво бачити батька й матір свого давнього товариша, який хто зна, чи живе, чи де вбитий в Карпатах.

В хаті Голуба Василько застав двох салдат на квартирі: одного кацапа, а другого малороса.

Стара Голубчиха гостила салдатів і Василька, чим могла та нарікала крізь сльози:

— Де мій синочок тепер святе Різдво святкує? Може де біднятко теплої страви не має хлібця божого не бачить!

Навіть старий Голуб на цей день якось змяк перестав гніватись на сина, що він добровільно покинув родичів і щиро жалував Юрка:

— Така студінь, така люта зима, якої давно не бувало, таке Різдво святе велике, а воно біднятко десь там у Карпатах воює, а може де вороння кости його порозносило...

Старий вийшов з хати, щоб не плакати при людях, на дворі втер сльозу і пішов до церкви.

Клячав у кутку, бився в груди і молився гарячо :

— Господоньку, верни мені дитину! Бережи його від кулі гострої, від шаблі ворожої. Вибач йому, що він сам пішов на ту діявольську войну; воно молоде, не знає, що робить! Сусе Христе, народжений, стережи мою дитину! —

В церкві була Ліда, бачила, як Голуб ревно молиться і вона догадавшись, що він молиться за сина, згадала Юрка і Данила й не знала, котрого з них їй більше жаль: одного, чи другого...

А Маланчин, лишившись в хаті з салдатами, побачив, що один з них читає українські книжки, видані у Львові :

— Звідки ви дістали ці книжки? —

— Баришня Садівницька мені дарувала. Вона всім салдатам українцям роздає, хороші книжки, по нашому писані, в нас таких нема! —

Василько здивувався: Ця панська білорука панночка роздає салдатам „Кобзарі“, старі українські часописі, історії України, веде потайки між військом українську пропаганду.

Зрозумів, що в селі вже перехрещуються різні політичні течії: отець Косар в церкві голосить любов ближніх і покору, він, Маланчин в розмові з парубками часто кидає з острахом кличі

соціалізму, з дому Садівницького шириться між сільською молодю і військом думка про самостійну, національну Україну, несеться думка про рідне військо, про Січових Стрільців, а Адам Бельський бореться за „нашу і вашу свободу“. —

Салдат українець голосно читав „Кобзаря“, а стара Голубчиха здвигала раменами, зітхала голосно, слухаючи про „Наймичку“ і „Катерину“ та приговорювала:

— Господоньку! Як ішли до нас москалі, то ми думали, що прийдуть якісь страшні дикі люди з рогами, з одним оком, що всіх нас поріжуть, а то такі добрі, ласкаві люди, говорять цілком по нашому, співають наших пісень та ще й читають такі книжки, що аж серце радується. І чого тому Юркові захотілось воювати з ними? Це-ж наші люди, не москалі! —

Салдат реготався:

— Нічого матушка! я не москаль, я малорос хахол! От мое ім'я зовсім хахлацьке: Сивошапка.

Другий салдат, кацап, сидів мовчки біля стола, пив уже десяту шклянку чаю і потішав стару

— Не сумуй бабушка, скоро війна скінчиться, син верне до дому і ми підемо до дому! І в мене в дома лишилась жінка, діти; десь біднята на Різдва згадують мене, виглядають. І кому потрібна та війна? Ех, скільки народу погинуло.

Стара Голубчиха не могла з дива вийти: і ті парубки, що пішли з села, не хотіли війни і ці москалі не хочуть війни і тужать за миром, тільки її син, Юрко вродився такий войовничий, що пішов до добровольців. — І чого він довоюється, чого?

,

Одного дня салдат Сивошапка признався Василькові, що поручник переловив у нього „Кобзаря“ і що його товариші виявили, хто роздає салдатам українські книжки.

В неділю на самий Йордан до дому Садівницького прийшла жандармерія, перевела другу ревізію, арештувала Садівницького і санками відвезла до міста.

Ніхто не сподівався лиха, Ліда вірила, що батька тільки переслухає градоначальник, може погрозить, може вкарає і батько верне вечером до дому. Потішаючи себе і молодшу сестру, Ліда чекала на батька, навіть не плакала, не хвилювалась. Але минув вечір, ніч, минув другий день і батько не вертав.

Ліда запрягла коні і поїхала до міста; там довідалась, що батька вивезено аж на Сибір, а разом із ним вивезено священика з місточка В. за те, що на Службі Божій не хотів згадувати російського царя і молитись за нього, та вивезено студента Панасовича, що вернув від Січових Стрільців як полонений і скривався в місточку, чекаючи повороту австрійських військ і Січовиків.

Ліда, почувши в жандармерії про вивезення її батька, не хотіла показати свого болю і силою намагалась задержати спокій і рівновагу, але всівши до санок, закутавшись у футро, вона тихо, мовчки заплакала і непомітно для візника втерла сльозу.

— Тепер ми донечко самі в дома на цілім господарстві — сказала їй мати, зрезигновано слухаючи, що Садівницький вивезений в глиб Росії.

— Самі, мамо.

Меланія Садівницька зажурилась немало.

Її турбувала доля чоловіка, думка про його вивезення в Сибір не давала їй ні хвилини спокою, в пізну ніч у сні їй з'являвся широчезний безмежний простір, засипаний снігами, а серед сибірських снігів, неначе на пустині у понурій тюрмі сидить її чоловік і погаслими, сумними очима дивиться тужно на захід, там, де рідне село.

Не тільки жаль за чоловіком давив серце пані Садівницької. Вона почувала, що весь тягар господарських обов'язків упав сьогодні вперше на її руки.

В першій хвилині вона в душі наче заломилась, злякалась будуччини, зневірилась у свої сили, але потім затиснула свої вузкі, поблідлі уста, й озвалась тихо сама до себе:

— Нічого! В людей бувають і більші нещастя! Скільки на війні лишилось вдів і сиріт без даху над головою, вигнаних із рідних сіл у чужину, в табори; скільки тисяч жінок у нашім краю плаче сьогодні на пожарищах своїх хат? А нас славити Бога обійшла воєнна пожежа, маю в Глуховичах двісті моргів землі, в Бориславі свої нафтові поля, здоровля мені служить, то якось буде.

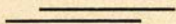
І Меланія Садівницька взялась до праці зі завзяттям, якого раніш у неї ніхто не бачив.

Служниця і слуга та всі селяни не могли надивуватись господарським здібностям пані Меланії.

Сільська молодь, яка й досі любила всіх Садівницьких, тепер довідавшись, що старий пан вивезений в Сибір, прихилилась до цієї родини ще більше, допомагала їй чим могла і деякі парубки вва-

жали щастям молотити в стодолі Садівницького, чи робити там іншу роботу.

Натомісць до дідича Поструцького в селі здавен давна панувала глуха, скрита ненависть, яка чомусь тепер під російською владою зміцнилась, зросла.

ХРЕСТИНИ НА ВОЯКІВ.

Того самого дня, коли Ярослава Садівницького вивозили в Сибір неісходимую, там на південнім склоні Карпат машерував його син Богдан на чолі чети Січових Стрільців на поле бою.

Ішов він попереду чети поруч зі своїм заступником, Данилом Косарем, а за ними машерували стрільці першої чети, між якими був Юрко і Петро Багрій і Марко Луговий.

Четареві Садівницькому вдалось подбати про те, щоби вся глуховицька братія була в одній четі.

Був холодний, зимовий день, падав густий, мокрий сніг, що засипав дороги, стежки, закривав перед очима все, так, що пару кроків перед собою не можна було нічого бачити.

Десь там за ними друга чета, третя, четверта, але серед снігів і метелиці їх оком не доглянеш. Вряди-годи чути стукіт багнету об приклад кріса, чи полеву лопатку, часом долетить яке слово, часом проклін стрільця, чи веселий сміх або слово команди і знову мертво, глухо.

Юрко Голуб сьогодні щось дуже мовчаливий: йому пригадується Кіш У. С. С., він наче бачить високий замок князя Коріятовича на стрімкій горі, наче крізь сон являються йому спогади цілотижневих вправ із старим, ржавим крісом Верндлем, два

рази майже вищим як він і важким над міру, тямить недільні стрілецькі співи у церкві в Мункачеві.

— Тамошні селяни так любили наш хор, так просили співати в церкві що неділі, — думає він.

Потім нагло він уриває нитку спогадів, пригадує собі, що завтра буде на полі бою і йому чомусь хочеться говорити з кимсь, хто вже був у боях, та ще раз випитати, як то воно виглядає на фронті.

Юрко поправляє наплечник і підступає до свого земляка Марка Лугового, що іще в осені бував у бою:

— Марку!

— Що Юрку!?

— Як ти ішов перший раз до битви, то машерував зі сотнею цією дорогою?

— Ні! Сотня Дідушка машерувала десятого вересня через провал Веречки.

— І там зараз, як ви тільки прийшли на фронт, була битва?

— Перші битви були на верхах Ужока, потім коло Щавинки, де я заслужив собі ось цю медалю хоробрости.

Марко вдоволено поглядає на медалю, потім з легкою зневагою дивиться на „рекрута“ Юрка.—

— А інші сотні ішли сюди? —

— Одна сотня вимашерувала з Волівця, розділилась на двадцятки і деякі стежі переходили сюди. Одна стежа загналась далеко за російський фронт, не могла вернути і попала в полон, або може москалі всіх повішали, бо вони не беруть добровольців у полон.

— Не беруть? —

— Не беруть, хіба не знають, що це добровольці. Тому стрільці радше гинуть усі у битві, ніж піддаються, а як піддаються, то втікають назад так, як я втік.

— Я знаю, що ти втік; якжеж тобі вдалось утечи з полону?

— Я мав щастя: козаки, взявши мене в полон, набили мене добре нагайками по голові і гнали нашу стрілецьку чету до команди полку. Ми за весь час не признались, що ми Січові Стрільці, а говорили, що ми з девятого полку піхоти. По дорозі нас провадили коло лісничівки і до цієї лісничівки козаки вступили випити чаю та загрітись. Коли козаки пили чай і перед домом нас пильнував тільки один черкес, хорунжий Берник скочив через частокіл до ліса, який був біля самої лісничівки. Козак почав стріляти, але хіба в кущах вцілиш? Берник утік, інші козаки вибігли з хати, пустились за ним наздогін і в суматосі відвернули увагу від нас. Ми з цього скористали, вирвали кріс із рук вартового, вхопили ще два кріси лишені козаками під стіною і втікли в протилежний бік до ліса, не в тім напрямі, куди побігли деякі козаки за Берником. Ми відстрілювались, потім зникли в гущавині і добились до сотні Вітовського, яка після битв на горі Кобилі і після здобуття Стрия й Дрогобича, відступила в Карпати.

— Ви були відібрали від москалів Стрий і Дрогобич? Це вже дуже близько до Глухович! Коби ми туди дійшли!

— Дасть Бог зайдем і трохи далі! Ех, як сьогодні тямлю гору Ключ. Там була забава! Я мав тоді ліпший кріс, як тепер, бо мені вдалося закра-

стись до автомобіля одного мадярського офіцера і заміняти свого верндля за манліхер! А той манліхер мені пригодився! Ось так виходили ми на таку гору як ця, а як вийшли, то москалі зараз почали стріляти. Ми довго не думали і пішли штурмом! Три рази ми відступали і три рази наступали знов! Аж за четвертим разом дивлюсь, а москалі втікають. Ми за ними, тай здобули гору. Тоді згинув мій товариш Волошин: дістав кулю в живіт, зойкав, стогнав, просив води, я дав йому напитись, але то йому не допомогло і він зараз помер. Навіть не було часу поховати чи пожалувати, бо треба було обсадити здобуті московські окопи і там ночувати серед трупів.

— Серед трупів?

— А ти думав, що де? Коло дівчини? Ех, там на горі Ключ я бачив двох мерців: москаль пхнув стрільцеві в груди багнет, а стрілець ще встиг пробити москаля багнетом і так обидва впали мертві на горі. Обидва наче дивились один на другого мертвими очима.

Юркові мороз пішов поза шкуру.

— Як звалась ця гора?

— Як? Та „Ключ” кажу тобі; це коло Сколього. Ми бились там при кінці жовтня. Ми ще тоді не вміли воювати, нас вислали на фронт невишколених, і старшини і стрільці не знали навіть, як іти до наступу. Наші верндлі стріляли лиш одним набоем, а треба було наступати проти скорострілів, тому не диво, що з цілої сотні лишилось по бою двадцять вісім живих стрільців. Був такий мрачний осінній день, що не видно було на три кроки і ми не могли відрізнити своїх від москалів, ми блука-

ли, московські стежі в мряці попадали на наші, свої стріляли до своїх... а москалі вбивали москалів. Тільки як повіяв вітер, мряки на хвилину розходились і можна було бачити ополченців, бо мали чорні мундури. А хто мав сиве убрання, той губився у мряці. Ми були на шпилі гори аж до вечора. В ночі ми бачили, як на сусідню гору машерують московські резерви, з ліхтарнями, що блимали серед мряки і пільми.

— І ви не стріляли?

— Не стріляли, бо крісова куля не досягла б так далеко, а артилерії ще не було. Потім цілий день ми не їли, а другого дня нам принесли по чвертці хліба і по консерві. Другий раз я бився на горі Кобилі, де згинув десятник Гурнікевич і вістун Бровко. По тій битві ми відступили аж до Турі та Ісаїва. Але дай мені спокій, я не можу далше оповідати, бо вітер дує мені в саме лице і не дає дихати. Іди попроси Данила, щоби наказав спочинок, бо хлопці дуже змучились.

Юрко підступає до Данила, просить його, але той каже, що ще пару кроків і сотня буде спочивати у гірській придорожній коршмі, яка зазначена на мапі.

Як видно і Богдан Садівницький вже втомлений, тільки Данило тримається бадьоро: він наджунджурих сиву шапку із синьожовтою кокардою, попідпинав довгі поли зеленого плаща, щоб не заваждали бристи снігами і підпираючись на грубезну палицю, ступає такими великими кроками, що часом вибігає перед Садівницького.

Юркові хочеться балакати з ним:

— Данилку ! Про що ти тепер думаєш ? Чи про те, що з нами завтра буде там у боєвій лінії ?

— Ні, я думаю про те, що за нами десь сумує Мрочко, бо нема кому попивати в його кантині та виспівувати :

— Товаришу Богдане, а тобі не жаль за Мрочком ? А правда ! Ти ходив до нього дуже рідко.

Садівницький не відповідає нічого. Він іде спокійно, поважно, все задуманий, мовчазний, розглядається навкруги, часом дасть наказ „Лучи ! Лучи !“ і зиркає на полеву карту й шукає кращої, вигіднішої дороги.

Він якось мало роздумує над тим, що ось він вперше буде в огні ворожої артилерії, що стрінеться з ворогом, може згине в першому бою.

Юрко Голуб найменш меткий і витривалий для маршів, чується втомлений, нишком проклинає сніг мороз, ремені від торністри вгризлися йому в рамена так, що він почуває біль мов би від ран, він якось ніяк не може вдержати на плечах кіса, який що хвилини опускається з плеча, або заваджає машерувати сусідам, ремінний пояс із набійницями раз-ураз зсувається аж нижче живота і хто на нього гляне, той мусить сміятись, хочби не хотів.

І Данило Косар підсміхається з нього :

— Юрку ! Ти дуже змучився ? Чи не краще тобі було послухати сотника і лишитись в Коші ? Тиж такий ніжний та слабонький !

— Хай чорт візьме Кіш. Чоловік ішов на війну думаючи, за два дні буду в битві, за тиждень в Києві, а за місяць в дома. А то цілі чотири місяці мене муштрували як рекрута ; що дня „позір !“,

„в ліво глянь!“, у „право глянь!“, „на плече кріс!“ все одно і те саме, аж обридло.

Ні, не все одно і те саме! Для розривки мусіли чистити дороги, згортати болото з доріг або чистити дуже нечисті місця! —

Юрко дивується. Війна здадалась йому така романтична, поетична, а досі при війську було лиш дрібна, скучна робота, сіра буденщина, касарняні клопоти. Йому здається, що справжня війна почнеться аж тепер, що тут у Карпатах кожний день буде повний великих подій і чарівних пригод героїчних чинів і слави.

Але ось вони вже близько фронту, вже чути гук гармат, а все це якесь таке просте, звичайне мов-би й в касарні: Ось він хвилинами забуває, що йде до бою, а тільки чомусь його увага все прикована до люльочки, яку весь час тримає Данило в зубах.

Якось так дивно: вдома Данило ніколи не курив, а в касарні йому конечно хотілось вдавати справжнього вояка, навчився курити і тепер і спить з люльочкою.

— І чого я все думаю про ту люльочку?

Або знову цілими годинами машеруючи, Юрко забуває про війну, а тільки сердиться, що його дуже тисне черевик і він повсякчасно мусить думати про свій нагніток або про те, що він змер і що добре булоб напитись чаю, а не про побіди на фронті і славу.

Сотня доходить до коршми, стає спочивати. Данило заїдає консерву з хлібом і жартує з Юрком.

— Ех, ти Голуб! Чудак з тебе! Ідеш на фронт до бою, а в торністрі несеш повно книжок, бо ду

маєш, що там сядеш собі біля печі і будеш читати. Там тобі москалі прочитають.

Юркові соромно: з нього весь час у дорозі стрільці сміялись, що він везе повно книжок у торністрі замість куль.

— Хібаж я винен? Я без книжок й тижня жити не можу.

Хорунжий Данило, скінчивши підвечірок, пакує останки хліба до торби, яку йому несе джура Петро Луговий і переглядаючи цілу масу карток, листівок і світлин у своїй торбі, зітхає:

— Юрку! Тільки не думай, що я зітхаю за Лідою! Ні, я маю великий клопіт: в залізниці десь загубився портрет моєї Маріянни. Вона бідна так просила мене, щоби я щодня в битві поглянув на її портрет.

Юрко мовчить. Він пригадує собі, що Косар у Горонді був на квартирі в багатого купця мадяра, в якого була дочка Маріянна, а усі стрільці говорили, що вона любить Данила. Любить, то любить, але як це помирити з тим, що Данило залицявся в Глуховичах до Ліди, ставав йому на дорозі? Потім присягав якійсь панні в Стрию, а тепер Маріянні в Мункачеві...

Душа Голуба повна ідеалізму й нахилу до глибоких тривких почувань, не може ніяк зрозуміти цього.

— Данилку, я бачив, як Маріянна провозжала тебе на стацію, як плакала... тобі не жаль її?

— Жаль? Ну, ти знаєш, що я не надто сентиментальний. Це ти вже такий вдався, що ось четвертий місяць куди ходимо, то зітхаєш за

Лідою, і про щоб з тобою не почати розмову, то ти звернеш все до Ліди.

Юркові соромно, він може спаленів-би, але як же спаленіти, коли і так він червоний як печений рак, від холоду і втоми.

— Але мусиш признати, що другої такої, як Ліда, в світі нема.

Данило оглядається і притишуючи голос, щоби Богдан не почув, відповідає: Ліда мила дівчина, але на світі є багато таких, як вона, а Маріянна не поганіша від неї. Як вона чудово співає! Тиж чув, що я цю мадярочку навчив уже співати і грати на фортепяні „Верховино, світку ти наш” і вона грає та співає так, що і Ліда так не вміє!

Юрко мовчить, але його ясний вираз обличчя говорить, що на його думку Ліда це така істота, якої нема ніде під сонцем. Тільки в Глуховичах і більше ніде.

— Встань! Позір! Збірка! Вправо в бік! Походом руш! Двійками!...

Сотня машерує далі, сходить із дороги, що веде здовж потока і звертає на круту стежку, яка веться між сосновими деревами, губиться в гущавинах, і веде далі аж на шпиль гори, де вже є інші сотні У. С. С.

Чим вище, тим вітри міцніють, хмари снігу сипляться на ліси, засипають стежки і сліди.

Четар Садівницький виходить перед сотню, машерує пару кроків, потім лагідним поглядом, усмінено дивиться на Юрка, мов жалуючи, що він утомився:

Юрко Голуб засоромлений своєю втомою, випростовує згорблену спину, поправляє на плечах

торністру, кріс і хоче конечно виглядати бадьоро і по вояцьки.

— Юрку! Кріпись, ще одна гора, а на другій наш курінь! — потішає Богдан.

Нагло напівдні озвався глухий стогін гармати, такий якийсь тихий, мовби це стрілено десь далеко, далеко...

Юрко подумав, що перед годиною гук гармат був сильніший, йому навіть полекшало на душі, на думку, що фронт всеж іще не дуже близько, але в туж мить переразливий свист розтяв повітря, над лісом щось перелетіло із грізним зойком і поза четою почувся другий гук, сильніший, сто раз дужчий, як перший. Сумно зашуміли соснові бори, покриті білим снігом, мовби скаржились, мовби нарікали, мовби плакали ранені верхи гір.

Кількох стрільців незвичних до гуку гармат з перестрашу вибігло з рядів і почало втікати наманя далі від стежки, самі не знаючи, куди втікають і пощо.

Юрко не стямився, як сам опинився серед кущів, ноги мимохіть несли його далі й далі, він не знав, що діється, весь ліс, дорога, сніги, військо злились в якусь одну грізну чорну масу, в голові не було жадної думки, в серці жадних почувань, ціла його істота змінилась в одно страшне бажання, порив, — утікати з небезпечного місця.

Але нагло він почув за собою голосний регіт і крик:

— Кудиж ви втікаете? Дурні! Осли! Ха! Ха! —
Юрко пристанув.

Було тихо, спокійно, чути тільки стукіт серця, тільки сніг, спадаючи на гіляки дерев, шелестів ласкаво.

Марко реготався, аж за боки хапаючись :

— Ха, ха! Чи не можеш пізнати, що ця граната впала аж кількасот метрів за нами і нам нема чого боятись? Цеж одна заблукана московська граната. А що ти зробиш, як впаде нараз десять, сто, як буде барабанний вогонь?

Юрко, бачучи веселе лице Марка, успокоювався, але думав, що як всі гранати гремлять так страшно, як ця перша, то в барабаннім вогні він за годину збожеволіє.

І тепер аж до самого фронту стрільці, що вже бували в боях, насмівались із Юрка та з усіх стрільців рекрутів, які почувши першу гранату, дали навтікача.

Цей випадок оживив розмови, викликав багато жартів, і сотня не стямилась, як опинилась на горі, де була боева лінія.

Дійшовши під гору, стрільці рекрути були здивовані. Все виглядало на фронті інакше, ніж хто уявляв собі: москалі не доглянули, що до перших ліній підходить нова сотня, не стрінули її гарматним вогнем, на фронті було тихо, спокійно, в селі під горою стрілецькі резерви жили таким буденним життям, як і в касарні; ходили в ліс рубати дерева, відкидали сніг із доріг, кухарі варили обіди, деякі стрільці грали в хатах у карти, хтось пригравав на мандоліні сумовиту пісню, а дехто сидів у хаті при чарочці руму, підспівував, жартував.

Деякі стрільці вештались по селі, з якого втікли всі мешканці, шукав якої залишеної курки, що-

би спекти чи зварити, ну словом знов усе було просте, звичайне і часом скучне.

Стрільці не встигли й спочити, як прийшов наказ, що вороже військо розбите десь там на західнім відтинку, відступило із гори й треба машерувати далі.

Сотня машерувала знов на північ, не почувачи ні радості, ні страху, тільки втому в ногах і перед вечером стрільці дійшли до Вижлова.

Це село, розкинене серед високих гір, було спалене підчас битви ще в осені, не залишилось ані однієї хати, тому цілий курінь мусів стояти на квартирі в церкві, якої дивним дивом не ймилось полум'я пожежі і стрільці бачили в тім якоесь чудо, знак божий. Юрко навіть подумав, що так, як згоріло село, а святиня залишилась, так хоч ворог знищить життя тисячів і майно, то ідеал незалежної України лишиться вічно... збережеться в полум'ях війни.

Коли Юрко сказав це Данилові, то він висміяв його:

— Ти наївний фантаст. У всьому бачиш містичний знак. Церква не згоріла просто тому, бо вона стояла на боці села і крита бляхою, а хати згоріли, бо були криті гонтами і дошками. От і все.

Юрка не вдоволяло таке прозаїчне вияснення справи і він не любив у цій хвилині Данила за те, що він з річей дуже величних і складних робить річі дуже прості і буденні.

І от Голуб лежить між стрільцями в церкві на соломі, з нудьги читає якийсь твір Коцюбинського, а втомившись читанням, починає нарікати:

— Чорт його знає, що за війна! Третій день

ми на фронті, а я ще ворога не бачив, свисту кулі не чув.

Данило піднімається зі соломи і сміється:

— Ну, одна граната вже пролетіла над тобою, але ти ледви не вмер зі страху, втікав так, що як би тебе не спинили, то ти був-би добіг аж до Глухович, до Ліди. Покищо не спишися, ще навоюєшся. Краще вважай, щоб свічка не впала на сіно, а то спалиш церкву. Тиж так дивувався, що вона не згоріла.

Юрко дивиться, чи свічка приліплена на престол, не паде на солону, на якій біля престола сплять стрільці.

В каламутнім освітленні свічки він бачить образ святого Павла, який підняв у гору меч, начеб гнівався на стрільців, що вони сплять у божім храмі і хоче їх вигнати.

На дні душі в Голуба тліла ще якась іскра релігійних почувань і він почуває себе навіть трошки винуватим, що спить у церкві.

— Данилку, це всеж таки погано, що ми ночуємо в церкві як татари.

— Ти йолоп! Деж ми маєм ночувати? На снігу? Таж все село спалене.

Юрко не загнівався за титул йолопа, бо за чотири місяці привик до безцеремонности в словах та епітетах. Він дивиться на престол, на образи, на іконостаси і починає вірити, що стрільці, які ночують у церкві серед спаленого села, це символ борців за державність, які серед війни і воєнної пожежі, стоять на сторожі національних святощів.

Але своїх думок не висказав Данилові, бо він напевно сказавби йому:

— Повторяю тобі ще раз, що ти йолоп!

Пізно в ночі, коли вже всі спали, Юрко Голуб побачив, як Марко Луговий підвівся, тихо навшпиньках підійшов перед іконостас, станув навколішки і молився ревно, покірно схиливши чоло, бючись раз у раз у груди. В церкві було тихо, мертво як у могилі і Юрко почув шептання Марка:

— „Боже, Ісусе Христе! Допоможи нам бороти ворога, допоможи вернути домів і побачити ще раз у житті наших сестер і братів! Допоможи нам визволити весь нарід із московської неволі!“

Перед престолом гасла остання лямпадка, десь за горою глухо гуділи важкі гармати...

Вранці стрільців зібрано перед командою куріня, яка містилась у трупарні на цвинтарі і всі були певні, що їх вишлють до наступу, але половина сотні мусіла розставляти стійки і вистоювати в снігах серед лісів. Голуб та його два товариші Петро й Марко бігали від стійки до стійки, передавали якісь накази, звідомлення стеж, причім нераз треба було брости по коліна в снігу, а Юрко, переходячи з гори на гору, впав у якийсь рів, цілий потонув у снігах і мусів кликати Петра на поміч. Його витягли із рова, було багато сміху, жартів, а битви не було і не було.

Садівницький і Косар ходили по полудні на стежу десь аж під Лавочне, але не стрінули ворога, не здіймали кріса з плечей і, вернувши, сказали, що ворога не видно, що тільки в дорозі до Лавочного, стежа, переходячи біля могили четаря Суха, який учора упав у битві, чула десь за горою в лісах вистріли з крісів, начеб стрілецькі стежі четвертої сотні вже зіткнулись з ворогом.

Аж десь за тиждень курінь Січових Стрільців вимашерував на високу гору біля Татарівки, і тут вже пахло війною.

На другій горі перед ними була ворожа розстрільна. Наші глуховицькі хлопці конечно хотіли бачити москалів, але за кущами їх не було видно, натомісьць вони могли прекрасно бачити стрілецьку сотню і треба було від першої хвилини ховатись від ворожого ока.

Всі сподівались, що на горі знайдуть заводи, чи шанці, що все буде так, як їх вчили в кадрі, а тимчасом цю гору вчора опустили москалі, ї треба було обсадити за всяку ціну, обороняти, а викопати заводи не можна було ніяк, бо ворожа артилерія не дозволяла.

Ціла чета лежала на снігу на лівому крилі відтинку, холодний вітер дув з півночі просто в лице.

Юрко був настільки вражливий на холод, що хотів конечно розложити вогонь і загітись, але Богдан заборонив:

— Не вільно розкладати вогню. Команда курія заборонила, бо ворог побачить дим чи полум'я, та почне барабанний вогонь з гармат!

Юрко подумав, що краще змерзнути ніж відразу попасти під барабанний вогонь і, закутавшись у плащ, ліг на снігу і чекав.

Трохи згодом, коли вже ціла чета почала кашляти так, що й ворог міг почути, хоч всі затикали собі роти долонями, щоб здавити кашель, тоді Садівницький вислав двох стрільців розкласти вогонь на південнім склоні гори за кущами і хлопці чергуючись по-одному, по-два бігали гітись.

Але Голуб не встиг навіть загорітись, як нагло загреміло кілька гармат, та застогнала земля, зашуміли смерекові ліси сумовитим шумом, замовкли стрілецькі розмови, жарти, кожний приліг до землі, напружено, нетерпеливо чекаючи.

Перші гранати впали десь далеко на право, дальші ще десь більш на право замовкали серед ліса, і наші стрільці навіть відпіchnули з полекшою, що артилерія бе не на їхню гору.

Юрко навіть перемиг страх, підняв голову, йому хотілось бачити, де падуть гранати, і як це воно виглядає.

Але озвалась друга сальва, гранати і шрапнелі наповнили повітря пекельним свистом, злбним, скаженим, мовби сто собак скавуліло нараз і за горою, десь ближче за четою щось впало страшне, могуче, вириваючи столітні дуби із корінням, кидаючи вгору хмари диму, глини, снігу у формі величезної лійки...

Гармати озвались утрете і одна граната вибухнула перед четою, заслонила вид густим, чорним димом, потім хвилину було тихо, але за мить одна граната впала на саму середину сотні і Юрко та Косар зірвались несвідомо зі землі; в ту-ж мить на їхні голови посипались грудки землі, кілька грудок вдарило в лице, засипало очі. Гук був такий сильний, що здавалось, — хтось сильно вдарив по голові, заглушив...

Юркові шибнула думка, що його влучила куля, що він гине, але за хвилину все замовкло, в очах прояснилось, в ушах дзвеніло слабше, ніхто не розумів, не тямив, що сталося. Зненацька дався чути

страшний крик одного стрільця, другого, впало слово „санітети!“, видно було, як хтось біжить, втікає, паде і Голуб врешті пізнав, що скоїлось: біля малого кущика лежав один стрілець розшарпаний гранатою на шматки, а двох ранених стрільців кидалось по снігу, лишаючи за собою червоні страшні сліди...

Хтось пробував допомогти їм, перевязати рани, але вони так вилися з болю, що не було сил втримати їх у руках...

Зпід гори бігли санітети забрати ранених, та дарма: в туж мить заскавулів шрапнель, з тріском розбився в повітрі, кулі посипались як град і один санітет сам упав ранений.

Інші санітети виносили ранених вниз з гори, у безпечне місце.

Юрко оглянувся і вперше побачив трупа, убитого стрільця. Під першим вражінням йому стало так страшно, що він знову хотів схопитись, втікати ген у світ за очі, кричати, чи бігти якнайдалше від мерця, але не мав сил підвестись з місця, і свист куль примушував ховати голову за пень зрубаного дерева. Він боявся глянути на трупа, а рівночасно прагнув знати, хто вбитий. Дрижачи на всьому тілі, він оглянувся на трупа, що лежав на снігу і пізнав стрільця Кобзана, із місточка В., пригадав собі, який то був веселий, збиточний хлопець і йому чомусь згадалось, що ще перед годиною всі сміялись з цього стрільця, що він за один день з'їв усі резервові консерви, призначені на цілий тиждень і був хорий на жолудок та постогнував.

— Ах, чого я згадую такі дурниці? — Невжеж він уже мертвий? За хвилину можу і я лежати

ось так на снігу, окрівавлений? Ні, ні! Я хочу жити!

На хвилину пригадав собі слова свого батька, і він навіть пожалував, що не послухав родичів, що пішов на війну, а не вернув із Васильком Маланчином до дому.

В цю мить він завидував Василькові, що він тепер в теплій хаті, безпечний, спокійний, читає може в постелі революційні твори про соціалізм, вселюдську справедливість, любов, мир...

Юркові забажалось вічного мира... любови всіх народів... В цій хвилині він вірив, що війна, то якась помилка, злочин, божевільний жарт царів.

Кожна хвилина здавалась роком, коли пролетіла граната, то Юрко мав вражіння, що вона летить безконечно довгий час, що кожний шрапнель розривається тільки над його головою і в його душі не було нічого крім смертельного страху і болючого, жахливого питання: „Колиж утихнуть гармати? Ніколи!“

Він поглянув на Петра, на Богдана і побачив, що вони бояться так само як він, що всіх обняв страх, тільки Марко Луговий, який вже бував у боях, преспокійно лежить під кущем і заїдає консерву із сухарями.

— Юрку! Встидайся! Не дзвони зубами, бо то не pomoже! Москалі не настрашаться твоїх зубів і не перестануть стріляти. Помалу привикнеш!

— Ні, ні, я мабуть не привикну, я здурію, я маю слабкі нерви.

— Всім у першій бою так здається, а потім привикають. Не дурій, а їдж консерву, бо як тебе убють, то шкода, щоби москалі з'їли.

Юрко не мав сил їсти консерви, але спокій Марка впливав і на нього успокоюючо, тому він силою волі опанував себе, стиснув уста і перестав дзвонити зубами.

Нагло гармати мов на команду втихли. На цілому фронті було спокійно, так, що було чути шум дерев і свист вітру над горами...

Дехто підймав голову, розглядався, хтось озвався словом, хтось кликав: „А шляк би їх трафив! То гадюки! Цілу годину стріляли, якби їх хто наймив!“

Юрко встав на коліна і блідий, як той білий сніг навкруги, оглядався.

З землі підвівся Данило і Юрко здивувався: лице цього веселого хлопця цим разом не всміхалось: воно було теж бліде, перестрашене...

Голубові тепер було навіть приємно, що не тільки він боїться, але й Данило і всі...

Та за хвилину лице Данила набрало давнього виразу, він якимось несміливо всміхнувся і промовив:

— Ну, слава Богу замовкли. Я гадав, що всіх нас убють.

Юркові було дивно, він трохи радувався, що всеж таки не так то страшно кінчиться бій, як він думав. За цілу годину стрілянини, — один убитий, два ранені.

До Юрка наближався, рачкуючи, Садівницький; його лице вже було майже спокійне, легко усмінене, на ньому видно було тільки якусь втому.

Поплескав Юрка по плечах і даючи йому та Данилові папіроску, тихцем озвався:

— Наші хрестини вдалися! Хлопці трималися добре! Ніхто не втік ані на крок назад, тільки один

стрілець зі страху почав просити мене: — „Пане четар! можеб ми покинули цю гору, бо тут нас усіх побють!“ Але я рішив за всяку ціну видержати на місці до кінця, бо то булаб нечувана ганьба, якби ми втікли в першій бою.

— Очевидно!

— Товаришу Данило! Як ти почував себе? Було страшно?

— Зразу було так страшно, як перед матурою, або так як тоді, коли один старий жид застав мене в ночі у спальні своєї дочки, але коли я побачив, що падають десятки гранатів, а не вціляє майже жадна, то я подумав, що дідько не такий страшний, як його малюють, і заспокоївся. Всеж це не був жарт. За це, як скінчилась стрілянина, то на серці якось радісно! Я наче вдоволений, гордий, що був у такій небезпеці і видержав її. Небезпека, то солодка річ. Мені здається, що ніколи життя не буває таке гарне, як ось у цій хвилині, коли ми ризикуємо життям.

Юркові було соромно признатись, що він боявся найбільше і він мовчав. Та всі бачили його страх, тому Данило сказав жартуючи:

— Ти певно жалував сьогодні, що добровільно зголосився з Коша на фронт. Чи не краще було далі сидіти в Коші? Тебеж були призначили до легкої служби.

— Мені не хотілось більше вистоювати на вартах біля магазинів із дровами та бульбою і я забажав понюхати пороху. Але сьогодні я бігме жалувал за Кошем і кантиною Мрочка.

Темніло. Задуманий, зимовий вечір блукав по горах, вкриваючи сірими пеленами карпатські шпилі, вколисував до сну соснові бори.

— Сьогодні мусимо ночувати на снігу.

— А холодно-ж! Мабуть не видержу до ранку!

Морозний гострий вітер підіймав хмари снігу і кидав у лиця стрільців, засипав очі, закрадався в кожний куток, дошкулював.

Біля півночі, коли хмари розійшлися, і над верхами гір вказались зорі, гармати озвались наново, але гранати падали десь за горою, або праворуч від становищ стрілецької сотні.

Гомін гармат серед ночі, на підхмарних верхах Карпат трівожив душу ще більше, як в день.

Серед гір і лісів, у вогні артилерії в півночі, горстка Січових Стрільців здавалась якимсь маленьким човном на океані, який скоро затоне підчас бурі, згине без сліду...

Щоб заспокоїти себе, Юрко Голуб бажав чути людську мову, зловити бодай одно чиєсь ласкаве, щире слово і він побрив до місця, де був Богдан, положився біля нього на снігу і, бачучи, як він дрижить із холоду, почув до Садівницького таку ніжність, мовби він був його братом. Забуваючи, що він вояк, Юрко як дитина горнувся до Садівницького й, обтулюючи його своїм покривалом, прошептав:

— Не знати, що там діється в Глуховичах? Чи здорові всі? Як поводить ся вашому батькові, сестрі?

Богдан мовчав. Він знав, що Юрко любить Ліду і думає тепер про неї.

Мовчки стиснув йому руку.

— Гей, якби Ліда знала, що ми сьогодні були в першій бою... що лежимо в темну нічку на снігу і згадуєм її...

Знов заговорила артилерія, одна граната розірвалася десь перед самою четою і знову страх перед смертю примушував Юрка забути про Ліду і думати й дбати лиш про те, що найважливіше: Збереження життя.

Глухо шуміли ліси, тихо співали смерекові бори, що смерть і любов — дві рідні сестри.

Коли над гори заблукав світанок, мороз кріпшав і змагався вітер. Стрільці лежали на снігу, скостенілі руки не могли вдержати кріса, чергуючись, хлопці збігали за гору в яр, щоби загітись біля великої ватри і висушити мокру одягу. Хто не міг покинути становища, бігав по стежках, виритих лопатками серед снігів, щоби не заkostenіти.

— Тут воно ще нічого! Але там спереду за кущами на заставі, там пекло: мороз, вітер, а ти лежи дві години і не смієш рушитись, бо москаль побачить та убає.

Садівницький дав наказ змінити застави що години, бо двох годин ніхто на морозі не міг вдержати.

На лівому відтинку гори, де стрільці стояли по дві години на заставах, один стрілець замерз на зірній на смерть, а кількох обморозило руки, вуха і ноги й опинились у лічниці.

Аж тепер для наших глуховицьких хлопців почалась доба справжньої війни: Не було дня без сутичок із ворогом, без наступів, оборонних боїв, не було ночі без тривоги і небезпеки. Смерть ставала сталим, звичайним гостем, який зразу був страш-

ним, таємничим, а що далі ставав буденним, сумовитим приятелем дому, який сьогодні відійде, а завтра явиться знов.

Не тільки ворожі стріли, але й холод і голод, невигоди й труди, туга за родиною і непевність завтрішнього дня проріджували стрілецькі ряди, виривали кріси із молодечих рук одному, другому, сотному.

Гарматні стріли, гук гранатів, які зразу наводили на стрілецькі душі смертельний жах, помалу тратили свою таємничу силу і за короткий час деякі стрільці навіть не звертали уваги на поодинокі стріли, бо вичували, розуміли по відтінях гомону і свисту стрільна, чи грозить небезпека, передбачували, вгадували, де впаде граната і ховались тільки тоді, як було справді небезпечно і рідко помилялись.

Крісова стрілянина, як-що не було скоростріла, майже не бралась у рахубу і не один стрілець був ранений лиш тому, що не хотів ховатись від крісових куль.

— Чоловік і до шибениці привик-би, і ми привикли до бою скорше, ніж надіялись — думав Богдан.

Стрілецтво переживало потім тяжкий тиждень: сотня Садівницького обсадила високу стрімку скелю, до якої був дуже тяжкий доступ. Упали великі сніги, засипали всі дороги так, що й сліду по них не лишилось. Навкруги, на віддалі яких тридцять верств не було ні села, ні міста, а в одному гірському селі, що було під самою горою, загноздились російські війська, яких не можна було прогнати.

Артилерія обстрілювала всі долини, якими для фронтних військ привожено харчі і сотня Садівницького вже кілька днів була відрізана від світа, від інших частин. Скелі не можна було покинути, бо її занялиб росіяни і пішлиб уперед, на зади австрійських військ.

— Аж тепер всі пропадем! Живем як на острові! Три дні не привозять обідів, ми поїли останні резервові консерви.

— Четар Садівницький і Косар вже другий день нічого не їли!

Богдан і Данило справді голодували.

І в ночі нагло зник стрілець Марко Луговий.

Хлопці шукали його, старшини сердились, сумували, що може вовки де з'їли його.

— Останніми днями в лісах повно вовків, застрашені битвами, гуком гармат, вовки стають люті, голод примушує їх нападати на людей. —

Аж другої ночі в закопах явився Марко Луговий на ново. На плечах ніс якийсь тягар, був задиханий, зупомлений.

— Де ти пропадав цілу добу? —

— Ось зараз побачите, пане четар, де я пропадав:

Він виймив із наплечника хліб, печені пироги, варену курку, сир і масло.

— Прошу, пане четар! Обідайте і других старшин частуйте.

— Ти звідки це дістав? Таж село віддалене звідсіль з тридцять верств!

Марко показав рукою на близеньке село, де були російські війська:

— Або в тім селі нема що їсти? Все мають з'їсти москалі?

— Ти був у селі між москалями?

— Був цілу ніч! Мені стало жаль, що, ви пане четар, голодуєте і я вночі закрався кущами вниз, обминув російські застави так, що рачкував по снігу на животі, зайшов до саду, найшов одного селянина, який показав мені, у котрій хаті нема московських вояків і з тим селянином пішов я до тієї хати. Господарі, побачивши мене, втішились хоч і настрашились, газдиня дала мені для вас пиріжків, хліб, курку і я вернув тудою, куди пішов до села.

— І ти не боявся, що селянин зрадить тебе?

— Куди там! Селяни проклинають москалів, і як мене побачили, то мало не плакали з радости! Іджте, пане четар! Як з'їсте, то я ще принесу! —

Мали хлопчиська сто потіх, як Марко оповідав про все, що бачив у селі, як оминав російські стежі, як злякався, коли з сусідньої хати вийшли російські салдати і він мусів ховатись поза дерева, щоб вони його не побачили.

Старшини заїдали смачно, гостили й стрільців та хвалили Марка:

— З тебе Марку неабиякий очайдух. Ми тобі медалю дамо!

— Нащо мені та бляшка на грудях? Я собі пішов до села, бо жаль було, що ви два дні не їли! —

А потім почалась знов скучна, прифронтובה буденщина, коли цілими тижнями треба було робити чорну роботу, копати землянки, вирубувати ліси для кращого розгляду артилерії, робити дротяні кі-

зли для фронтових частин, направляти дороги, двигати на верхи гір скрині із муніцією, хлібом і стравою.

Часом чета діставала наказ іти на стежу, тоді Садівницький забирав своїх хлопців, ішов борами, нераз блукав цілими днями серед гір, гушавин і ярів, нераз довелось ночувати в снігу, під голим небом, коли над стрільцями було лиш зоряне небо, а навкруги ліси і гори...

Данило помалу змінявся у справжнього вояка: якось так незаметно він вживався в новий світ, нове життя, його бистрий ум так легко вмів найти вихід із найтрудніших ситуацій, його мужна душа, спрагнена руху, боротьби находила у цій війні свою рідню стихію.

А тоді, коли треба було в резерві робити чорну роботу, він ставав невдоволений:

— Чорт його побери! Не люблю цієї роботи! Замість вояками, ми мусимо бути столярами, міхношами, і всім! Ах, як скучно! Найкраща річ, це іти на стежі.

— А лежати в огні артилерії? — питає Юрко.

— Цього я не дуже люблю. Лежить чоловік на землі як гадюка і пасивно чекає, доки його не роздавить граната. В огні артилерії почуваю себе безрадним і безсилим. Але йти на стежі, це святе діло! Тоді чоловік вільний, не слухає нічиїх наказів як лякей, проявляє свою волю, пробує своїх сил, сприту і вміння. Там засядеш за куці і ждеш, аж ворог наблизиться, а тоді сипнеш скорострілом і чуеш вдовolenня зі своєї хитрости, там застанеш в хаті ворожу стежу й облягаєш хату та примушиш усіх піддатись. Або знов підеш на стежу, ся-

деш в селі біля молодиці, забавляєшся, поїдаєш всі сметани і пишеш звідомлення до команди, що ти розбив ворожу стежу і ледви втік назад. На війні всяко буває.

Хлопці регочуться. Вони вже добре знають хорунжого Косаря: Він любить своє вояцьке діло і ось вчора він зловив десять полонених, заставши москалів у хаті, де вони прийшли загірїтись, а минушого тижня він з двадцятьома стрільцями відбив наступ ворожого курїня, але вони знають, що Косар любить стрільців, тому як тільки команда бригади хоче надуживати боездатности стрільців та посилає їх там, звідки лянштурмаки чи мадяри втікали, тоді хорунжий Данило робиться просто бунтарем, бойкотує всі накази команди бригади і замість іти зі стежою аж за ворожу боеву лінію на Сколе, він заведе стрільців до якоїсь гірської хати, каже варити чай, каву, попиває рум, курить люльку й оповідає такі веселі речі, що всі аж лягають зі сміху. А потім пише до команди бригади таке звідомлення, що самому йому смішно.

Збиточний був той Данило.

Садівницький, це друга справа: він виконує свої обовязки так, мовби правив Службу Божу, все точний, строгий і всі називають його солідним і обережним, бо він і ніколи не виривається сам наперед батька в пекло, ніколи не наражує себе, як не мусить, та зате як команда щось накаже зробити, то він виконає наказ до подробиць, хоч би це коштувало і скільки крові.

Натоміспь хорунжого Косаря всі називають „загонистим”, бо в ньому сидить якийсь такий чорт, що не дає йому спокою.

Ось одного дня хорунжий Косар взяв зі собою десятьох стрільців і, закрадаючись кущами, хотів конечно підійти під коршму, де заходили козаки із московських кінних стеж погрітись.

— Я хочу конечно взяти раз в полон козака разом з конем! Це мені ще не траплялось.

І вони пішли.

Але козаки запримітили стрілецьку стежу, счинили стрілянину і Косар втікав зі своїми хлопцями через ліс.

Був зимовий день: високі сосни, засипані снігами виглядали як піраміди з білого мармору і ось зпоза тих пірамід стрільцям зайшла дорогу російська піхотинська стежа і бачучи, що стрільців так мало, намагалась взяти усіх живцем у полон.

Стрільці рішились обійти цю стежу, вони відстрілювались, Данило як вивірка перескакував зпід одного дерева під друге, криючись від ока і куль за смереки, вкриті снігами. Так само кожний стрілець перебігав чимраз далі на право ближче до яру, щоби тим яром втекти до своїх, зникнути з очей ворога.

В лісі счинилась така стрілянина, що відгомін і шум смerek заглушував слова команди, кулі з тріскотом вдаряли об дерева, російські салдати розгубились в гущавині, не знали кудою втікали стрільці, стріляли на осліп; стрільці збігали в яр, декому вдалось вийти зі засідки, але хорунжий Косар, бажаючи обійти одну групку росіян, яка наближалась до яру, біг гущавиною і між кущами наскочив на другу групу московських вояків та попав їм просто в руки. Один не міг боротись проти десяти і дав себе взяти в полон. Підчас битви в лісі стрілець

Шереметюк був ранений в груди, встиг ще добігти до землянок, його віднесено до села за горою і там він помер.

Хлопці жалували: — Пропав наш хорунжий! —

— Не вірю, щоб він пропав! Це такий кіт, що звідки його не кинь, він все на ноги впаде. Побачите, що він верне!

І справді другого дня вранці Данило вернув! Був обдертий, як жebraк, заболочений, ноги мав обмотані в онучі, бо москалі стягнули з нього чоботи.

— Ти був у полоні?

— Був чотири години і втік!

— Як же тобі вдалось?

— Дуже звичайно! Як мене козаки взяли в полон, то відвели до свого команданта, який мене почав випитувати, хто я і що за один. Я скорчився, згорбився, почав говорити, що я русский патріот, що я ворог Австрії, що я мобілізований силою, а тепер радію, що попав у полон і піду до Росії. Дурний москаль повірив, погостив мене обідом, вином, тютюном, почав крізь сльози говорити, як радіє з того, що найшов такого свідомого русского галичаніна, розбалакався про те, що Росія визволяє Галичину з австрійської неволі, я продеклямував кілька віршів Пушкіна, яких у дитинстві навчив мене батько і командант прослезився:

— Братец! Я тебе навіть не буду стерегти, бо ти до австрійків і так не втечеш! У тебе русская душа.

— Канешно, не втечу! Я щасливий, що дістався до вас.

І московський офіцер пив зі мною цілий вечір, потім велів мені лягати на одно ліжко спати, а сам

поклався на друге і заснув. У ночі, коли офіцер спав, я одягнувся і втік назад. Куріть хлопці! Цей тютюн подарував мені той московський офіцер! А я люблю курити! Як мене убють, то положіть мені до гробу дві пачки тютюну під голову!

Хлопці курили та реготались.

В полудне відбулись похорони стрільця Шереметюка. Хоронили його в селі. Боїв на фронті не було і за землянками залишено тільки застави, а Данило, Юрко й інші пішли на похорон.

Перед військовою лічницею зібрався народ з цілого села, стрільці винесли на плечах домовину покриту червоною китайкою, сільський священик відправив у церкві молебні і домовину понесли на цвинтар.

Загуркотили грудки землі, заплакали ревно сільські баби і дівчата:

— Десь може мого сина так ховають далеко на чужині!

— Десь може мого мужа так у землю вояки засипають!

— Десь може мого любка товариші ось так до гробу провозають...

Хорунжий Косар станув над могилою і промовляв:

— „Дорогі селяни! У вашому селі, на вашому цвинтарі лишаємо могилу свого товариша... Не вважайте цієї могили чужою, дбайте про неї, як про могилу сина, чи брата, бо упав тут ваш брат, Січовий Стрелець, що боровся за вашу кращу долю, за Україну“!

Поплила сумна, тужлива стрілецька пісня:

„Видиш брате мій,
Товаришу мій:
Відлітають сірим шнурком
Журавлі в вирій.
Кличуть кру, кру, кру,
В чужині умру...“

І плач жінок та дівчат упав на стрілецьку могилу, як китиці квітів...

Вертали з похоронів до землянок.

— Данилку! Тебе не мучить сумління, що через тебе упав стрілець? Тиж без наказу, добровільно пішов із Шереметюком на цю стежу.

— Менеб мучило сумління тоді, якби я послав стрільців на смерть, а сам крився від куль. Але коли я йду завжди в невідоме, так як ви, то щож? Він упав сьогодні, а я може завтра. Це-ж війна.

І стрільці, які знали, що хорунжий Косар не „маркірант“, такий, яких є багато в кадрі, вибачили йому навіть те, що через нього згинув їхній товариш...

— Та ми знаємо, що ти не „маркірант“. — Але шкода Шереметюка. Добрий був хлопець. Ще в неділю дістав лист від брата, який десь там у Гмінді в таборах бідує.

— Егеж! І цей брат пише, що його тато помер у Талергофі, куди його вивезли мадяри, як „москвофіла“. —

— Ех, доле наша, доле щербата! Ми гинемо за Австрію, а наші батьки вмирають у австрійських тюрмах і таборах як зрадники. —

— Тихо хлопці, тихо! Шлях до воскресення веде тільки через Голгофту. Сьогодні, чи завтра на-

ша справа побідить, бо з нами правда, з нами Бог.

Стрільцька душа, як човен на розбурханому океані війни, нераз хиталась бита бурями... нераз плула навманя без керми і вітрил, нераз здавалось, що човен затоне в каламутних, грізних хвилях океану.

Ціле щастя, що доля й недоля злучила й зблизила стрільцьку братію так, що сотня Садівницького, то була одна родина, в якій кожний радів щастям другого, і сумував горем товариша зброї. Коли хто мав яку веселу пригоду, то її оповідала ціла сотня й радувалась нею довший час; а коли кого спіткало лихо, як і найскромніший стрілець був ранений чи недужий, то всі помагали йому й жалували, а часто мстились за кров товариша на ворогах. Згодом кожний стрілець знав кожного стрільця зі сотні як брат брата і кожний знав, як догодити котрому старшині, чи підстаршині: Коли четар Садівницький виходив перед сотню, то всі знали, що він, хоч добрий як тато, то дуже строгий і поважний, тому в його присутності вмовкали найбільші шибайголови та збиточники і навіть його земляки Петро й Марко не дозволяли собі на жарти, хоч не було команди „Позір!“. Колиж між стрільцями явився хорунжий Косар, то стрільці мимохіть розяснювали обличчя, їхні очі сміялись до нього, як до старшого камрата і бували випадки, що Данило наказував „Позір!“, прибирав дуже врочисту міну Наполеона, то всеж хлопчиська нюхом вичували, коли хорунжий настроений „службово“, а коли „по камратськи“ і траплялось, що стрільці порскали сміхом, курили папіроси й відповідали:

— „Пане хорунжий! Та ви жартуете! Не бавтеся в службіста! І так вас генералом не зроблять, бо ви занадто добрий!”

Тоді Косар вдавав сердитого і кричав: „Хлопці, не жартуйте, бо я в службі пес, а поза службою також собака!”

Але хлопці знали, що він не пес, і не брали собі того до серця, тай хоч шанували хорунжого Данила, любили, та не боялись ані трішки.

Четаря Богдана боялись більше, бо він хоч справедливий, то такий службіста, що як чим провинишся, то він покарати вміє і земляків не пощадить.

З Юрка Голуба мала потіху ціла сотня: його всі любили, всі вважали за розумного хлопця, його навіть шанували, але якоюсь такою дивною вояцькою пошаною, що всі кепкували собі з нього і шили кожухи: Колиб хто з боку приглядався відношенню сотні до Голуба, то подумавби, що Голуб це якесь посміховище й поштурковище для усіх стрільців, але в дійсности Юрко був Веніяминком цілої сотні, якоюсь улюбленою персоною, що все була всім на устах і на думці. Його ніхто не позволивби скривдити; як розділювали вбрання чи харч, то якоесь усі дбали, щоби Юрко дістав найкращі сподні, найкращу порцію мяса; як він у службі, то дижурні дбають, щоби для нього обід не захолонув. Та всеж: що-би він не сказав, що-би не зробив, то всі сміялись із нього, сміялись добродушно, не злобно, але сміялись тай годі. Навіть кухар Шумило скільки раз наливав Юркові зупи чи кави до їдунки, то ніколи не стримався, щоби не пожартувати собі коштом стрі-

лецького філософа Голуба: то він й не хоче дати йому кави тому, що в нього їдунка тиждень не мита і почорніла як відро для коней, то він йому пригадає, що Юрко з'їв раз на обід окрім своєї порції ще чотири порції тих стрільців, що були перед обідом убиті в бою, то він грозить йому, що не дасть обіду, бо він і так за товстий, та підчас наступу біжить запомалу і лишається позаду сотні. Ось так і ціла сотня відноситься до Юрка Голуба, бо він якийсь такий не з цього світа, бо він не такий як усі, бо він з книжками йде на полеву варту і читає їх, бо він досі такий соромливий, що як почує сороміцьку пісню, то паленіє і втікає геть, та стає оддалік сотні. Ну, а хлопці люблять собі поспівати такі сороміцькі пісні, що якби їх мами почули, то ломилиб руки із розпуки, що то війна зробила із їхніх синів.

А найбільше таких співанок знає Марко Луговий. Він як заспіває, то вже ніхто так не потрапить. Як тільки стрільцям стає сумно, то вони до Лугового: „Марку, зачинай, якої веселої!“

І Марко, як зачне рано, то співає співанку за співанкою і до обіду, тай все нову, тай усе таку, що дівчатам такої слухати не можна булоб, бо згоріли-би зі сорому. Бо військо любить моцні співанки, такі, яких у сальонах не співають, бо вояки співають не тільки про Україну, але і таке, що й записати на папері мені не можна.

Марко розганяв смуток, розважав стрільців співанками, а трохи згодом їх не треба було розважати, бо якось нагло серед стрільців почали кружляти радісні вісти, що непоборима німецька армія

приготовляє генеральну офензиву і на весну ціла галицька країна буде визволена.

В серцях наших хлопців вступила радість, буйна уява Юрка працювала міцніше, він уявляв собі, як стрільці машерують на Львів, та як він, діставши відпустку, їде до Глухович. Але за пару днів веселі вістки вщухли, російські війська денеді навіть пішли вперед і з команди бригади прийшов наказ будувати землянки.

Всім здавалось, що ворог починає офензиву і ці землянки будується на те, щоб на цьому місці устоятись довго, здержуючи ворожу навалу у позиційній боротьбі.

І четар Садівницький щодня водив чету до ліса, стрільці зрубували і зрізували пилами сосни, смереки, двигали на визначені місця на горах і будували землянки.

Часом стрільці скликували зі сусідніх сіл хлопців, дівчат та старших газдів і на спілку з ними копали довгі рови, накривали їх деревом, а на соснові стелі насипували на пів метра землі, щоби бодай від шрапнелів охоронитись. З сіл приносили сіна чи соломи, але цього не вистарчало для всіх і стрільці часто спали на голій землі. У одній землянці спали десятки стрільців, один лягав на ноги другому і з тим було багато клопоту: як Голуб чи Марко змерз, як дуже тягнуло холодом від вохкої землі, то він просив товаришів:

— Лягай мені на ноги, щоби було тепліше!

Але згодом, йому ставало душно, тягар давив і він нарікав:

— Ах, чорт! Так тісно, що й пошкробатись нема куди і воші загризуть мене на смерть!

І не маючи сил заснути в цих ямах, всі вставали і пішли за гору грітись до вогню, доки головна застава не почала стрілянини. Тоді всі вертали бігом до землянки, ставали біля отворів у стінах і проганяли ворога стріляниною.

В таких випадках всі дивувались не раз:

— Звідки тих москалів стільки береться? Вже кілька місяців косимо їх як траву, а вони сунуть, як хмари! Дивися! Наступають головним наступом у сімох розстрільних: одна за другою, як хвилі котяться з гори. Перша лінія вже розбита, друга також, а вони йдуть і йдуть!

-- Конечно хочуть завісити свій прапор на найвищих шпильях Карпат.

— А ми той їх царський прапор порвемо, як вонучу і кинем до ніг, а завісимо жовтоблакитний, щоби москалі йому поклонились. —

Російські війська наступали, посувались щораз вище, але здесятковані стрілецькими скорострілами і крісами, вертали назад.

— І так щодня!

Юркові здавалось, що ця горстка Січових Срільців спиняє весь похід російських військ, що на Січовиків дивиться цілий світ. І він був гордий, щасливий.

А коли бої втихали, стрільці добудовували свої землянки, засланяли їх сосновим віттям, щоби ворог не бачив ровів, щоби землянки були схожі до зелених лісів.

За тиждень важкої, сірої праці на двох горах простягнулись землянки, з подвійними стінами, між якими були такі грубі вали землі, що легкі грана-

ти хоч і падали часто на них, не могли їх знищити, бо стелі мали майже метер грубости.

Землянка, в якій мешкав Садівницький і Косар, виглядала, як справжня кімната : в ній побудовано навіть підлогу, двері прикрашено орнаментами із березових білих галузок, а над дверми поміщено велику таблицю, на якій березовими прутиками було виписано : „Хай живе самостійна Україна! Хай живуть У.С.С.“

На високій скелі за землянками вирито багнетами на гладкім камені :

„Машерують наші добровольці
У кривавий тан,
Визволяти братів українців
З московських кайдан!“

Це все виконував Марко Луговий, який бував у Прусах, вивчився всякого ремесла і виконуючи ці написи, він повтаряв :

— „Треба таке написати, хай бачуть німці та чехи, за що ми бемося, а може й москалі не дай Бог підуть вперед, то салдати українці побачать написі та пізнають, що ми не вороги, що боремося за Україну“.

За ці майстерні штуки всі стрільці любили Лугового і дивились на нього з пошаною і навіть зі заздрістю, бо тоді як усі мусіли двигати соснові бельки з над потока на гору, то Марко Луговий сидів собі в теплій землянці і займався легонькою столярською роботою.

Від землянок униз викопано глибокі лисячі рови, якими можна було сходити над потік, не побоючись, що ворожа куля досягне кого. Над пото-

ком в ярі поставлено з дощок санітетську станицю, де зношено ранених і віддавано лікарям.

Хлопці бігали до того лікаря щодня, бо майже всі були хорі, то на запалення легенів, то бронхіт, то мали відморожені руки чи ноги.

Життя в горах ставало щораз важче: голод та холод і насікомі дошкулювали всім так, що дехто завидував тому товаришеві, який відходив до лічниці.

Данило проклинав ополченців, що на право не могли ніяк вдержати москалів:

— Через тих лянштурмаків, ми будем тут зимувати, а я страшно не люблю цієї війни на місці! Ах, коби то хоч весна прийшла!

Юрко Голуб також похнюпив носа: цілими днями рубав сосни, вечером сидів у землянці, світив свічку, читав уже сотний раз том Оскара Уайльда і зітхав до портрету Ліди Садівницької. Цей портрет висів на стіні землянки і коли били гармати, тремтіла стіна і портрет Ліди.

І ось тепер, коли всі стрільці вийшли зі землянок, побігли над потік варити чай, пекти баранці, Юрко лишився сам, дивиться на портрет Ліди і його серце щемить із туги й жалю за нею.

— Гей, чи я ще побачу її, чи побачу? —

А коли стрільцям занудилось жити в землянках, вони виробляли військові збитки: Петро Багрій і ще кількох стрільців викрадалися вечером з рова, тихцем рачкували аж під московські заводи і з нацацька починали бити сальву за сальвою.

— Най дурний москаль думає, що ми наступаєм!

— Най не спить спокійно, як медвідь у норі!

Москалі счиняли страшну стрілянину, на цілім фронті клекотіло мовби на російські закопи наступало кілька полків, а Петро Багрій, Данило й інші ховались за скелю і реготались:

— Якби москалі знали, що нас тільки п'ятох, то би нас половили і постріляли як псів.

— Скорий огонь! най москаль думає, що нас бригада! —

Не встигли стрільці скінчити цієї розмови і на-сміялись, то у хвилині, як вони тільки спинили стрілянину, побачили, що до них рачкує кількох москалів.

— Втікаймо, бо нас візьмуть у полон! — шепнув Петро.

Стрільці тихцем вернули поза кущі до землянки, але якже вони здивувались, коли за хвилину побачили, що ті москалі закрадаються за ними між кущами і, не стріляючи зовсім, посуваються далі.

— Австріяк! Не стреляй; ми хатім у плен!

Стрільці реготались: — Ось так воно, ми втікали від них, а вони йдуть до нас, бо хочуть добровільно піддатись!

Виявилось, що справді ціла російська застава, яка складалась зі самих фінляндців, порішила перейти на бік Австрії, не бажаючи воювати далі.

— Щось у тій російській армії не надто воївничий дух! Дасть Бог ця армія скоро розлетиться.

— Розлітається і наша: Чехи цілими полками переходять до москалів, з музикою, з обозами!

А часом до стрілецьких сердець закрадалась зневіра:

— Мабуть не побачити нам Глухович, мабуть не машерувати побідниками до Київа! —

— На захід від нас мадяри відступили майже до Поляни.

— Вчора в сотні Будзиновського зловлено в полон одного російського старшину, який оповідає, що за тиждень російська армія починає нову офензиву.

— Хай діється, що хоче! Я вже так привик до всього, що кажуть йти вперед, то йду вперед, а як назад, то назад! Найліпше про те не думати!

— Чи ви чули? Перемиську твердиню вже здобули москалі. В Перемишлі не було що їсти і пядесять тисяч війська мусіло піддатись. Тепер аж москалі перекинуть усі сили з Перемишля проти нас!

Про упадок Перемишля і не згадуй! Як довго він був наш, так довго ми надіялись.

— Перемишль мусів упасти! Залога окружена ворогами вмирала з голоду, їла коти, щурі, годі було довше боронитись.

— Ми тоді побачимо Глуховичі, як своє вухо!

— Егеж! — Хотіли здобути Київ, а здобули австрійські воші — нарікали нераз деякі слабші духом стрільці, гріючись у холодну ніч біля ватри.

Сум лягав на стрілецькі груди, як вечірня мряка на шпилі карпатських гір.

Але війна, так, як погода: сьогодні громи, тучі, чорні хмари чи слоти, а завтра сонце, тишина і ясність неба.

У перших днях травня, коли на узгір'ях забіліли перші підсніжники, прилетіли вісти, що там десь над Сяном німецькі війська розбили російську силу і шаленим розмахом йдуть вперед.

— Як москалів бють на Заході, то вони відсіль мусять втікати, щоби їм німець не скочив ззаду на плечі! — потішались стрільці і ще з більшим завзяттям поновили наступ. Ворожа армія пригноблена страшною катастрофою над Сяном, утратила віру в побіду, а втративши віру, втратила і силу.

При першому нічному наступі стрільців, російський полк без бою покинув гору, яку боронив два місяці і сотня Садівницького виходила з закепів, посуваючись на Північ.

— Ах, то война! Скільки праці йде даром! Ми два тижні будували землянки, думали вікувати в них, а побувши в них тиждень, покинули цю гору і знов ночуем під голим небом — турбувався Юрко.

ДНІ СТРЕЛЕЦЬКОЇ СЛАВИ.

Находила весна.

Теплий вітер прилітав із півдня відвідати карпатські гори, мов збиточник скидав із верхів білі ризи, рвав їх на шматки і заносив у бистрі потоки.

А потоки шуміли, а потоки буркотали, змивали вояцьку кров, замерзлу на стінах землянок, ровів і в гранатних вирвах, сполокували криївки, яри і тихо перешіптуючись про великі зимові бої, плили на доли, несли далеко, далеко тривожні вісти.

Часом весняний потік вигрібав зпід снігів кістяки вбитих козаків і стрільців, що місяцями лежали в ярах, ніким не знайдені, непохоронені, неоплакані, і тоді до весняного сонця всміхались вишкірені, недогнилі лица мерців, над якими літало гайвороння. У непроходимих дебрах і ярах тільки Бог бачив усіх тих борців, що вмирали тут від куль — сини далекого Сибіру, й підхмарного Кавказу...

Находила весна. Така усміхнена, така гожа, мов-би не було війни, така ласкава до людей, мов-би вони не купали цілої землі у крові, не засівали Бескиду трупами.

Весна цілувала полонини поорані, поранені гранатами, квітчала свіжі могили підсніжниками і рястом. На узбіччах гір сумні берези піднімали до

сонця свої віти, поламани кулями у зиму і в ночі наче скаржились своїм шелестом, що їх стріли не минали, шаблюки не щадили, пили й сокири обтинали.

В чагарниках і гущах борів озивались пташки, яких не вбив лютий мороз і не сполошили з гір люті бої...

Стрілецькі сотні помалу посувались напівніч, розхмарювали помарнілі лиця, всміхались до весняного сонця і в стрілецьких серцях десь пропадало вояцьке завзяття та лють на ворога, бо коли сміється ласкаво сонце, то і серце вояка стає ласкавим, наливається любовю, як бруньки на деревах свіжим, весняним, животворним соком.

І нераз хоч був наказ продовжувати бої, то ржаві кріси спочивали під смереками, а стрільці сиділи на полянках, грілись до сонця і приговорювали добродушно :

— Не стріляймо хоч нині! Хай і москалі натішуться першим весняним днем, погріються до сонця, позносять ранених із ярів до сіл, бо москалі також люди і їм весна мила!

Бо в серці борця не лиш ненависти, але й любови багато.

Марко Луговий чомусь радів найбільше весною :

— Потепліло! Слава Богу вже чоловік не спить на снігах, в землянці, але може до сонця погрітись!

— І сорочку в потоці випрати, а то я не прав білля цілу зиму!

— Вчора, як тільки ми станули у Грабівці на квартирі, дівчина випрала мені сорочку і я почувую себе так, мовби на ново на світ народився; навіть

до наступу на багнети пішовби жвавніше. Подумай! По трьох місяцях маю сорочку випрану в теплій воді, ще й з милом!

— Дівчина з Грабівця випрала тобі сорочку? Якжеж ти відплатив їй за це?

Стрелець хитро усміхається:

— Ну, не знаєш як дівчині відплачується?

— Мені молодичка позашивала мої штани, а то я ходив обдертий, що не дай Бог. Виж знаєте, що як мені хто не зашиє, то я сам не з'умію, хочби як обідраний був — додає Юрко.

Хлопці трохи відпочили, підгодувались, з команди бригади прийшли нові однострої і стрілецька братія парадувала:

— Тепер виглядаємо на військо, а не на банду жебраків. Подумайте! Петро дістав такий плащ, що в осені і старшини не мали такого.

— Видно буде офензива, коли старий Франц Йосиф за нас дбає.

Але недовга була потіха з нових убрань: чета дістала наказ виробляти дротяні перепони і за тиждень стрілецьтво журилось:

— Ось тобі на! Ми так тішились одностроями, Марко думав, що почваниться в Глуховичах своїй дівчині новим плащем, а тут треба було затягати колючі дроти на кізли і при цій роботі ми обдерлись так, що виглядаємо ще гірше як в осені!

І справді деякі стрільці мали подіравлені сподні, блюзи, Марко вже мав латку на латці, а Юрко, який був трохи лінивий і не вмів сам шити, ходив ув убранні, що мало дірку біля дірки мов решето.

А хорунжий Косар був тепер „командантом фабрики цапів“, як говорили стрільці, жартуючи: Він во-

див чету до ліса, де стрільці стинали сокирами і пилами невеличкі дерева, чи конарі з дерев, збивали з них кізли, обмотували колючим дротом і вечером, коли тільки стемніло, стрільці з другої половини чети під командою Садівницького виносили ті кізли на гору Маківку, уставляли їх перед закопами першої і третьої сотні, що були в першій боевій лінії.

Це треба було робити в ночі, щоби ворог не доглянув, припиняти роботу, як світив рефлектор і часто, щоби уставити дві кобильниці, на це тратилось цілу ніч, безсонну, довгу.

Однієї ночі ворог вислідив стрільців, що уставляли кізли і почувши стукіт багнетів об дроти, освітлив Маківку рефлектором, сипнув шрапнелями, але не вбив нікого, бо стрільці повтікали, подержи собі об дроти останки штанів.

Але сміху з цього було багато і стрільці довший час згадували, як утікаючи в темну ніч від шрапнелів, десятник Мороз упав у якусь яму, а Юрко наткнувшись на нього, перевернувся також та розбив собі носа об коріння сосни вирваної гранатом.

— Най чорти возьмуть ту фортифікацію гір! — нарікали.

Часто вранці ворожа артилерія засипувала Маківку гранатами, розривала і нищила всі дротяні перепони, поуставлювані в ночі з таким трудом, але стрільці виробляли нові „цапки“ й другої ночі уставляли їх вдруге, щоби утруднити ворожий наступ.

Юрко був незручний, й обмотуючи кізли кільчастими дротами, мав цілі руки покалічені, подряпане лице і нарікав часто :

— Волів-би я йти на стежі, ніж бути ротя-дрем! На війні часом вояк виконує таку неволяцьку, дурну роботу, що аж злість бере! —

— Еге-ж! Там вдома про нас думають, що ми на фронті нічого не робимо, тільки стріляєм, бемось на багнети, носимо ранених і кричимо: „Гурра!“, а то нераз тижнями вояк чистить бараболю, рубає ліс, бе воші, носить лопатами болото з доріг, або й виходки чистить. Ех, герої зблизька не так виглядають, як здалека.

Прийшли Великодні Свята. Деякі стрільці посумніли і зітхаючи, говорили один до другого:

— Там у нас вдома заграють дзвони, а в нас гармати, там матуся напече пасок, поросятко спече, ячка зварить, сестра писанок намалює, а ми будем заїдати сухий комісник із чорною кавою без цукру.

Але не було так зле, як здавалось.

Сотня дійшла до Рожанки і стрільці заквативували в селян, які гостили їх чим могли. Юрко станув на квартирі у старенького, сивоголового господаря, який прийняв стрільця, як сина: ділився з ним свяченим яйцем, частував сиром та маслом і цілюючи його, промовляв крізь сльози:

— Споживайте на здоровля! Дай Бог другі Великодні Свята святкувати у свого батька і матусі! Сідайте за стіл! Най вам хоч один день буде такий, як удома, бо завтра може підете до битви, там на гору, а там хто знає, як буде! А як будете вертати з Маківки, то вступіть до мене знов. Маю для вас серце, бо мій син один згинув у Перемишлі, а другий десь сам не знаю де. Вже три місяці не пише, певно десь також упав, або в полоні. —

І втираючи сльозу, господар показував на стіні дві фотографії синів у військових одностроях.

Господиня здіймала ті образи, обтирала порох і цілуючи, промовляла:

— Як ішов на війну, то потішав мене: „Не плачте, Бог добрий, нікого я не скривдив, то може вернуся!“ —

І не вернувся... не дивуйтесь, що не плачу, бо я вже усі сльози виплакала.

— Ой, виплакала! Цілі два місяці очі її не всихали... А випийте з нами за здоровля мого другого сина і ваших стрільців!

Вечером прийшов наказ вислати третю чету носити на Маківку скрині з муніцією. І хлопці ціліську ніч не спали, двигали крісові набої, ручні гранати й передавали їх тій сотні, що вже боролась на горі. Ворог знав, що на Маківку веде зпівдня тільки одна стежка, обстрілював її артилерією, щоби не допустити носіїв муніції на верхи. Та хлопці носили скринки, часом бігом оминали небезпечні місця, часом, коли шрапнелі рвались над самою стежкою, стрільці кидали скриньку на дорогу, а самі розбігались, ховались між деревами і ніч проминула якось так щасливо, що не було ні одного раненого.

Юрко лежав у stodолі на соломі застеленій білою веретою і не міг заснути:

— Щось сьогодні на Маківці знов неспокійно: артилерія, яка довго мовчала, озвалась наново.

Заснув по півночі, але над ранком збудив його барабанний вогонь, що не вгавав до ранку.

Дві гранати долетіли аж до Грабівця Скільського, шрапнелі розбивались над Славськом і Го-

ловецьком. Коли свитало, якийсь селянин, що втікав із жінкою й дітьми з Головецька, оповідав Юркові, що один шрапнель убив двох санітетів, які несли з гори раненого стрільця. Стрелець побачивши вбитих санітетів, здобувся на стільки сили, що з раненою ногою доліз сам до села.

За хвилину четар Садівницький дістав телефонічний наказ оголосити в сотні поготівля.

„Російські війська зійшли зі своїх становищ і зі скаженим завзяттям наступають на Маківку, щоби прорватись на Мадярщину! Один австрійський полк лянштурмістів злякався наступаючого ворога і втік у резервові закопи, віддавши в московські руки головні рови, вкриті сосновими стелями, що охороняли від шрапнелів. Багато лянштурмістів чехів і мадярів без бою кидає фронт і розбігається по лісах. Команда частин, що обороняють усі три верхи Маківки, просто благає нас телефонічно, щоби ми рятували ситуацію і не пустили ворога на Мадярщину. Стрільці! Ми, втративши українські землі, вже не маємо нічого до страчення, а здобути можемо все, бо коли нам удасться відбити головний ворожий наступ, то розмах ворога буде зломаний! Ми сьогодні мусимо показати Москві, що там, де борються Січові Стрільці, там Москва не може мати побіди. Хлопці! Ви готові йти за мною на смерть і життя?“

— Готові! Готові! — гукнули стрільці.

— Вправо вбік! Сотня ходом руш! За мною!

Садівницький провадив сотню на шпиль гори Маківки.

Тільки що будився світанок... Тихо шуміли смерекові ліси, розкинені у стіп Маківки, де-не-де,

коли на хвилину вмовкали гармати, озивалась трі-
вожно залякана пташка. На долах і над ярами сі-
ріла мряка, що під подувом легких вітрів пересува-
лась на південь, падала нище, нище і вмірала, роз-
пливалась, опинившись на долах, де вже прокра-
дались перші проміння сонця, що іще було за
горами.

І три верхи Маківки вже були залиті промін-
ням сонця, що наче посилало своїх бистрих післан-
ців, поглянути на криваву січу, уцілувати пекучі
стрілецькі рани. Шуміли смерекові ліси, шептали
свою таємничу мову, мов говорили щось без слів
про нарід, що сотні літ був у ярмі і тепер уперше
післав синів своїх на шпиль Маківки підняти Чер-
вону Калину, розвеселити Україну.

Усміхався весняний ранок, навівав на стрілецькі
душі якусь тиху журу, прагнення жити, прагнення
вернути з бою живим і здоровим.

Юрко Голуб, який так любив природу і сонце,
тихо зітхнув :

— Який чарівний світ, як гарно жити. А може
сьогодні треба покласти голову до вічного сну.
Але ні, ні! Навіщо ті чорні думки? Я верну і буду
щасливий, житиму! А якщо ні? Та щож, чи я
один? Щодня на всіх фронтах гинуть сотні тисяч.
Хотілосьби тільки раз у житті побачити Лиду, бодай
сказати їй, як я любив її, як тужив за нею у Кар-
патах...

Виходячи на верх, сотня стрінула розбитки
баталіону „батьків“, цебто старих ополченців, які не
видержавши напору московської піхоти, були за-
ступлені другою сотнею У. С. С. і тепер опинив-
шись у резерві, хвилево спочивали. Ополченці, по-

бачивши стрільців, ділились із ними хлібом, салом, та на поспіх випитували :

— А ви звідки?

— Я з Глухович.

— А нема між вами кого із Журова? Таж з нашого села пішов до охотників Іван Кирилюк.

— Кирилюк? Він згинув на стежі біля гори Ключ.

— Згинув! А говорив я йому: „Не йди хлопче на войну, бо будеш жалувати!“ А не знаєте, де похований.

— Не знаю, мабуть у спільній могилі разом з москалями.

— А з нашого повіту нема при стрільцях нікого?

— Нема, бо у вашім повіті самі москвофіли! Як здобудемо ваш повіт, то за кару всім вашим хлопцям побаламутимо дівчат, а жонатим то таких збитків наробимо, що нас попам'ятають!

— Гей, старий! Чого ти так скривився? Страшно, що стріляють? А тиб хотів, щоби на війні цілувались? На, випий трохи руму і закуси салом, то буде тобі веселіше! Не сумуй! Ми сьогодні розібем москалів і за тиждень ти вернеш до своїх дітей і до старої.

Старий лянштурміст попивав рум, дякував стрільцям і приговорював:

— Бог би то вашими устами говорив! Затужив я за дітьми, за жінкою. Ось весна іде, в полі орати треба, сіяти, а жінка сама. Як вона газдує? Може справді підемо вперед і до дому; таж наші офіцери казали нам, що де б'ються Січові Стрільці,

там москаль мусить утікати. Як ми наступали, то нас москаль набив і ми втікли, а від вас Усусу-ників може москаль утече.

Обідрані, застрашені і стужені за родинами „батьки“ здвигали раменами і дивувались:

— Що за дивні хлопці ті охотнікі! Ідуть на певну смерть і жартують та сміються!

— Файні хлопці ці Усусуси! Самий квіт, сама молодість!

Тільки один блідий, схорований і нещасний „тато“ пробурмотів невдоволено:

— Ех, ви хвалите тих стрільців, а я давби їм по двадцять п'ять буків: То через них війна так довго тягнеться, бо вони аж пищеть, так хочуть битисі. До штурми біжет, як на забаву, аж страшно дивитисі, ажім не вірив, що то люди, не дідьки. Таке то всьо мале, смаркате, ще вчора в колисці було, а таке завзете, що мой! А цісар гадає, що то всі так люблять войну, тай воює далі.

Один зі стрільців відбігає від сотні і зриває білі підсніжники, які щойно зацвіли, та квітчає ними жовтоблакитну відзнаку на шапці. Ополченці дивуються:

— Стрільці, то так, як діти: ідуть до битви, на смерть, а косичуть шапки мов на весілля.

— А леж бо бе москаль, бе! Ні хвилі не спочиває.

Гарматній гук змагався, гранати почали падати якраз на стежку, кудою мали йти стрільці.

— Машерувати роями! Рій від роя у віддаленні п'ядесять кроків! — кликав четар Садівницький!

Сотня розбилась на рої, які віддалювались від себе, щоби гранат, який упаде на стежку, не

вцілив у великий відділ і не наробив лиха. Підійшовши далі, четар наказав:

— В розстрільну! —

Сотня опоясала один шпиль гори сірою стяжкою, на якій поблискували до сонця ясні плями сталевих крісів, та полевих лопаток, що глухо стукали об піхви багнетів.

Над головами забреніли перші крісові кулі, так ніби гнівались, скаржились, що треба їм летіти далеко, далеко, мов плакали, що голодні і спрагнені у леті, що втомились і хочуть у людській крові скупатися, у мягкій рані відпочити:

— Зів, зів! зів! зів! —

-- Схили Юрку голову, бо в твоїй голові багато прочитаних книжок, повно всілякої мудрости, а кулі люблять таких голов чіплятись! — жартував Данило.

І справді, Юрко і всі хлопці схилились, підходячи вище, прилягали до землі і далі вже рачкуючи, обсаджували верх Маківки.

Богдан опинився під смерекою і сховав голову за її грубий пень. Крісові кулі летіли як рої бджіл, стукали об крихкі галузки, ломали їх так, що на землю сипались галузки, мовби їх скидала людська рука. Стрільці підсунулись вище і побачили картину, якої не бачили ніколи перед тим: Всі закопи, дротяні перепони були розшарпані гранатами, деякі частини ровів були зрівнані, а в нерозбитих відтинках оборонялась друга сотня. Закрадаючись між кущами до рова, Садівницький та Юрко побачили трьох російських піхотинців, що мертві висіли на дротяних перешкодах, посічені скорострільними кулями, подіравлені мов решето.

— Росіяни були вже аж тут; ішли до наступу, розривали кліщами дроти і впали від куль та висять на тих дротяних переполах, які ми вчора сюди принесли. Якби не цапки, то може їх наступ удався! — подумав Садівницький, але перервав думку, бо на лівому відтинку зпоза густих сосон показувались російські відділи, що розсипались у гуртки, зникали за деревами, потім чергуючись, один наперед другого, перебігали полянку і ховались за горбок, щоби наблизитись до стрілецьких становищ.

Стрільці хотіли здержати цей відділ вогнем, але в ту-ж мить на правому крилі ворог видно за-примітив, що надходять стрілецькі резерви і посіяв скорострільним вогнем якраз на ту смугу, де лежала чета Косаря.

Било аж три російські скоростріли на один відтинок, де посувалась сотня Садівницького. Треба було спинитись. Кожний крок уперід міг коштувати життя десятку хлопців, а Садівницький жалувал, щадив своїх стрільців,

— Напряма на право у лісок! —

— Треба оминати цю полянку і густим ліском обійти обстрілювану смугу — ось тамтуди, де дротяні перепони, бо там росіяни після невдалого наступу не пробують поновити напад.

Хлопці пересувались по землі в напрямі гушавини.

— Ми мусимо скріпити обсаду цього верха.

— Алеж на цім верху нема ніякої небезпеки! Там-же така висока, стрімка скеля, що наступати на неї можуть хіба чорти.

— Якраз на цю стрімку гору найсильніше на-

пирають москалі, бо знають, що цю гору ми, не сподіючись там наступу, найслабше обсадили.

Найскорше добився до першої лінії рій зі скорострілом сотні Садівницького. Його поміщено за двома смереками, які повалили гранати і хлопці негайно почали обстрілювати гущавину, якою російські війська підкрадались ближче, до стрілецьких становищ за поляною.

Не втративши ні одного стрільця, сотня добилась до перших становищ.

Залога цих ровів зраділа більше, як обідом.

— Слава Богу, що ви прийшли, а то як би був ще один наступ, то ми не були б спроможні вдержати ворога! У нащій сотні вже десятьох раних і два вбиті.

До самого вечора на відтинку, де долучила сотня Садівницького, було спокійно. Ворожі війська наступали тільки на правому відтинку, мабуть знали, де залогу гори скріпила резерва.

Коли прийшла ніч, сотня Богдана намагалась підійти в темряві до рову, що був перед дротяними перепонами, щоби звідтам уранці розпочати наступ. Цей рів були вже здобули росіяни, але опинились у такім небезпечнім становищі, що мусіли покинути його, бо стрільці раз у раз вибігали з другого рову і закидували втрачений рів ручними гранатами. Тому то цей рів був тепер порожній, у ньому лежали тільки трупи і важко ранені. Але дійти до цього опущеного рову було і в ночі нелегко: Як тільки стрільці перекрадались місцем, з якого усунено кізли, рефлектор і ракети освічували цілу Маківку, ворог бачив стрільців як на долоні і скоростріл примушував лишитись на давньому місці. У

сусідстві Косаря двох стрільців згинуло від куль так як лежали, не ворухнувшись навіть тілом, тільки голова одного відхилилась у бік від кріса розторощеного кулею.

Коли рефлектор на хвилину погасав, сотня Садівницького посувалась у темряві вперед; коли ж блиснула ракета, стрільці без наказу падали: „Долів!“ та ховались між кущами, прилягали лицем до землі, ставали за деревами.

Цілу ніч на Маківці гуділо від гарматної стрілянини.

— Але гуде! Як у млині перед Великоднем; аж вуха болять.

— Здається цілі Карпати стогнуть від цього гуку! —

Час від часу граната вибухла близько і тоді тремтіли сумні стрункі смереки, і перешіптувались сумно між собою, мов говорили — жах, жах... жах!!!

Аж над ранком сотня Садівницького добилась до опущених закопів, звідки було найвигідніше в білий день наступати. Але видно, що і росіяни не спали в ночі, підсувались ближче, готовились до раннього наступу, бо як тільки зазоріло, московський баталіон нагло явивсь аж під самими стрілецькими закопами, окопавшись на нових становищах підчас ночі.

— Вони в ночі підсувались ближче! — Одинцем стріляй! —

Заторохкотіли кріси, але московські вояки кидали зброю і кликали:

— Не стріляй! Піддаємося! —

Колиж стрільці спинили вогонь, російські во-

яки нагло підбігали над самі закопи і хотіли закидати їх ручними бомбами. Але Косар в ту мить зрозумів хитрість москалів і крикнув:

— Скоростріл! Вогонь! —

Заклекотів скоростріл, кількох московських воєнів упало, розкидаючи руками, кількох почало втікати. Останки припали до землі і вхопивши кріси, почали відстрілюватись. Одна куля вцілила Василя Палійчука в чоло і він упав на схил закопу, усуненою гранатою, упав під деревом, лицем до коріння...

— Тепер ми мусим піти в протинаступ! —
Хлопці! Вперед!—

Як дикі коти вискочили всі з ровів, розсипалися по цілім узбіччю гори, і серед пекельної стрілянини посувались далі і далі. Коли озивався скоростріл, вони падали, повзали по землі, як кертиці врились у землю, на хвилину відкривали „скорий вогонь!“, змінювали напрям наступу, щоби змити ворога. Чета, яку провадив Косар, вдавала, що наступає і гнала вперед, а коли на неї був звернений крісовий обстріл, чета спинялась, і тоді друга чета, де був Садівницький і Юрко, у шаленім бігу заганялась аж за російські закопи і заки ворог отямившись, звертав кріси у тому напрямку, чета Косаря зривалась і добігала ще далі, далі як праве крило.

Одна скорострільна куля вцілила в кріс Косаря, розторошила його, легко ранила руку Данила відламком приклада, але Косар ухопив кріс убитого стрільця і гнав далі перед четою. Коли чета задержалась, щоби стріляниною примусити російські війська скритись у закопах, молоденький стрілець

Іван Лаврук, який бачив біля траверзи двох москалів, набрав охоти стріляти стоячи за сосною і не хотів лягти на землю.

— Лаврук, сховайся, бо убють!

— Колиж бо стоячи ліпше видно москаля, а лежачи чоловік стріляє Богові у вікна! —

І він ціляв до ворога мов на вправах, міряв, підглядав, притискаючи кріс до лица, прижмурюючи око.

Заторохкотів скоростріл і стрілець Лаврук покотився до долу. Кріс випав з його руки і його труп схилився на Юрка, окривавивши його.

Юрка огорнув страх, лють і жадоба мести, він зірвався, хотів бігти ближче до ворожих закопів, щоби кидати ручні гранати, але над головами стрільців почали рватись шрапнелі, артилерія стріляла на здогад, не знаючи, де російські війська, а де австрійські, свої гарматчики вбивали своїх піхотинців, на Маківці вчинилось таке пекло, що ні Садівницький, ні Косар не знали, що це діється, як це скінчиться і що робити далі.

Всі були безраді: бачили тільки, що зпоза клубів диму, зпоза розбитих, розірваних ровів виходять нові російські резерви, перебігають заводи і що салдати з наїженими багнетами женуть на стрільців.

Граната вдарила об величезний конар сосни, скосила його як стебло і сосна зі стогоном упала, досягнувши двох стрільців, що не встигли втечи й ударила Юрка віттям по лиці. Юрко вхопився рукою за очі, злякався, що втратив зір, чув, як стрільці кричать „Гурра!“ Цей крик наче отямив його і він почув, як ударяє, дзвонить багнет об багнет,

як гримають, пануть стрілецькі приклади на голови російських салдатів. Косар кинувся на одного високого, кремезного москаля, зручно як танцюрист відскочив у бік, коли той хотів проколоти його багнетом і вистрілом з кріса поклав його трупом. Другий салдат побачивши це, впав сам на землю, приліг між двома трупами лицем до землі і вдаючи мертвого, лежав непорушно, щоби тим чином відвернути увагу стрільців від себе і спасти життя.

Садівницький і Петро Багрій прискочили до нього і вхопивши його кріс, кричали:

— Вставай! Не вдавай мертвого, ми полонених не вбиваємо! Біжи за гору! —

Москаль зірвався, перехрестився і крізь сльози говорив:

— Спасибіг! Не вбивайте, у мене жінка, діти! —

Тим місцем, де впало двох салдатів убитих та один ранений, а один піддався, рій Косаря вскочив поза російські лави і почав удар із боку:

Садівницький з четою наступав чоловим наступом, Косар із права.

Здавалось, що ворог окружений, що перемога завершена, але в ровах явились нові резерви російської піхоти, яка устала скоростріли, почала обстрілювати ті місця, де стрільці проломили лінію і чета Косаря спинила наступ. Дехто зі стрільців побачив, що далеко на право російські війська знов вибігають зі закопів, доходять аж до ровів другої сотні. Кількох стрільців почало навіть вертати до ровів, відстрілюючись раз-у-раз.

Утеча кількох ослабила розмах наступу і сотня відкинена скорострілами, опинилась знов на

давніх місцях, де була в ранці. Бій здавався втраченим.

Але за деякий час, коли стрільці відпочали, вони відбивали наступ наново, вдирались аж до московських ровів, двічі мусіли покидати їх, раз навіть одна чета покинула свої рови, лишаючи їх у руках росіян, щоби тим краще напасти на ворога зпоза кущів з гори і закидати гранатами.

Коли прийшла ніч військо стрілецьке і московське було таке втомлене, що стрілянина сама собою втихла, всі спочивали, лежачи між трупами, та помагаючи раненим дістатись до Головецька.

Невеличкий російський відділ перейшов у ночі на бік стрільців і дав знати, що росіяни так зневірені і знесилені невдалими наступами, що вистарчить ударити раз із розмахом і вони залишать Маківку.

Садівницький набрав гумору :

— Завтра ціла Маківка буде в наших руках.

І як тільки зазоріло, коли вороже військо ще спало, стрільці кинулись до наступу, в одну мить, заки російські сторожі вчинили стріляниною алярм і побудили спляче військо, сотня Садівницького загналась під російські рови і хотіла вдертись до закопів, засипати їх гранатами. Та ворожі сторожі відкрили скорострільний вогонь і стрілецька лінія знов заломалась. Стрілець Попадюк біг поруч Юрка, він якось так незручно тримав кріс в одній руці, а другою придержував лопатку при боці, що Юркові аж хотілось сміятися, але зненацька кілька куль забренило мов бджоли і стрілець Попадюк упав із головою розторощеною на шматки.

— Москалі стріляють кулями „dumm-dumm!” — крикнув Юрко, — його обняв такий страх, що він упав на землю і сховав голову за сосну.

— Далі не піду, всі погинем від куль „dumm-dumm“ і від скоростріла, бо бе якраз на нас! — подумав він, втираючи піт, що лився потоком по його лиці.

— Половина Маківки на право вже у московських руках, ми мусимо здобутись ще на один протинаступ — шепнув Данило до Юрка.

— То неможливо, ми всі згинемо, ми мусимо відступати! Проти наших трьох сотень наступає три полки, скоростріли бють прямо на наш рій!

— Сотня відважних розбиває тисячку боягузів! — відповів Данило. — Вперед хлопці! Нехай живе Україна!

— Нехай живе Україна! — відгукнули стрільці, зриваючись до наступу, але тріскіт скорострілів, дзявкіт шрапнелів був такий сильний, що заглушував цей гордий оклик.

Один стрілець впав ранений кулею, схопився, біг до Головецька, але дістав другу кулю і впав трупом.

Данило Косар і четар Садівницький вже бігли перед четами: Садівницький як завжди наче спокійний, рівнодушний, тільки його міцно стиснені уста й нахмарене чоло виявляли душевну напруженість і рішучу постанову побідити, Данило Косар у наступі змінювався в якогось хижого тигра: свист куль будив у ньому дивну, таємну силу, його завжди усміхнене лице набирало грізного, жорсткого виразу, він скреготав зубами, викривляв уста мовби хотів кого загризти, розширеними ніздрями

наче ловив запах крові. Сміливий, неустрашимий біг Данила будив у всіх відвагу, поривав, приневолював забути про небезпеку. Але Марко Луговий був такий утомлений, схвильований і навіть застрашений скорострілом, який сів градом смертоносних куль над його головою, що в першій хвилині не мав відваги встати і бігти на певну смерть.

— Перечекаю, аж скоростріл умовкне, — думав він, відсуваючись далі від трупа свого сусіда.

Нагло побачив, що ззаду підходить на поміч одна чета третьої сотні, що стрілецька резерва добігає до першої лінії.

— Гурра! Слава Україні! — кликала резервова чета і як вихор гнала вперед, перескакуючи зрубані сосни, пні, рови, трупів і ранених.

Марко мимоволі оглянувся і побачив, що повз нього біжить до наступу якийсь молоденький хорунжий, із ніжним майже діточим обличчям і з ясним волоссям, що визирало зпід шапки.

— Той хорунжий виглядає мов дівчина.

В тій хвилині хорунжий із дівочим обличчям перебіг повз Юрка і оглядаючись усміхнувся добродушно та крикнув :

— Ходіть з нами! Не лежить, ми вам поможемо!

— Це жінка! Так! Це та, що про неї пісні співають!

— Олена між нами! — шепнув Юрко до Лугового.

— Дивись, як вона біжить відважно в граді куль!

Приклад жінки в наступі, поміч нової чети додали всім відваги і Марко й товариші забули на

далекі скоростріли, наложили багнети на кріси і рішені на все, бігли не спинюючись аж над російський рів.

Ворог ще не піддавався, ще сів градом куль. Тому сотня прилягла до землі і засипала рови ручними гранатами. Ручні гранати помогли найбільше. В одному місці залога рова була вже знищена і Садівницький з одним роєм скочив перший до рова та почав розкидати гранати поза траверзи на ліво, на право та опанувати відтинок. Данило прискочив до одного російського скоростріла, що стояв на траверзі, залишений, мовчазний, тому, що вся його обслуга була вбита або поранена. Данило вмів володіти російським скорострілом і в одну мить почав стріляти із нього на той відтинок, де між двома траверзами ще боронились російські війська. Це рішило боротьбу. Почувши тріскіт власного скоростріла, що спинився в руках стрільців, росіяни вискакували з ровів, втікали вниз у напрямку до річки. Цілі сотні російських вояків утомлених і зломаних на душі невпинними наступами стрільців, кидали кріси, деякі падали на коліна, підносили руки і кричали:

— Ідьом у плен! Чорт вазьмі ету прокляту Маковку. За чем вона нам нужна? —

Втікаючі розбитки збігали з гори, стрілецькі кулі доганяли їх. Неодин ще упав убитий, чи ранений, дехто добіг до ріки Головчанки, хотів перебристи, але втомлений, знесилений і застрашений збивався з ніг, падав до води і бистрі хвилі річки несли трупів і ранених далеко, далеко...

Багато салдатів, побоючись утікати в огні стрілецького скоростріла, лягали на землю та обійма-

ючи кріс руками й ногами, пригортаючи його до грудей, котились мов їжаки у низ, обертались як мішки, прокидались мерцями, а скотившись так до підніжжя гори, зривались на рівні ноги, ще відстрілювались і втікали за ріку.

Артилерія правого крила з'орієнтувалась у ситуації, загородила відворот шрапнелями, які розривались за рікою. Але на лівому відтинку австрійські гранати падали на російські закопи, де вже були стрільці і ранили одного десятника.

Садівницький дав наказ: — Біжи до телефону, кажи, щоб артилерія не стріляла, бо ми вже здобули московські закопи.

Юрко біг через ліс і оглядав побоевище: майже на кожному кроці лежали вбиті, ранені.

За хвилину вертав від телефону і переходячи через свіже побоевище оглядав убитих товаришів:

— Ось вісімнадцятьлітній стрілець Білянчук, родом зі Жаб'я, упав біля кільчастих дротів. Куля вцілила його в саме чоло і він видно в одній хвилині був мертвий. Упав окривавленим лицем до землі і так лежить, мов цілуєчи землю, за яку молоде життя положив.

— Ось Юліян Шевчук, родом аж з зеленої Буковини, що на голос сурми покинув буковинську землю, приїхав до Львова і зголосився до стрільців. Російська граната розшарпала йому цілі груди, відірвала руки. Ще у Великодний четвер він грав у карти на квартирі, виспівував весело.

— А ось Іван Теляншин із Товмаччини, який був тим славний, що найліпше у куріні стріляв із кріса. Мав за це в Коші нагороду на вправах, а на фронті, коли тільки побачив москаля, то куля

Теляншина вже його не минула. Такий був добрий стрілець, а сам згинув від кулі... Ні! не від кулі, а від прикладу кріса, яким москаль розторощив йому голову у наступі.

— А там стрілець Осип Конюшевський зі Зарваниці, що бувало цілими вечорами оповідав у закопах, який у його селі славний відпуст, як багато народу на цьому відпусті і гуцулів і бойків і подолян, та як то йому тужно за церквою серед лісів, де святому Йванові тече з ребра вода до дзбаночка, люди пють ту воду, а вона чуда діє, здоровля повертає...

Юркові пригадалось, що в Коші у Полянці Конюшевський спав із ним на однім сіннику, ділився з ним нераз останнім кусником хліба, позичав йому часто їдунки, а то й парадного вбрання на неділю. Недавно, коли Юрко був хорий, то Конюшевський добровільно пішов за нього на заставу, щоби він більше не застудився.

— А як він згинув? — Ось видно: Скоростріл аж сімома кулями змережав його груди... Видно стріляв на близьку віддаль просто на Конюшевського...

Голуб хотів оглянути інших убитих, але нагло почув, що хтось кличе його.

— Юрку, Юрку, рятуй!...

Підбіг за зруб і побачив, що за маленьким горбочком і чотирма соснами лежить ранений.

— Петро Багрій!?

— Так, то я! Не бійся, я ранений слава Богу тільки в ногу... сюди я доліз, щоби скритись від куль, а далі не можу; поможи, перевяжи ногу!

— Я не маю навіть бандажа, бо в мене забрав один ранений, але зараз найду!

Підбіг до двох убитих російських салдатів, що лежали поруч зі стрільцями і вишукав у кишені трупа два російські бандажі, і скоро почав перевязувати ранену ногу свого земляка.

— І тебе попало!

— Попало!

Петро тремтів із болю, затискав зуби, і втираючи одною окривавленою рукою піт, а другою стискаючи рану, наскорі перевязану бандажом, говорив:

— Над самим ровом вцілила мене куля зі скоростріла. Розірвала стегно, кости мабуть цілі.

Юрко пригадав собі, що Петро Багрій у Глуховичах перший приніс йому вістку, що війна почалась, що тоді з прогульки вертала й Ліда і йому стало безмежно жаль раненого земляка, він готов був обняти його, цілувати. Він скоро роздягав його, щоб як слід перевязати рану, побачивши нагу ногу залиту кровю, зойкнув, руки його затремтіли. На щастя в тій хвилині надбігли санітети, що порались одалік, шукаючи ранених.

І Юрко покликав їх: — Рятуйте мого товариша! —

Санітети прибігли і Юрко дививсь, як вони швиденько перебандажували ногу Петра, потім він допоміг їм винести земляка на ноші, зроблені зі соснових галузяк та підтримував його і заспокоював:

— На, тобі, Петре, на дорогу трошки руму, хліба, консерви. Може тобі гроший треба? Ось тобі пять корон. Я маю досить, а тобі в лічниці приго-

дяться. Може тобі книжку дати, щоби в лічниці не було скучно? А рана болить дуже?

— Тепер болить, а як стрілили, то майже не чув зразу, біг далі. Пече... але то війна, терпіти треба. Ех, коби моя мати побачила мене! Колись як я був малим хлопцем, я пас корови і бувало скалічу собі ногу на камінь, чи вколю терням або й бодяком, а мати побачить, тай плаче тай жалує... А тепер я ранений, кров пливе, а вона не знає... Колись, як бувало паде дощ, то мама вибігає в поле, виносить мішок чи верету і вкриває мене, обвинває, щоб не змок, а тепер я цю зиму спав на снігу, в болоті, воші мене їли і в неділеньку ніхто не дав чистої сорочки і ні сестра ні мати не виділи й не знали... Ну, але прощавай, ти вертаєш?

— Вертаю! Напиши до мене зі шпиталю!

Поцілував раненого і вертаючи дивувався — який той Петро сьогодні м'який, ніжний, як дитина. Матір згадує, сестру... а такий був у битвах, як камінь, як скеля і ніколи не скаржився... вояк, як ранений, то стає часом кволий як немовля, йому хочеться ніжності, ласкавості, хочеться мати матір біля себе, сестру, щоби з ними ділитись горем. Ранений герой стає лиш людиною. —

Вийшов на гору: Там на узбіччю Маківки на великій полянці Січові Стрільці зганяли полонених і ставляли їх у ряди.

— Як-же їх багато! Скільки їх? —

— Сімсот полонених, а триста вбитих. Маємо клопіт, москалі не розуміють нашої команди і годі їх до ладу привести. Треба передати команду російському старшині.

— Скільки старшин попало у полон?

— Пятьох!

Садівницький звернувся до одного російського старшини:

— Перейміть команду над полоненими. Розумієте мене?

— Розумію дуже добре, бо я українець, називаюсь Хмелюк.

— Ви українець? А хто тут іще українець?

Хоч велика частина полонених говорила по українськи, то всі вони навіть не чули слова „українець“, уважаючи себе малоросами і на запит Садівницького виступило тільки двох салдатів і один підстаршина.

— Ми українці! Ми пішли в полон свідомо, тому, щоби брат не убивав брата. Ми знали, що проти нас українські добровольці. Спасибі вам, що нас забрали! Жити мем. На Україну вернемся! Нас змобілізували силою і нагайками гнали в бій. Але ми врешті попали до вас. Товаришу старшина, дайте покурити, а то я підчас битви добу не курив.

Юрко, Данило, Богдан подавали полоненим свій тютюн.

— Ви як зветесь?

— Совачов.

— А ви?

— Сивошапка.

Посідали на траві під соснами, на моху і розговорились.

— Пане Совачов, ви якими шляхами машерували через Галичину на фронт?

— Якими? Всюди бували. Зразу воювали під Миколаєвом, потім були під Болеховом, відтак стояли в резерві в етапі.

— Ви бували під Болеховом? Може переходили через село Глуховичі?

— Как би нет? У Глуховичах я стояв місяць на квартирі.

— У кого?

— У Паламарчука, у Кандиби. —

— А Садівницьких ви знали? — перервав нараз Богдан і Юрко.

— Як би не знали? — перервав Сивошапка. Ще й тепер маю книжочку „Кобзаря“, яку мені подарувала бариня Ліда.

— Ліда? Цеж моя сестра!

— Сестра? Вона говорила, що має брата при Січових Стрільцях! Як дивно. Я попав якраз вам до рук.

На війні доля кидає людьми як вітер осіннім листям, і трапляються всякі дива, які в мирний час нікому і не присняться. А покажіть нам цього „Кобзаря“.

Салдат ватягнув з наплечника книжку, розгорнув і Юрко та Богдан читали на першій сторінці: „Ліда Садівницька, учениця осмої кляси“.

Юрко не видержав і вириваючи з рук салдата книжку, кликав: Ліда! Ліда! Це її книжка! Цю книжку я бачив у неї на столі!

Данило засміявся і додав:

— Алеж ти Юрку дурновато закоханий! Богдане! Як вернемо до дому, то мусимо Юрка вже нити з Лідою! Дивися на того варіята: Він готов цілувати салдата за те, що він бачив твою сестру.

Юрко паленів як дитина і в цій хвилині цілком не виглядав на вояка. Він справді ледви здержався, щоб не кинутись москалеві на шию. Вибу-

хова, екзальтована вдача аж надто зраджувала тайну серця молодого стрільця. Щоби відвернути розмову від дражливої теми, тонкий і ніжний душею Богдан питав про батька :

— Ваш батько? Тоді, як я його бачив, був здоров, згадував вас, нарікав на ревізії.

— А Маланчина ви бачили?

— Чомуж би ні! Останній раз я бачив його на Святий Вечір у хаті.

— Цеж у мого батька! Ви були у моїх родичів?

— Кутю з ними їв, до церкви ходив. Вашому братові подарував свою стару шинелю. Ваша мати найбільше плаче за вами, бо каже, що ви такий слабонький, зими не видержите в горах.

Данило Косар запитав :

— А священика Косаря ви знали?

— Бачив тільки у церкві на богослужені, але не говорив з ним ніколи. Люди в селі говорили, що до його дочки залицявся російський офіцер Золотаренко, але вона прогнала його і він тепер любить якусь Орисю.

— Ех, якби той Золотаренко попав до мене в полон.

— Ха, ха! Данило! Матимеш за шваґра російського офіцера!

— Ну, побачимо! Як підемо вперед, то мій шваґер втікатиме з Глухович, як Бог приказав! А Галю висватаєм за якогось стрільця!

Полоненим подано каву, хліб і наші глуховицькі хлопці знову почали із салдатами українцями розмову :

— Нас дуже тішить, що по кільканадцяти місяцях війни ми врешті стрінули між полоненими бодай трьох свідомих українців.

— Коли малорос машерує з російським військом по Галичині, то мимоволі стає свідомим українцем — говорив прапорщик Хмелюк.

— Чомуж це так?

— Бо всюди чуєш українську мову, пісню, бачиш, що інтелігенти не соромляться українства так, як у нас, по містах і селах застаєш закриті тепер українські школи, читальні, „Січи“, по домах українські бібліотеки і починаєш думати: „Українці то нація, Австрія не ворог українського народу такий грізний як Росія, бо тут всеж свобода“. —

— Он бачите, пане Хмелюк! Тому не диво, що ми створили по стороні Австрії український леґіон для боротьби з Росією. А скажіть нам: Чи на Україні народ знає про Січових Стрільців?

— Ніхто й не чув про вас: російська преса не пише про вас ні словечка, щоби не дати народові вістки, що хтось бореться за Україну.

— Як сумно. Ми стільки пролили вже крови за Україну, а Україна навіть не знає про нас.

— Нічого! прийде на все пора! —

— Брати! Випийте з нами по чарці, закусіть булкою! Ви на добрий час до нас у гості попали, бо якраз сьогодні вранці „Український Жіночий Комітет“ прислав нам з Відня дарунки: рум, чоколяду, булочки солодкі. Дай Боже здоровля нашому жіноцтву; дбає про нас. По війні про жінок подбаєм, щоби їм було приємно, так як нам тепер. По війні і ми щось нашим жінкам подаруєм за те, що вони тепер люблять стрільців.

— Егеж! Не дармож у нас співають:

— Відзнака синя У. С. С.,

Що понад вухом носить

І гроші, славу і любов

Стрільцеві все приносить.

Полонені пили, закусували віденські дарунки
та не могли з дива вийти:

— Чудасія! Нічого не второпаю. Чорт зна, що
таке діється: Наш цар посилає своє військо визво-
ляти руских братів із австрійської неволі, а вихо-
дить, що ви галічане добровільно пішли на війну
визволяти нас із царської неволі!?

— Ми боремось за нашу соборну свободу, а
ви й не знали про те! Скільки соток тисяч укра-
їнців із російської армії стоїть проти нас із шти-
ком у руці. Ми навіть пісню склали про таких,
як ви.

— Пісню склали про нас? Яку? А заспівайте
нам пожалуста — просив Хмелюк.

— Гаразд! Заспіваєм.

І стрільці заспівали тихенько, щоб ворог не чув.

„Ізза синіх Карпат

Станув з ворогом брат,

Що осліп у тюрмі і неволі

І мордує своїх,

Що за сміх, що за гріх,

Що за іграшка мачухи долі...“

Ось чуєте, яка страшна ця пісня про брато-
вбийчу війну. У нас про все є пісні, бо як то ка-
жуть, де є стрільці там співанки, бо стрілець і піс-
ня, це любко і любка. —

І стрільці співали далі. Хоч спів був тихий,

російська застава почула його і за хвилину артилерія почала стріляти.

— Хочуть заглушити стрілецьку пісню, хочуть задавити стрілецьку славу, але не дждуть цього!—

— Ну, братя, ідїть геть з землянок, а то вас ще побють таки ваші гармати. Чуєте, як реве „дурний Іван“? — Це ми так називаємо московські великі гармати.

Садівницький обняв щиро трьох українців, і полонених відвели до команди бригади.

Вертаючи до ровів, бачили, що вісім сотень війська працює на Маківці, збирає на побоевищі трупів, зносить московських салдатів в один ряд до спільної могили, а вбитих стрільців у затишний куток ліса, в тінях струнких смерек, де вже копались могили... Цілі два дні вісімсот люда копало гроби, закопувало убитих, збирало здобуту зброю, муніцію.

Глуховицьким хлопцям не довелось бачити, як росли могили, як хоронили вбитих, бо в ту пору російська піхота намагалась окопатись за рікою і сотня Садівницького мусіла перешкаджати їй в тому, й охороняти здобуті рови. Аж третього дня сотня, вертаючи до Грабівця в резерву, переходила побоевище на Маківці і побачила ряди сумних могил. На Маківці було тихо, спокійно, мовби ніколи тут не було битви, мовби не лилась кров...

Стрільці поздїймали шапки і станули біля хрестів, що у двох рядах білили під соснами на свіжих могилах.

Данило Косар числив могили:

— Одна, дві, три... тридцять чотири...

— Скільки жертв!— озвався Садівницький. — Я думав, що всі тут згинем: такого бою я в жит-

ті не бачив. Чи ви розумієте? З моєї сотні згинуло на Маківці сімох хлопців, стільки що за цілу зиму.

— Колись на Маківку ходитиме український наряд як на святу гору, щоби вклонитись могилам героїв. Маківка буде нашою гордістю. Тут Росія покорила українській зброї перший раз після битви Мазепи на полях Полтави! Тут сини галицької землі вперше в історії нашого народу кинули визов царям гнобителям за поневолення великого нашого народу, за муки цілих поколінь, за біль тисячів мучеників від Кальнишевського почавши, аж до тих нинішніх наших братів, що караються в російських тюрмах, що гинуть у царських полках у боротьбі за чужу справу. Стрільці! Ми сьогодні кинули на горах маленьку криваву грудку землі; я вірю, що вона покотиться з карпатських верхів аж по Чорне море, покотиться лявінсю визвольної боротьби!

Юрко вдивлявся в обличчя Богдана, як у дивний привид. В ту мить Садівницький здався йому не звичайним другом, земляком, братом Ліди, який ділив з ним долю й недолю, який нераз спав з ним на однім клаптику гнилої соломи, чи в болоті, який часом приймав від нього шматок хліба, але здавався якимсь героєм, борцем за велику ідею, оборонцем великого народу... За пів року війни Юрко вперше відчув у боротьбі У. С. С. щось величне, героїчне, святе і забув сіру, вояцьку буденщину та почував себе щасливим...

Але як тільки Юрко відступив пару кроків від свіжих могил, Данило, який кожную ситуацію схоплював з гумористичного боку, зараз-же розвіяв його романтичний настрій: Він зловив Юрка за

старенькі штани, які роздерлись підчас бою на дровах, і крикнув:

— Панове! Ось так виглядає герой з Маківки! Колись, як сорокміліоновий український народ поставить на Маківці пам'ятник, то зобразить Юрка Голуба в постаті героя. А в дійсності він виглядає тепер на обдертого жидівського водноноса, а не на героя! —

Всі реготались, а Юрко справді признавав у душі, що герої зблизька виглядають негероїчно: ось його штани подерлись так, що цілий задний фронт у нього світиться і так блискає, що стрільці сміються й кажуть: „Юрко блискає мов рефлектор!“

А Марко зголоднілий у битвах, тепер заїдає консерву з таким апетитом і скорістю, що замурзав собі лице, а навіть Данило виглядає тепер дуже смішно: Курить люльочку, спльовує раз-у-раз як глуховицький вїйт, і пару днів немите лице нагадує скорше лице комін'яра, ніж героя:

— Як близько від трагічного до комічного — думає Голуб.

Вже пару днів після битви на Маківці, стрільці справді побачили, що їхні труди і кров не йдуть на марно, що їхня слава стає славою цілого народу, що їхні чини дають імя безіменній нації: Коли стрілецька сотня недобитків переходила через село, її зустрічали старшини німці, мадяри, поляки, які вже знали з наказів вищих команд і з часописів про велику перемогу У. С. С. на Маківці і вітали маковецьких героїв радісним, гордим окликом на різних мовах:

— „Хай живуть Українські Січові Стрільці! —

І чужинці дивились на українське військо з пошаною і з любов'ю...

Німецькі старшини прислали сотні Садівницького бочку вина і дві бочки пива. Цілу ніч німці і стрільці запивали побіду, під дзенькіт чарок на квартирі у домі вчителя, під згук українських пісень. Скоро забувались вчорашні жахливі, криваві бої, забувались втрати. Тільки підпитий Косар обнімав німецького старшину та пригадував криваве весілля:

— Ти німецька мордо! Не будь такий бундючний і надутий! Не хвались своїми перемогами і медалями. Українські Стрільці бились на Маківці краще як ваші баварські полки.

Німець потакував:

— Січові Стрільці це перлина, це еліта серед військ, що боронять Карпат. —

Цілу ніч хлопці пересиділи за чаркою, спочили тільки вранці, а коли зібрались на „збірку“, курінний командант читав цілому куріневі похвалу команданта дивізії:

„— Від ряду днів ворог намагався здобути Маківку: мала числом залога захиталась і ворогові вдалось здобути частину наших становищ. Але в найгіршій хвилині появились українці. З розмахом, як шумна буря кинулися хоробрі сини цієї країни в обороні рідної землі на ворога.

Українські Стрільці два рази рішили бої в нашу користь, вони вплели золотий листок в історію їхнього народу“.

Почувши наказ, стрільці раділи як діти, особливо Юрко вірив, що цілий світ тепер не говорить про ніщо, тільки про побіду У. С. С. на Маківці.

У пізну весняну ніч, заслухані в шум смерек,

вони мріяли, що „як повіе буйний рітер з широким степів, то рознесе по всій Україні славу Січових Стрільців“.

Сиділи біля ватри і говорили:

— На Маківці наші стрільці вперше звернули на себе увагу світа.

— Сьогодні про наші бої пише вся преса. Може про наш поневолений нарід довідається врешті світ, може перестанемо бути безіменними рабами, може почують усі народи, що український нарід прагне волі, і своєї держави.

— Може перестануть мадяри вішати наших селян, зрозумівши, що не всі українці тужать за Росією. Може аж наша кров на Маківці і стрілецькі могили докажуть усім, що український нарід, то окремий нарід, який прагне скинути російське ярмо!—

— І може про нашу битву на Маківці почують наші брати, що стогнуть в російській неволі, що гинуть за царя в російській армії і схаменуться, кинуть зброю, перейдуть до нас і підуть з нами будувати Україну.

Погасала ватра, засипляли втомлені стрільці, тихо шуміти одвічні бори...

Пару днів після вікопамятної битви на Маківці задумані Карпати були свідками великого чуда: російські війська, що в осені здавались непоборними, які розсівали веселі побідні пісні по горах і долинах, які несли в міліонах сердець надію гостити у білокаменнім Відні, тепер, як тільки місяць травень замаїв ліси і бори, тіж самі царські несчислимі війська втікали на Північ і Схід, розбиті і знівечені, вкриті ганьбою і соромом, що голови вояцькі до долу похилає,

Втікали в переполосі, мов стадо овець налякане ударом грому.

Так, як гірські потоки, визволившись весною з оковів льоду, бурхливо женуть із гір, з гомоном і шумом розливаються по берегах, несучи на доли радісну новину, що надійшла весна, так наше стрілецтво розірвавши московські перепони, що ділило його від рідного села, ішло на доли, радісне, веселе, що скінчилось злиденне життя в горах, скінчилась розлука й туга за рідними, а приходять дні ясних, весняних стріч і кращої долі для народу.

Ішли стрільці здовж річкою Опір, що котив із гір свої бистрі хвилі, шумів весело, жваво скачучи по камінню, мов радів, що стрілецтво уперед машерує, на рідну землю повертає, його чисту воду втомленими долонями випиває...

Закосичені свіжим зеленим дубовим листям, вкриті славою і любовю народу, ішли стрільці із гір на доли, проганяючи ворога далі і далі.

Забулась люта зима, криваві рани, безсонні ночі в землянках, у снігу на шпильях гір, і наші глуховицькі добровольці машерували ще веселіше як тоді, коли із Глухович виходили.

— Хлопці! Хто йде добровільно на стежу? — питає було четар Богдан Садівницький.

— Я! Я! І я! — зголошуються навіть ті „маркиранти“, яких у хвилях зневіри у Карпатах було важко зі землянки на стежу вигнати.

— Новий дух вступає у моїх хлопців! Побіда робить і з маркиранта героя!

Хлопці хапали кріси, забували про ночі довгі, безсонні, про марші щоденні безупинні, готові наступати сотнями проти полків.

Коли опинились на однім роздоріжжю і прийшов наказ машерувати просто на Болехів, то наші глуховецькі добровольці так зраділи, що радість змінила вояків у якихсь школярів-дітей, які по році розлуки з мамами, біжать з міста на село в обійми родичів.

— Петре! Чи бачиш? Ми йдемо якраз тим шляхом, що веде до Глухович!

— Коби нас не перекинули на інший відтинок, то ми йшлиб через своє село!

— Не перекинуть, бо москалі без бою втікають!

І селяни бачучи розспіване, розсміяне військо, дивувались:

— Ті стрільці, то якась мара, а не військо! Стільки не набідувались, а веселі як дітвора.

Блимають вогні у палаючих селах, легкий вітер заносить на крилах запах спаленин.

— Гей горять, горять селянські стріхи... гей ллються, ллються газдівські сльози, гей тріскають тисячі сердець господинь роботящих, запопадливих... невсипущих, гей куриться галицька волость, дим до Бескиду піднявся... думають стрільці і машерують далі. А куди глянеш — попелище і руїна, а куди ступиш, сторчать лиш сумні, обкурені комини зруйнованих міст, а куди підеш, там недопалені стіни перед згарищем сумують, одчай і біль до серця навівають.

Сотня стрільців дійшла до села Заблудич і наші глуховицькі хлопці очам не вірили:

— Боже любий! Цеж було село як писанка, а тепер камінь на камені не остався: все спалене, гранатами розбите.

— Бідна ти, бідна земле українська! Хто тебе не кривдив, не палив, не руйнував? Хто твоїх святинь не безчестив? Печеніги, половці, татари й Москва свої орди аж із Сибіру сюди пригнала, на твоє горе, на твою недолю безталанну!

Найбільш вражливий і чутливий Юрко Голуб найбільший біль на серці має, найдуще селян жалує, їхнє горе розуміє: Він станув на квартирі в одного селянина, колись багатого, а тепер жебрака бездомного, який мешкав у пивниці, де була колись бараболя:

— Ось тільки та пивниця лишилась з моїх хат мурованих, з моїх маєтків змалку мозолями запрацьованих. Все інше згоріло. І ми мешкаємо вже дев'ять місяців у цій пивниці. Половина села на Захід між людей чужих виевакувала, а половина лишилась, мешкала по пивницях, шатрах, або й під голим небом, а не хотіла покинути недопалених порогів, — говорив селянин, оповідаючи, як з початку війни три тижні за селом ревіли гармати, як ґранатами засипали село, пустили з димом половину села, а другу половину допалили тепер москалі, утікаючи, допалили тільки на те, щоби на дві години їхня артилерія мала краший розгляд для обстрілювання ворога.

— Пів села спалили, а за те бились тільки дві години і мусіли втікати далі. Шкода церкви, шкода хат господарських!

А в кутику сиділа стара, збідована, схорована господиня, весь час кашляла, і мовчала. Тільки її сумні, запалі очі говорили, як багато витерпіла вона, скільки горя і страхіть бачили її очі.

Коли у хату ввійшла висока, струнка донечка,

стара нагло погладила дочку по голові й заговорила :

— Ганусю! Видиш? Прийшли наші стрільці! Вже москалі не будуть збиткуватись над тобою!

Дочка засоромлена мовчки вийшла з хати.

Ця німа сцена говорила Юркові про трагедію молодої дівчини більше, як плач і сльози.

— Ще одна із квіток, стоптаних брудною салдатською стопою! — думав Голуб.

— Чому ви так кашляєте бабуню? — спитав Юрко.

— Як-же не кашляти? Девять місяців живемо у вогкій пивниці! — Зимували ми тут! —

Юрко не хотів ночувати в пивниці, вийшов на подвіря, постелив собі в городі свіжої трави, дочка господаря застелила верету, дала подушку і вернула до батька.

І цього вечора, коли втихали бої, коли Богдан у канцелярії радився зі старшинами з команди курія про завтрішні наступи, Юрко Голуб спочивав під голим небом у полі і задивлений в заграви пожеж, якими палав цілий небозвід, мріяв про недалеку стрічу з Лідою і родичами.

Уранці прощав господарів і їхню дочку:

— Бувайте здорові!

— А москалі вже не вернуться? — питала залякана дівчина.

— Не вернуться, не вернуться ніколи.

— Ах, коби вашими устами Бог говорив!

— Ось так відноситься наш нарід до „визволителів“, — думав Юрко, машеруючи далі. Його ненависть до Росії міцніла, він ще більше вірив, що Січові Стрільці, це справжні борці за долю народу,

що вони несуть на вістрях багнетів квіт кращої майбутності своїй країні. І це додавало йому сил машерувати далі, поборювати труди походів.

Тільки на два дні ходу, ось ось можна б побачити рідне село. Але вночі російські війська спинились на залізничій лінії і цей рій, де був Юрко, мусів долучити до сотні, що обсадила в Гошові високу гору, на якій стояла прегарна, мурована церква.

— Мій Боже! До цієї церкви я малим хлопцем їздив на відпуст і ніколи не сподівався, що мені доведеться боронити цю гору перед москалями, — говорив Голуб.

— Ні, це не москалі! Тим разом проти горстки Січових Стрільців наступає аж чотири фінляндські полки! Дивись, як посуваються вперед! Скоростріл січе просто на монастирську церкву!

— Цілу ніч стрілянина! Я зні хвилини не спав. Мати Божа гошівська! Поможи побити тих фінляндців! Якої мари їм здався наш Гошів? Молились тут хочуть? Лишіть цей монастир для наших газдів і побожних бабунь! —

Данило Косар переходив зі своїм роєм у низ, де мав обсадити залізничий шлях.

Ідучи попри саму церкву на гошівській горі, побачив убитого.

Хто це може бути?

— Це Сютрик! Бідака! Ми й не бачили, коли він упав в обороні Гошова!

— Чув я, що під самим Болеховом стрільці втратили чимало: при обороні залізничого насипу згинув Герасимович і Павлів. — Щастя, що прийшли німецькі полки й помогли здобути Болехів.

— Російські війська наступали від села Гузієва і бились завзято! Хто зна, чи не спинять наш похід.

— Коли з нами німці, то не спинять!

— Підемо скоро вперед!

— Де німці покажуться, там москаль без бою втікає.

Коли стрільці зійшли з гошівської гори, залишені ворогом, Юрко томлений нетерпеливістю і тугою за Лідою, не тільки що сам зголосився добровільно на стежу, але й просив післати його першого вперед як „око“, щоби бути якнайскорше в Глуховичах.

— Я в цих околицях найкраще орієнтуюсь, то пішлить мене на „око“.

І вони післали його іти ще з одним стрільцем перед четою, розглядатись за ворогом, а чета пішла як стежа за ним, закрадаючись ровами, так само, як Голуб.

Але Юрко радіючи близькістю рідного села, часто забував на небезпеку, виходив з рова на дорогу:

— Не люблю рачкувати ровом, бо то дуже спиняє, піду дорогою, так буде скорше! —

І коли „око“ вийшло на чисте поле, російська застава доглянула стрільців скорше, як вони їх, посипала стрілами, один стрілець крикнув і впав убитий, а Юрко Голуб почув, що щось наче вдарило його по рамені, потім наче гарячою водою облило...

— Я ранений! —

Скочив до рова, глянув на руку й побачив, що з руки тече потоком червона кров.

Добіг ровом до села, скрився за хатою, скинув блюзку і хоч рука почала міцно боліти, він зрадив:

— Це легка рана, тільки мязи нарушила!

Він почав сам собі бандажувати руку. Оглянувся і побачив, що з ліса виринув відділ російської кінноти, що охороняла відворот піхотинців. У шаленому розгоні кіннота в одну мить опинилась на шляху і відтяла стрілецькій стежі дорогу до відвороту. Стежа хвилину відстрілювалась, але опинившись у перехресному вогні скорострілів і карабінових куль кіннота, яка очевидно мала за завдання взяти стрільців у полон живцем, щоби добути від них відомости про наступаючу австрійську армію, ця стежа найшлась в безвихіднім положенні і припинила вогонь. Хтось утікав ровами в лози над річку, хтось падав поцілений кулею, хто не міг утечи, кидав кріс і піддавався в полон, щоби не згинуть під шаблюками козаків і під копитами коней.

Юрко втікав через село Джурів. Його боліло серце з жалю за товаришами:

— Бідний Данило! Певно попаде в полон, або згине. Я мав щастя; мене легко ранили і якби не те, я не втік-би скорше як другі, і під самими Глуховичами бувби полонений, або вбитий. Як жаль, що ми не взяли скоростріла і забрали замало набоїв!

Добіг до села, рана починала боліти щораз дуще, хотів перевязати собі рану, але не мав сил і почав кликати когось на поміч.

З хати вибіг знайомий селянин Кобецький і його жінка та дві дочки.

Перестрашені, що гармати б'ють на село і вродувані, що вертають Січові Стрільці, батьки й дочки кинулись ратувати раненого.

Одна дочка м'якшого серця не могла дивитись на кров і втікла, плачучи. Друга перевязала рану і завела Юрка до хати:

— Пане вояк! Мені здається, що я десь бачила вас! —

— Егеж, і я щось ніби пізнаю, ніби не пізнаю! Я з Глухович, Юрко Голуб. —

— А, той студент! —

-- Не знаєте, чи мій тато і мама живі?

— Живі і здорові, тільки журяться, що ви пішли на охотника, на войну. То бідна мама заплаче, як побачить, що ви ранені. І треба то було вам іти самому воювати?

— Якби не треба, тоб не пішов!

Селяни дали йому напитись молока, дали хліба, масла на дорогу і Юрко відпочавши, прощався з ними:

— Бувайте здорові! А скажіть но мені ще одно: Ліда Садівницька є в Глуховичах?

— В Глуховичах! Що неділі, як ідемо до церкви, то її бачимо. Бо ви знаєте, що наше село і Глуховичі, то одна парафія. Чи ви може до неї стежечку собі топчете?

— Я? Ні, ні..., так..., ми знайомі. Прощавайте, мушу йти до лікаря.

І Юрко відійшов до полевої лічниці, що вже доїхала до села, пролежав там добу, лікарі перевязали йому рану, вимили і казали лікуватись хоч

два тижні. Але другого дня Голуб довідався від одного раненого стрільця, що Данило не попав у полон, що він утік лозами до сотні і тепер він знов на фронті; наступає на Глуховичі.

— А що з Марком Луговим? Вбитий?

— Ні, попав у полон.

— У полон? А Данило наступає на Глуховичі? Він мавби скорше бачити Ліду, як я? Цього я не переживу! — подумав Юрко Голуб і третього дня так, щоби лікарі не бачили, він одягнувся і втік з лічниці назад до сотні.

— Я вмер-би з жалю, що Косар бачить Ліду, входить до Глухович, як герой, а я лежу в лічниці!

Зголосившись до сотні, яка стояла в одному селі, Юрко переночував у домі священика, а вранці виходячи на збірку, побачив між стрільцями Петра Багрія:

— Петре, ти звідки тут узявся? Ти вернув з лічниці?

— Я втік так само як ти, хоч рани ще не зовсім загоїлись. І ти не видержав?

— Не видержав! Майже рік не був удома, а тепер, як ви йдете до Глухович, я мавби лежати між трупами й каліками?

Стрільці поглядають на Багрія із нескриваною пошаною і любовю. Вони найбільше шанують і цінують тих товаришів, що були ранені.

— Петре! Сядь собі на обозний віз, підвезешся трохи, не йди пішки, бо ти змучений. Може хочеш закурити?

Петро сідає на віз сотенної кухні і курить даровану папіроску. Хтось просить несміливо:

— А покажи, де ти був ранений?

Петро Багрій розпинає гужику плаща, показує величезну шраму на грудях, потім підтягає рукав і всі оглядають сліди загоїних ран на його руках.

— Добре тебе покалічили! Боліло? —

Петро всміхається під чорним підкрученим вусом і гордо відповідає:

— Ні, свербіло! Таж мені доктори витягали одну шрапнелеву кулю із мязів, а то не жарт. Але то ще дрібниця, коли подумати, як терплять другі. Надивився я в шпиталі на людську муку: одному втинають руки, другому ноги, третій на очі осліп від кулі, а четвертому розрізують живіт, перевертають тельбухи, шукають кулі, що десь там у середині застрягла! Слава Богу, що дають на спання, бо інакше би чоловік не витримав. А яка мука, заки такий порансний до шпиталю доїде! Крик, зойк, такий, що аж серце тріскає.

Сотня доходила під Глуховичі.

Данило вийшов на узгір'я, скрився за кущами і сміючись весело, крикнув:

— Юрку! Подивися! Вже видно дах моєї хати і церкви! Ех, якби мій старий батько і мати знали, що я тут! Прибіглаб мати, хоч кулі свищуть! —

Юрко глянув на Косаря і не пізнавав; за весь час війни лице Данила вперше мало якийсь такий діточий, ніжний і сумовитий, до сліз зворушливий вираз, мовби він переродився.

— І його болить серце за матір'ю; і він не з каменя, хоч такий виглядає! — думав Юрко. — І він, хоч сміється зі всього, та за своїм сміхом криє добре серце.

Хтось крикнув :

— Бачите? В селі горить хата підпалена гранатою.

— Може це моя хата? За горою не доглянеш!

— Московська артилерія бе на Глуховичі! Вперед! Ми мусимо прогнати московську горду зі села! —

Під ліском, сховані від ока ворога, німецькі два баталіони готовились до наступу.

— Наступаймо і ми, — кликав і просив Юрко.

— Дивіться, який з Юрка герой! Забув, як умирав зі страху, почувши вперше гармату!

Але радість була передвчасна.

Під самим селом ворог окопався здовж цвинтаря за самим домом отця Косаря і почав пекельний, скорострільний вогонь.

Із того ліса, де в останній день перед війною наші глуховицькі студенти ходили на прогульку, тепер озвались московські гармати.

— Ворог спинився! Буде оборонятись. — Собачі сини, не хочуть пустити нас до рідного села.

Голуб був у розпуці; навіть Богдан, колись все спокійний, усміхнений, тепер хвилювався. Ходив нервово здовж ровом, приклякав на розі криївки і через далековид дивився на дві високі сосни, що росли біля дому його батька.

— Мого дому ще не видно, тільки дві сосни.

Стрільці наступали тричі за один день, втратили чотирьох товаришів, але мусіли вертатись.

— Невжеж наша офензива спинилась? Невжеж вернемось у Карпати, не побувавши в селі? — хвилювався Юрко.

— Не бійтеся, російська артилерія відступає вже за Дністер, під Глуховичами лишилась тільки задня сторожа, яка здержує нас доти, доки вся російська головна сила не перейде Дністра. Цеж тільки охорона відвороту, — потішав Садівницький.

Гармати били щораз густіше, гранати перелітали понад Глуховичі, понад церкву і падали над лісом, за цвинтарем, де крилась стрілецька сотня.

Данило лежав з Юрком біля перших гробів на цвинтарі і балакали:

— Десь тремтять наші родичі, слухаючи гармат.

— Десь панна Ліда зі стаху в пивниці ховається, сині очі сльозами заливає.

.

Село Глуховичі не знало й не чувало про великі бої на Маківці, так, як цілу осінь та зиму майже не знало нічого, що діється на російському фронті. Відрізане від цілого світа село, турбувалось тільки тим, що хлопці до дому не вертають, що нема кому орати, еїяти та молотити, що жінки й діти мусять ходити за плугами, молотити збіжжя й возити дрова з ліса, турбувалось ще й тим, що москалі забірають останні корови і що коні й вози треба переховувати в ярах та лозах, щоб салдати не забрали їх з підводами, бо хто з тими підводами поїхав, то й візник часто пропадав, а коні ніколи не вертали до дому.

А вже найбільше клопоту було тоді, як у селі кватирувало російське військо, що з'їдало все, що було в хаті, залишаючи голі стіни й порожні комори.

Про все, що діється на фронтах цілої Європи, Глуховичі не знали нічого. Того дня, коли на Маківці кривавились найкращі діти цього села, отець Косар зрезигнований тим горем, що впало на край, щораз більше віддавався молитвам, благаючи Бога рятунку для святої церкви і народу, Василько Маланчин що вечора у дворі грав у карти зі старшинами, а в день вишукував салдатів, які продавали тютюн і махорку, купував цей крам за безцін і перепродував його селянам, які за весь час російської влади не мали що курити й платили за тютюн грубі гроші. Меланія Садівницька клопоталась весняними засівами, журилась, що Ліда не любить господарської праці, мріє про місто, а до міста не може виїхати і через те марнує час, попадає в апатію, стає дразлива й вередлива.

А Ліда справді це була квітка, яка сотворена на те, щоби вкращати світ, але як відомо з найкращих квітів нема ніякого практичного вжитку, звичайна трава корисніша як конвалія, так само з Лідою не було в практичному житті великої потіхи.

Останніми часами сама Меланія Садівницька попала в якусь апатію і коли Маланчин хотів говорити з нею про сина, вона якось болюче й гірко відповідала:

— Хай діється воля Божа! Війни не видно кінця і я вже не надіюсь побачити чоловіка ні сина, хіба сталось би яке боже чудо.

— Не вірите, що стрільці вернуть?

— Як їм вернути? Хіба не бачите, яка сила в російського царя? Війська як трави й листу, а все сильне, здорове, войовниче.

І Василько Маланчин дивлячись на непроглядні маси російських військ, що співаючи машерували в Карпати, вірив сам, що Стрільці не вернуть ніколи і на дні душі радів, що вернув до дому:

— Хоч я тут торгую тютюном, то всеж тут краще жити ніж там, у Карпатах! —

Батько Маланчина привик до російської влади, під впливом сина вірив, що вона лишиться у Галичині на віки. Він що тижня їздив до міста, до уездного начальника, кланявся всім урядовцям, гнувся в три погібелі, в шинках гостив різних секретарів, командантів етапних військ, щоби тим чином з'єднати собі їх ласку, охоронити свою й поміщицьку худібку від реквізиції й себе від податків, від обовязків давати підводи.

Одного дня старий Маланчин йдучи зі сином стрінув Ліду.

— Добрий день, що чувати? Ваш батько пише, де він?

— Батько писав перед двома місяцями, потім замовк і не маю ні чутки про нього.

— Та, як війна скінчиться, то його звільнять, він верне.

Коли вони ось так говорили, несподівано в село приїхав транспорт російських ранених, а через деякий час до Глухович перенеслася лічниця, яка досі була аж десь під Карпатами.

Ліда дуже бистро орієнтувалась в кожній ситуації і її очі заясніли блиском радості:

— Бачите? Москалі втікають!

Маланчин скептично всміхнувся.

— Нічого подібного! Ще вчора чув я, що російська армія вже під Будапештом.

Але в ночі до села приїхали нові обози, над ранком появились війська залоги, які помашерували далі, а другого дня Ліда вернувши з місточка, шепнула Галі на вушко :

— Галю! В місті є головний російський штаб, я сама бачила князя Миколу Миколаєвича! Російські війська втікають щосил, за тиждень ми побачимо наших стрільців.

Галя сумовито зітхнула. Вона мала недовірчиву, песимістичну вдачу і тепер не дуже вірила словам приятельки.

Але вечером Галя сама прибігла до Ліди і кликнула з далека :

— Я чула гук гармат, зовсім із недалеко! Москалі справді втікають. Наші хлопці може і вернуться...

Вона згадала Богдана і на мить зраділа, що побачить його.

Але потім обидві посумніли :

— А може Богдан і Данило не живуть? Кажуть, що в Карпатах згинула половина стрільців.

За два дні з Півдня на Північ і Схід переходили цілі дивізії війська, розбитого, обдертого, втомленого й сумного : артилерія, піхота, кіннота.

І ті самі козаки, які йдучи в осені вперед, були для селян ласкаві, хотіли з'єднати собі їх серце, тепер люті, невдоволені, огірчені, кидались на села, грабили, руйнували, насилували дівчат.

На народ упав жах мовби надходили татари, дикі черкеси й кіркізи на конях стали пострахом для усіх.

Разом із російським військом утікали цілі валки застрашених селян, збаламучених, безрадних.

— Куди втікаєте? — питала Галя.

— Або ми знаєм? Казали нам руські вояки, щоб ми втікали з ними, бо мадяри прийдуть і всіх русинів вивішають, от ми і втікаєм у світ за очі, до царя руського. Може у нього ліпше. Кажуть салдати, що нам цар дасть землю.

Серце кривавилось у вражливої Галі Косар:

— Лідо, чи ти чула? Наші сусіди Михайло Грушка і Лесь Сверидин вибираються також до Росії.

— Чому? —

— Ти знаєш, що вони були із москвофільської партії, вони провадили читальню імени Качковського, а як прийшли москалі, то вони перейшли на православя, тай служили в місті у російській міліції. Говорять, що вони арештували кількох українців, чи тільки слідили за ними, інші кажуть, що вони були тільки ключниками поліційних арештів. Маланчин каже, що це на їхній донос росіяни арештували й вивезли в Сибір учителя із За-риб'я, тому, що той вчитель колись перед війною намовив парубків набити Давидовиа, коли той агітував на вічу за москвофільським послом. Тепер за російської влади Грушка і Сверидин помстились на особі цього вчителя. І ось сьогодні вони бояться пімсти австрійців і втікають до Росії. Я бачила, як вони вантажили на вози свої речі, запрягали коні. Лідо! Лідо! Яка нещасна ця галицька земля: Цілі тисячі українців утікали на Захід зі страху перед москалями, а тепер тисячі втікають на Схід, боячись мадярів. І так — цілі століття, така ціла історія нашої землі.

Ліда не була такою чутливою як Галя, часом нещастя краю будили в ній більше злість і невдоволення, що діється щось немиле для неї, бачучи горе свого краю, вона найрадше не хотіла б бачити його, втечи до землі, де жилось би погідніше, щасливіше. Тому вона мовчала, нахмурившись.

Ішли селом і побачили, що хата молодички Орисі замкнена, а під хатою стоять сусідки, баби, розводять руками, здвигають худими плечима й приговорюють :

— І втікла ледащиця, втікла! Остапа злякалася, щоби їй кости не почислив!

— Хто втік, бабуню?

— Та Орися, замкнула в ночі свою хату, забрала все на віз і втікла зі своїм москалем до Росії, бо боїться, що як верне Остап, то убе її так, як того парубка на весіллю.

— А щож думаєте? Не вбив-би? Вбив-би! Він вояк, тай цісар би йому дозволив вбити таку суку, що з москалем кохається тоді, як її чоловік з москалями воює! Тото буде Остап мати радість, як поверне до дому і Ориськи не застане!

Галя почала розказувати Ліді останні поголоски про Ориську, але Ліда зітхнула невдоволено :

— Ах, все це мене не цікавить! Я маю досить тієї погані війни. Мені так бажається мира, щоб жити в місті, мати гарне товариство, бувати на балях і не бачити того брудного, голодного і дикого салдатства, чи воно наше чи ваше! —

Отець Косар хвилювався : він очевидно радів, що росіяни втікають, та що може повертають Стрільці і Данило.

Вечером він навіть наслухував гомону гармат і приговорював з насолодою :

— Сьогодні австрійці вже ближче, бо гармати ліпше чути. Ех, дасть Бог, ми збудемося тих москалів нехристів. Надоїли вони нам, досолили!

Вечером Галя й Ліда пішли з Васильком Маланчином на міст подивитись на втікаюче військо й побачили російську кінноту, що гнала перед собою австрійських полонених. Перейшовши міст, кіннота стала спочивати, й обдерті, голодні полонені простягали до селян руки й просили мов жебраки :

— Хліба! Хліба! Ми три дні нічого не їли! Змилуйтесь, ми вмираєм із голоду. —

— Ось так виглядає військо! Боже! Цеж згряя прошаків, а не вояки! Аж серце болить дивитись! —

Нагло один з полонених наблизився до дороги й крикнув :

— Пане Маланчин, панно Лідо, то я!

— Марко Луговий! Ти полонений?

— Так, вчора зловили мене москалі. От щастя! Цілу зиму воював без пригоди, аж під Глуховичами, йдучи з Маківки, попав москалям у руки. Перекажи моїй мамі, хай вийде до мене, бо мене до неї не пустять! —

Василько побіг кликати матір Лугового, а Ліда та Галя випитували:

— А де Богдан, Данило, Юрко?

— Вони скоро будуть тут!

Фельдфебель побачив, що полонений говорить з паннами, накричав на нього, вдарив кілька разів нагайкою і нагнав панночок :

— Нельзя гаваріть з пленнімі!

Заки мати Марка Лугового встигла прибїгти з хати, кіннота погнала її сина далі до другого села.

Бідна мати була в розпуці: вона бігла за військом, ломила руки і напів божевільна голосила:

— А хоч би були дозволили на сина подивитись! Яж його девять місяців не виділа, за небіщика мала! Очі вигляділа й виплакала! Хочби я була дала йому хліба на дорогу, хоч головку поцілувала! Хоч сорочину білу дала!

Не дігнула сина і впавши на дорозі, проклинала:

— А щоби вам москалики мої сльози на голову впали, щоб вас усіх стрілецька куля не минула! —

Вечером ціле село так було залите військом, що не можна було вулицею пройти. Всі хати, стодоли, стайні, тріщали від надміру гостей.

Вранці цілий луг вздовж рікою був покритий полками кінноти, що виблискувала списами, шабляками, готовилась виступити на ворога, здержувати відворот.

Але нагло на горі, за цвинтарем застукали крісові стріли, під церквою показались останки розбитків російської піхоти, що втікала вниз, кидаючи кріси, муніцію, криючись за хати із панічним криком:

— Германці і Січовие Стрелки наступають! —
Вже на горі!

Кіннота хотіла рушити вперед, почувшись слова команди, але в ту мить над лісом списів гавкнуло нараз кількадесять шрапнелів, кількох їздців упало на землю, вбиті, поранені. Сполошені коні розбігались, ставали дуба, команданти охоплені панічним

жахом перед німцями, що вже показалися на горі, почали втікати. Вся кіннота блискавкою зникла із луга, розтопилась, пропала.

Козаки втікали навмання, хто куди міг, через плоти, береги, паркани, падали з коней, гинули від стрілів.

Піхотинці навіть не пробували втекти, вони кидали кріси, ховались від куль по хатах і чекали, щоб їх забрати в полон.

Василько Маланчин в ту мить, переляканий стрілами, сидів у пивниці. Він тремтів на цілому тілі, йому здавалось, що гранати зрівнують зі землею ціле село, що ніхто не вийде живцем, хоч то упало заледви кілька шрапнелів дрібного калібру полевих гармат, висланих на здогін армії, яка вже і так утікала без бою.

Серце Василька колотилось так, що йому здавалось, воно вискочить з грудей.

— О, яка війна страшна! Як могли Богдан, Данило, Юрко видержати на фронті цілу зиму й весну?

Гарматній бій затих і Василькові наче світ прояснився, мов камінь упав із грудей. Глянув крізь щілинку пивниці й доглянув, як з гори збігає якесь військо із наїженими багнетами на крісах:

— Гурра! Гурра! — греміло по цілім селі й Василькові здавалось, що зараз почнеться приступ на багнети, що поллються ріки крові.

Але битва зблизька не така крівава, як це здається тому, хто слухає здалека страшний крик „Гурра!“

Наступу на багнети не було, бо російські розбитки втікали, або піддавались, заки противник підбіг до них, а Стрільці кричали собі „Гурра!“ тільки з радості, тільки для гонору, щоби було страшніше, щоби виглядало на велику битву, щоби Глуховичі їх за героїв мали.

За хвилину, тією вулицею, якою досі пастухи гнали корови й коні, виспівуючи тільки парубоцькі, сороміцькі пісні про Марусю й Катерину, тепер машерували Січові Стрільці, співаючи гордо, весело, з цілої душі:

„А ми тую червону калину підіймемо,

А ми нашу славу Україну, гей, гей розвеселемо!“

— Ходіть! Ходіть! Це Січові Стрільці! — кликав хтось весело на вулиці.

— Це жіночий голос, певно Ліда і Галя.

Маланчин виліз із пивниці і дивився:

Через Глуховичі гнала стрілецька кавалерійська стежа: попереду на вороному коні чвалав якийсь молоденький підстаршина, за ним з десятка кіннотчиків, самі молоді хлопчаки, які як видно любили війну, раділи, що ворог утікає і що кіннота У. С. С. може наступати москалям на п'яти.

Маланчин уважно оглянув усіх кіннотчиків:

— Це Січові Стрільці, але нема ні одного з Глухович.

Хотів спитати про Богдана, Данила, але кіннотчики тільки мигнули через село мов стріли й зникли за садами і чути було тільки стукіт копит та іржання коней. Зпоза церкви показала стрілецька піхота.

Нема нічого в світі кращого й більше величнього, як військо в мент побіди. І ті самі стрільці, які там у Карпатах виглядали нераз на зграю жебраків, нещасних, покривджених долею, голодних і гідних жалю, нераз на ватагу гірських опришків Довбуша, яких можна боятись, але не любити, тепер, в годину світлої побіди, коли вони йшли вперед, співаючи з повних грудей, закосичені і розсміяні, ці самі Січові Стрільці виглядали як легендарні герої, як лицарі з казки, грізні, прекрасні, непоборні, і в кожного, хто бачив їх, хто почув їхню пісню, будились якісь давні приспані козацькі інстинкти, хотілось хапати кріс і йти, йти з ними, хочби завтра впасти, згинути.

І Маланчин, який завжди жив тільки нервами й найсвіжішим вражінням, забуваючи попередні, почувши після дев'ятимісячної російської інвазії українську пісню, співану рідним військом, побачивши горді ряди Січовиків, побідників, яких витали з радістю навіть деякі селяни москвофіли, що пізнавши владу Росії зблизька, перестали боготворити російського царя, у першій хвилині і Василько дав себе захопити загальному настроєві радості, побідного упоення і він сам не стямився, як почав вимахувати шапкою і кричати щиро, сердечно, з глибини душі:

— Слава! Слава Січовим Стрільцям!

Десь на хвилину в душі озвався воєнний ентузіазм, вроджена любов до синів свого народу, до ріднього війська, любов убита літературою, соціалістичною пресою, й грізними подіями війни і впливами Совачева. Але за хвилину пригадав собі, що він добровільно покинув ряди Січових Стрільців,

йому стало навіть жаль, соромно, що вернув до дому.

— Якби я був не вернув зі Стрия, то тепер машерувавби в такій славі, як ось ці Січовики!

Василько посмутнів, задумався. Нараз хтось поплескав його по рамені.

— Васильку, чого ти такий сумний? Жалуєш за москалями? Дай руку, дай поцілуємося!

— Данило!

— Егеж, ось Юрко, Богдан, Петро.

Василько цілувався з давніми товаришами.

— Яка шкода, що ти вернув зі Стрия! Ми так часто згадували тебе! Але нічого, ходи тепер з нами! А ось біжить Ліда, Галя, моя мати!

Юрко Голуб витається із матір'ю, стара втирає сльози рукавом, старий Голуб також прослезився.

— Господоньку! Ісусе Христе! Ти таки вернув? А ми вже й надії не мали!

— Богдане!

— Лідо!

— Сину!

— Мама!

— Данилку!

— Сестро!

Богдан і Данило цілують сестри, всі говорять, усі кричать, сміються, на вулиці така метушня, гамір, що вкінці ніхто нікого не розуміє, нічого не чує.

Юрко стоїть біля матері, вдивляється в Ліду як в чудний привид і не знає, чи йти привитатись, подати їй руку, чи з радости обняти її. Він не рушається з місця, йому згадалось, як він тужив за

тією дівчиною, як ждав хвилі стрічі і дивується, що ця стріча якось не така, як він вимріяв собі, що він наче спокійний, що всі сміються, жартують, а він сам не знає, що діяти.

Аж Богдан побачив його збентеження і взявши сестру під руку, промовив:

— Привитайся з Юрком, він так часто згадував тебе в Карпатах.

— Юрку! Як маєтесь? Ви так змінились, трошки змарніли, ви такий смішний у військовім однострою! Як ви в силі двигати таку величезну торністру, кріс?

— Привик помалу!

— Ви воювали в Карпатах, йшли пішки з Карпат сюди, ха! ха! Бігали в наступ! А в дома ви не хотіли бігти з нами на гору, боялись втоми, казали, що не маєте сил!

— Привик, панно Лідо, привик!

— Галю, а де батько, я хочу бачити батька, ми зараз мандруєм далі, нема часу чекати, бо треба здоганяти ворога — говорив Данило.

— Ось іде мати, а батько щось не виходить!

І справді із горбка бігла мати Данила, Марія Косар, бігла у домашньому вбранні, у кухонному фартушку. Звичайно вона ходила поважно, й помалу, а тепер бігла так швиденько, якби була гімназисткою, а не матірню троїх зрілих дітей.

Вже здалеку тримала руки підняті в гору, мов би у віддалені хотіла обняти сина і пізнавши по постаті Данила, вона якось так дивно замахала рукою, крикнула „Сину!“ „Сину!“, потім захиталась, ще мить, вона булаб упала непритомна з радости,

але Галя, яка бігла за нею, підхопила її, здержала і заки Данило добіг до матері, вона вже сміялась крізь сльози, ціле її обличчя ясніло радістю.

Пригортала сина до грудей:

— Данилку, ти здоров? Не ранений?

— Лихе не згине! Мене й куля не береться!

Зпоза церкви показався їй отець Косар. Він також не видержав, вийшов привитати сина. Батьківське почування взяло верх над гнівом до непокірного сина.

Ішов помалу, спокійно, але і його лице сіяло радістю, голос його тремтів зі зворушення :

— Ну щож? Слава Богу, ти вернув і виглядаєш добре! Синочку! Дай обняти тебе! О, який я щасливий, що бачу тебе!

— Ви не гніваєтесь на мене?

Отець Косар мовчав, довго вдивлявся в ряди січового війська і захоплений та зворушений, озвався мов до себе :

— Мій Боже! Які любі ті хлопчиська! Сам цвіт і краса!

— Змняк мій старий! — шепоче Данило Юркові до вуха і ще раз поцілував руку батька.

Хтось запитав :

— А Марко Луговий у полоні?

— У полоні. —

Ось його мати зі стрільцями говорить.

— А де мій брат? Чому не виходить? Біжу я до дому, бо щось нікого з моїх не видно. — Озвався Багрій.

Василько Маланчин аж стрепенувся :

— Петре, ти ждеш на брата? Ти не знаєш, де він?

— Що? Нема в дома? Хорий?

— Ні, ні, не хорий.

Петро відчув, що з братом сталось щось лихе.

— Васильку! Ти щось криєш? Чого мовчиш?

Брат певно нездужає! Говори або я біжу до нього.

— Твій брат, ну, будь спокійний! Він не живе.

— Умер? Давно?

— Його в осені повісили мадяри. Зараз після цього, як ти пішов до Січових Стрільців.

Петро зразу неначе не зрозумів того, що йому говорять, наче чекав щось довідатись іще, щось інше, потім потер рукою чоло, закрив долонею очі, хвилину стояв мовчки, потім гримнув крісом об землю так, що приклад розлетівся в тріски і крикнув люто, скажено :

— Мого брата повісили вояки тієї армії, в якій я боровся, був ранений, проливав кров, щоби не пустити москалів на Мадярщину. Мадяри повісили братчика, повісили...

Всі стояли мовчки, не знаючи що говорити, чим потішити Петра.

Ішли вулицею подивитись на ту частину села, яка згоріла перед двома днями, підпалена гранатами. Згоріло аж по хату Юрка, яка чудом урятувалась. На пожарищах хати сусіда бігали два малі братчики Юрка і Петра. Вони збирали цвяхи зі спалених дощок і як тільки найшли в попелі великий цвях, то викрикали весело, підскакуючи з радості.

— Іване, дивись, я маю такий великий цвях!

Брат Юрка, Олекса підстрибував весь час як малий лошак по пожарищі і приспівував на ціле горло.

— „Салавей, салавей,
Пташечка, канарейочка
Жалобно пайот!“ —

Стара Голубиха заломила руки :

— От шибеники ! Люди плачуть, що хаги погоріли, серце їм тріскає з болю, а вони підскакують, тішаться, що мають цвяхи із дощок ! —

— Не сваріть мого Олексу. Таке ціле життя. Перед хвилиною трупи й кров, а тепер пісні і сміх ! Як бачу, мій брат навчився російських пісень.

— Навчився шибеник ! Бувало візьмуть його москалі на коліна, підкидають як бароболу і вчать співати по російськи, — говорила мати Юрка.

— Олексо, Олексо ! А привитайся з Юрком !

Олекса підбіг, вложив палець до губи і засоромлено дивився на стрільця :

— То Юрко ? Він так постарівся ?

Юрко поцілував брата та подарував йому сухарів та консерву.

Малий Олекса вхопив дарунки і зараз-же побіг почванитись своїм товаришам.

Богдан Садівницький так заговорився з матір'ю і сестрою тай забув про все, що хотів довідатись. Аж за хвилину спитавсь :

— Мамо, чому батько не вийшов ? Де батько ?

— Батько ? Ой синочку, ми й не хотіли тобі згадувати, щоби тобі радості не псувати. Батька вивезли москалі в Сибір.

— В Сибір ? Давно ? — спитав Богдан спокійно, ані не дрогнувши.

І Ліда розповіла все.

Веселість і радість стрічі пропала, всі думали сумну думку про те, що батька одного стрільця по-

везли москалі в Сибір, а брата другого стрільця убили мадяри.

Переходили біля хати Орисі, і Галя спитала :

— Данилку, не знаєш, де тепер дівається Остап?

— Остап, чоловік Орисі? Він убитий в Перемишлі підчас наступу російської армії, на перемиській фортеці.

— Убитий? А його Орися втікла до Росії зі страху, що Остап убе її за те, що вона любила москаля.

— Аякже, втікла шукати тата своєї дитини, вітра в полі.

— Шкода, що втікла, Остап не поверне! Один фельдфебель, який втік з російського полону, оповідав мені в Карпатах, що сам бачив, як Остапа розірвала куля з важкої гармати. Цей фельдфебель із нашого місточка, він добре знав Остапа і був на його весіллі. Говорив, що Остап дуже тужив за Орисею, сумував і готов був з перемиської фортеці злетіти на крилах до Орисі, тоді як російські полки облягали Перемишль і десятками тисяч гинули під фортецею від куль.

Глуховицькі стрільці спинились у рідному селі може з годину, заки сотні сформувались після сутички до нового походу і заки на місці моста, спаленого росіянами, не збудували чайкового містка. Під вечір добровольці відмашерували над Дністер, де вже кипіла нова битва.

Сотня Садівницького вступила в бій під Вікторовом, помалу посувалась під Галич, а тільки Юрко Голуб діставши місяць відпустки на лікування раненої руки, вернув до Глухович.

Ліда вітаючися вдруге з Юрком, не скривала свого вдоволення, що він буде місяць у Глуховичах.

— Гаразд, що хоч ви вернули до нас. Розкажіть нам, як жилось Богданові з вами в Карпатах.

Юрко хотів розказати їй про все пережите в горах, але не встиг увійти із подвіря на веранду, як надійшов Василько Маланчин, який як видно, хотів щось порадитись із Голубом.

Звітавшись, Маланчин спитав відразу :

— Юрку, я прийшов довідатись від тебе, де тепер міститься Кіш У.С.С. Може я зголошусь до Січових Стрільців.

— А, це прекрасна думка! Ти повинен направили свою помилку. Кіш У.С.С. міститься тепер у Камінці під Сколем. Сідай, друже, на поїзд і їдь туди. Там така чарівна околиця, розкішне озеро серед дрімучих соснових лісів, що тільки ради нього варто бути в Коші У.С.С.

— Я трохи нездоровий, не люблю таких далеких подорожей, але треба, бо інакше мене скоро візьмуть до австрійського полку.

— Очевидно! Якщо будеш за слабкий до фронтової служби, то команда У.С.С. приділить тебе до обозу; їздитимеш собі на возі так як їдуть обозники на шляху. Подивись! Хіба їм зле? Помаленьку поганятимеш коні, та виспівувати обозний марш:

„Бо війна війною,
В тім є Божа сила:
Як не убе тебе гостра куля,
То копитом від фаркухні
Вбе кобила!“

Юрко був у надзвичайно гарному настрої, як рідко коли, опинившись у домі Ліди, він хвилево оживився, розгубив мелянхолійний смуток, жартував, підспівував і в цю хвилину він навіть подобався Ліді.

А дорогою, за садами котились вниз стрілецькі обози, везли хліб, муніцію, виспівуючи і жартуєчи з молодицями. Маланчин, бачучи цю живу картину, подумав, що справді булоб непогано мандрувати осьтак з обозом по селах і бачити стільки світа, вигідно сидячи на возі.

Він пригадав собі величавий марш сотні Садівницького через Глуховичі і відчув, що якимось чином соромно і ніяково сидіти йому в дома, тому сказав, прощаючись :

— Так, Юрку, здається я піду до Коша У. С. С.

Вертаючи до дому, Василько думав: мене дивує одно: чому Юрко за дев'ять місяців служби при У. С. С. не дослужився бодай ранги підстаршини? Мені прикро булоб так довго не бути старшиною. —

І Маланчин справді кілька днів носився з пляном зголоситись знов до У. С. С., але за тиждень прийшли вісти, що під Вікторовом згинуло багато стрільців, гарматній гук зпід Галича, що не вгавав цілими днями, нагадував Маланчинові, що війна страшна, жорстока, а коли одного дня через Глуховичі переїхав величезний обоз із сотнями раних, окривавлених вояків, запал Василька упав зовсім і він далі не мав відваги піти добровільно на війну.

Колиж іще до того один знайомий старшина австрійського полку оповів Василькові, що інтелігент

в австрійськiм полку скоро стає старшиною, а в Сiчових Стрiльцях дехто цiлими роками може воювати як простий вояк, двигати торнiстру, куховарити, чистити дороги i замiтати касарнi, то Маланчин зовсiм махнув рукою на Сiчове Стрiлецтво.

— Вже краще пiду до австрiйського вiйська, якщо змобiлiзують, а може i не змобiлiзують? Мене iз шостою клясою гiмназiальною в українськiм легiонi не iменують старшиною, бо там цiлi сотнi панкiв iз скiнченими унiверситетами. А в австрiйськiм полку за пiв року буду хорунжим. —

В три тижнi пiсля цього, як росiйськi вiйська покинули Глуховичi, повернули до рiдного села тi збiгцi, якi в осенi втiкли перед приходом росiян на Захiд.

Вернув Онiфро Крутий, вернув Панько Гаврилюк та не вернув Степан Баланда, анi його жiнка.

Василько Маланчин бачив, як вони входили в село, бiднi, збiдованi, як з хреста знятi, бачив, як мати i жiнка Крутого вiдмикали хати, в яких всю зиму кватерували росiйськi вояки, бачив, як цi жiнки цiлували пороги, плачучи ревними сльозами, низько хрестились перед образами святими у свiтлицях своїх хат.

— А де Степан Баланда? — спитав Маланчин, пригадуючи собi, як цей селянин, втiкаючи з австрiйським вiйськом, в останнє говорив з ним пiд лiсом у слотисту, мрячну днину.

— Баланда вже не верне до нас, анi його жiнка, яка так була головою об полудрабок, коли ви прощались з нею йдучи до Глухович.

І Оніфро Крутий сів собі на лаві своєї хати, поміж газдами сусідами, що зійшлись привітати його, оповідав:

— „Ми, люди добрі, втікали возами аж під Тарнів, все надіялися, що леда день, леда два, Австрія побе москалів і ми вернемо до дому. Офіцери баламутили нас, все потішали, що австрійське військо втікає лише, щоби звабити москалів у гори, потім зайти ззаду і всіх розбити! А коли треба було втікати аж під Краків і евакуованих на-збиралось сотки тисяч, прийшов наказ, щоби ми виїжджали до таборів у Гмінді аж за Віднем. По дорозі до Гмінду жінка Баланди захорувала з біди тай туги за домом на сухоти і за місяць померла. Коли Баланда поховав жінку під Краковом, махнув рукою, тай каже: „Ви газди їдьте до таборів, а я вертаю пішки до дому, бо як я сам, то мені все одно: чи вмирати з голоду в Гмінді, чи вдома, чи на Сибірі“.

Баланда переходив фронт. Його зловили вояки, які стояли в лісі на варті, а були то самі поляки, таки з наших сторін. Як поляки вчули, що Баланда говорить по руськи, сказали, що то російський шпiон, тай без суду повісили Баланду в лісі.

Ми поїхали до Гмінду собі на лихо і недолю. Неодин там помер, померла і моя молодша донечка, померла мати Кирилюка, а хто вернув, той вже більше не покине свого села, хочби тут гармати грали, хочби нас усіх мали повішати, бо так чи так: як не повісять тут москалі, то десь повісять мадяри, або загинем у таборі з голоду.

Находила зима, коні Баланди погинули з труду і голоду, мої коні і коні інших евакуованих селян

забрало військо до обозів, ми залишились на ласці божій, у чужім краю, без грошей. без хліба. Хто був молодий, ішов до мазурів на роботу, ми довго тинялись в комірнім у чужих хатах, поневірялись.“—

До пізної ночі сиділи дядьки на присбі й розказували про все горе й лихо, якого зазнали на чужині, втікаючи від іншого лиха.

А сусіди оповідали, як то їм під москалем жилось, тай чого втікла до Росії Ориська, Михайло Грушка і Сверидин.

— Будуть вони так бідувати в Росії, як ми бідували за Віднем. Бо то вже такий час настав, що цілий наш нарід мусить вигибнути! Жаль нам їх, бо знаєм, що то чужина!

СТРІЛЕЦЬ КОХАЄ.

Сумно і скучно стало Лідочці на серці після одного радісного, ясного дня в Глуховичах: Військо, яке вносило стільки руху, гамору й вражіннь, перемандрувало під Галич, стрільці перейшли за Дністер, село опустіло, завмерло. Відколи прогнано росіян, надія на листи від батька з Сибіру була втрачена і мати щодня нарікала:

Як були тут москалі, то ми були розлучені з Богданом, а могли діставати листи від тата, а тепер, як вернули австрійці, то Богдан може до нас писати, але від тата ми відділені російським фронтом і не можемо писати до нього.

Господарство підчас війни було зруйноване і про виїзд до міста годі було й думати, тим більше, що мати не хотіла лишатись в дома самою та посилати дочку до Львова в таку бурхливу, непевну пору.

Все це прогноблювало молоду дівчину, спрагнену щастя, любови й широкого лету. До того ще й Данило розчарував її:

Перед війною він найбільше з усіх хлопців подобався Ліді, вона чомусь згадувала його всю зиму з тихим смутком і тугою, але тепер?

— Ах, він відійшов під Галич, навіть не попрощавшись зі мною, не сказавши щирого слова.

Він не любить мене! Певно кохає іншу! Він же такий гарний у цім стрілецькім убранні! Кожна полюбить його. —

Юрко Голуб відчув, що Ліда невдоволена з Косаря й одного дня, розмовляючи з Лідою про свої часи в коші в Замковій Паллянці, натякнув мов ненароком :

— В коші жилося нам весело, особливо Данилові, бо ми були трохи самотні, але він любив малярочку із Мункача.

— Вона була гарна? —

— Гарна, ще яка! Я бачив її кілька разів на прогульці з Косарем і тоді, як вона провозжала його на стацію, й дарувала йому портрет.

Ліда не дала по собі пізнати зворушення і жартуючи відповідала :

— Ну, це не дивниця! Данило все був вітрогоном, любив що тижня іншу дівчину.

— Панно Лідо! Я маю вражіння, що в останніх часах ви сумніші як колись. Чого ви сумуєте?

— Причин до смутку аж забагато: брат на фронті, батько в Сибірі, вдома скучно й сумно, мати все журиться, а найбільше мене мучить важкий жаль, що марную свої літа на селі: я ж хотіла жити в місті, серед кращих людей як тут, студіювати музику.

— Не турбуйтеся! Скоро розібемо Росію, буде мир і ви поїдете до Львова, будете жити, бавитись, блестіти, станете славною п'яністкою, я ходитиму на ваші концерти й щиро оплескувати вашу гру.

Сердечні й наївні слова Юрка так успокоювали пригноблену душу Ліди, що вона почула до цьо-

го стрільця якийсь відрух ніжності, вдячності і він здавався їй милішим, як перед війною.

.

Тихий, погідний літний вечір. Ліда і Юрко вертають полевою дорогою із місточка до дому.

Шумить пшеничне колосся під подихами вітру, часом озветься налякана птаха і знов тихо, тихо...

Зпоза цвинтаря на горі виходить місяць і поважно, ласкаво розглядається по широкім світі.

В місячному світлі Ліда видається Юркові ще вродливішою як завжди, більше таємничою, такою близькою і такою далекою.

Вона звичайно любить говорити про все жартом, її голос має завжди щось тверде, гостре, як сталь, але тепер, серед сумерків, в обіймах тихого літного вечора її душа, голос, слова мають щось шовкове, лагідне і ласкаве, як ця вечірня тишина.

Вона смутна, вона пригноблена, неспокійна і спрагнена чогось невідомого, гарного і цей хвилиний смуток споріднює її на мент із Юрком, із його все сумовитою і неспокійною душею, спрагненою також радості, втіхи, любовців.

Десь на Сході над Стрипою озивається глухий, ледви чутний гомін гармат.

Ліда зітхнула:

— Мій бідний Богдан десь там у бою; може в вогні гармат, яких гук ми чуємо.

— Можливо. Тепер він сам, а скільки то раз ми обидва лежали разом в барабанному вогні там у Карпатах?

— Ви знаєте пане Голуб! Через те, що ви з моїм братом бували в боях, разом прожили зиму в горах, ви мені тепер якийсь рідніший, ближчий, як колись.

У глибині душі Юрка ворухнулась тиха радість :

— Вона тепер більше любить мене як перед роком, спільна доля Богдана і моя наблизила до мене і Ліду — подумав Юрко. Почув більше сміливости й відваги до Ліди, як давно.

— Я знаю, що ви прихильніші до мене за те, що я ділив долю й недолю вашого брата, але через те, що ви сестра мого команданта і друга, я не в силі, не маю права відноситись до вас так, як до інших дівчат, не можу виявити вам своїх думок, ні почувань.

Вона довго мовчала, вона розуміла, що особа її брата і наближує їх тай онесмілює Юрка. Її охопила жадоба збільшити красу цього вечора, по році самоти зловити хоч один гарний сильний мент, мати хоч одно вражіння, байдуже, хтоб його дарував — Юрко, Данило, чи хто інший, тільки, щоби скинути тягар самоти, зірвати квіт радості, напитись із джерел життя, забути хоч на мент всі ці щоденні сірі турботи й зломані надії.

І вона осмілювала Юрка :

— Чомуж так, пане Голуб? Думаю, що коли ви відноситесь до мене гарно, чесно і щиро, то хоч я сестра вашого друга, маєте право говорити все, що відчуваєте, думаєте. Зрештою я самостійна жінка, живу своїм життям, не оглядаючись на брата.

Юрко пристанув. Він почув, що коли тепер не виявить Ліді своєї любови, то кращої нагоди не буде ніколи.

І тремтючи зі зворушення, хвилюючись, як хлопчина, спянілий красою і чаром вродливої дівчини, цей стрілець, що вмів нераз не здригнутись серед граду куль, дивитись спокійно в обличчя смерти, тепер стояв перед Лідою безрадний, смішний, схвилюваний, до його віч тиснулись сльози радости й страху, що кохана дівчина висміє його слова, відкине його любов, любов бідного селянського сина, бездомного стрільця без хліба, без будуччини, без краси... ця вродлива, багата, горда панна Садівницька, що в так молодому віку бувала вже над морями, жила довго у Відні, Парижі і має в собі щось вище, благородніше, ніж усі панни, які він знав.

Він міг тільки мовчати, тільки вдивлятись в неї, як в привид сонний, він мовчав тією страшною, болючою мовчанкою, коли душа горить без слів, коли співає вічну пісню любови, коли забувається світ цілий, а чується тільки один безсловний крик серця: Я люблю тебе! Ти та жінка, яка може вчинити мене на віки щасливим, або навіки нещасливим!

Але Ліду охопила ця ненаситна жіноча жадоба покорити серце чоловіка, та Евина цікавість глянути, що там діється в душі чоловіка, який любить її; вона ще годину перед тим і не думала про Юрка, часто згадувала Данила, навіть легесенько підсміхалась із незручного, сумовитого і трошки смішного стрільця, та тепер під чаром тихого вечора, під музику слів Юрка, вона почула до свого со-

путника хвилиний відрух ніжності, цей друг її брата здавався їй якимсь близьким, рідним, а головною потрібним для вбиття самоти й смутку сірих буднів. І вона сама тихо, незаметно стиснула йому руку й додавала відваги :

— Юрку! Ви хочете щось мені сказати? Говоріть сміливо! Ви ж чуєте, що я до вас добра, ласкава, ви-ж друг мого брата. Мій брат говорив мені, що ви часто згадували мене в бою в Карпатах...

І вся туга, здавлювана цілий рік, нагло виплила з таємних джерел душі, залила серце, приневолити здавити несміливість, вагання і стрілець з цілим жаром молоді вояцької душі, непогамованої і безпосередньої, душі простої й дужої, як вояцька пісня, схопив улюблену дівчину в обійми, здавив, зламав, як ломить буря ніжну берізку. Він цілував її уста, жагуче, пристрасно, безтямно, так, як цілують парубки сільських дівчат, так, як цілують вояки своїх хвилиних любовниць.

У простій, дикій, хоч шляхотній душі Юрка була безмір почуття любови ніжної, чистої і як сльоза дитини, невинної. І ціла його душа молилась до Лиди як до божища. Але його простодушність, вояцька нестримність і стихійність пориву серця, що вперше нашло когось достойного великої любови, крик довго нездійснюваної туги, почуття, що в цю мить він здобув усе, про що снила його душа в довгі літа самотности, життя в ученицьких злиднях і пониженні, вояцькій безпросвітній блуканині, все це надавало пестошам стрільця щось грубе, навіть дике й страшне.

Душа кожного вояка, що заглядав смерти у вічі, що йшов тернистим воєнним шляхом, несучи тягар долі борця, ця душа є все ранена, все розбита і ця пораненість вносила в любов у пестощі Юрка щось болюче, сумне, розпучливе.

Вояцьке життя є тверде, як вояцький хліб, і Юрко, який за час війни не зазнав нічиєї ніжності, якої розпучливо бажав, маючи душу спрагнену повної відданості, нагло повірив, що за всю свою тверду долю в минулім нагородять, заплатять йому ці ніжні, дрібні руки любої дівчини.

Любов для вояка, це пристань, до якої він утікає по страшній воєнній бурі, щоби хоч хвилину спочити, набрати сил, забутись і Юрко упав до стіп Ліди, як ранений борець до стіп сестри жалібниці, в якої шукає рятунку.

І тому його пестощі мали в собі щось, чого Ліда, яка все життя прожила в безжурній вигоді й щастю, не могла зрозуміти, чого холодна, погідна душа Ліди не вміла навіть збагнути.

Вона впершу мить наче зжахнулась, пробувала вирватись, утечи, але тверді вояцькі руки здержали її, здавили знову і вкінці кинули на трави в тіни беріз. Вона не тямила, що діється, жага і пристрасть Юрка охоплювала і її, як полум'я квітку. Хоч у її субтельній душі щось бунтувалось, плакало, кричало, що пестощі Юрка грубі, змислові, дикі, не такі, про які вона мріяла, Ліда всеж була надто голодна любови, надто спрагнена пестощів, щоб оборонитись. Вона відповідала цілунками, примкнувши очі, здавшись на його волю... чула тільки, як він, цілуючи її лице, рамена, груди, шепче щиро, болючо, пристрасно:

— Лідо! Я люблю тебе, боготворю, я цілий рік на полі бою вянув із туги за тобою... Скажи ти любиш мене?

І не знаючи сама, що говорить і навіщо, не знаючи навіть і не думаючи, чи вона любить Данила, чи Юрка, чи взагалі це любов, чи хвилиний шал, Ліда відповіла:

— Люблю тебе!

І наївний довірчивий стрілець, не знаючи, що слова й обіцянки жінки, це пелюстки квіту, які несені бурею сьогодні ваблять красою, а завтра гниють і вянуть у болоті, почув безмежну радість, правдиву екстазу людини, яка найшла довго ждане, вимріяне щастя.

Він пригорнув Ліду так міцно, що вона аж зойкнула з болю.

— Кохана! Ця хвилина найщасливіша в моїм житті! Твої слова, то пісня мого життя, пісня моєї молодости. Лідо, ти мусиш бути моєю! —

О, так! В цю мить Юрко вірив свято, що вона буде його дружиною, бож вона сказала: „Люблю тебе“. А сестра його приятеля Богдана, сестра його найліпшого друга й супутника на кривавім шляху, хіба не визнає любови на жарт, хіба не вважає його забавкою, хіба для хвилевої химери не каже йому надуживати довіря свого брата й потайки за його плечима кохати її, його сестру.

Сила стихійної пристрасти Юрка чарувала Ліду і відштовхувала, манила й будила бунт душі й невдоволення. І коли вона встала й мовчки вертала домів, глянула в широке селянське обличчя Юрка, палаюче пристрастю, в глибокі задумчиві сиві очі,

цей стрілець здавався їй в ту мить навіть цікавим, вродливим.

Та поклавшись до сну, Ліда згадувала Юрка і ту першу любовну стрічу з ним. Вона перебуваючи в місті, знала стільки вродливих, елегантних хлопців, вона оглядала в кінотеатрах стільки любовних сцен, виконаних фільмовими артистами так гарно, субтельно й ніжно, що коли порівнала Юрка із тими героями любовних фільм, його поцілунки із цілунками фільмових артистів, то цей закоханий стрілець часом здавався їй якимсь таким далеким від ідеалу любовника з фільми, таким простим, сірим, що вона зітхнула невдоволено:

— Я все мріяла, що любов дасть мені якусь неземну екстазу, безмежну розкіш, а то все було якесь таке звичайне. А може це кожна любов така гарна тільки в мрії, в поезії... в пісні?

І не розуміючи, яка безмір глибокого й чистого почуття раненої вояцької душі, криється за пестощами Юрка, Ліда думала, що все це тільки хвороблива змисловість, груба, вояцька брутальність і вона спаленіла зі сорому.

В ту саму пору, як Юрко, до краю щасливий, вірив глибоко, що Ліда це втілення всіх його мрій і надій, його Ліда вже скривала в душі тихе невдоволення, що Юрко не здійснив, не може здійснити усіх її прагнень, туги за чимсь величним, гарним як казка і небуденним...

У величню пісню любови, вже вкрався не помітний для наївної душі Юрка диссонанс, у пелюстках пишної квітки, гніздився черв, якого Юрко не бачив, та бачила його бистроумна і холоднодушна Ліда...

Другого дня пані Садівницька й Ліда дістали перший лист від Богдана і читали його голосно в присутності Юрка :

„Дорога Матусю і ти Сестро! По десятиох місяцях війни, я маю щастя вислати Вам перший лист. Цей лист пишу в лісі в шатрі над Золотою Липою. Вийшовши з Глухович, ми кілька днів бились на лінії Криліс-Єзупіль-Сокіл, але тоді ще не міг писати до Вас, бо пошта не була наладналась. Після цього ми наступали на Галич і здобули його та вивісили жовто-блакитний прапор. Спочивши під руїнами галицького замку, який ми з Вами їздили колись оглядати, моя сотня мала важкий горіх до розгризання — перейти міст на Дністрі. Міст був висаджений москалями в повітря, середина його впала до ріки, але саперний відділ перекинув у ночі через зруйновану частину моста дошки і ми рішились перебігти цей латаний міст в огні російської артилерії. Ви тямите цей міст? По ньому бігла моя сотня гусаком, стрілець від стрільця у відступі десять кроків, гранати падали раз-у-раз до ріки, підіймаючи високі водограї, що сягали моста, змивали стрілецьку кров, спиняли нас у бігу. Пишу ці слова і немов бачу : один стрілець упав на міст, убитий, я перескочив його, шрапнель розірвався мені над головою, заслони́в димом міст, але я біг навманя, а за мною хорунжий Загайкевич і Данило. Ех, той Косар! Це справжній герой! Не хочеться вірити, що така рабська, плаксива Галичина нагло зродила таких дійсно вояцьких типів, як Загайкевич і Данило Косар. Данила бачив я у битві на Маківці, а тепер під Галичем і я чолом перед

ним. Це один із тих, про яких колись співали автор „Слова о Полку Ігоревім“ і кобзарі.

Коли дивлюсь на таких як Данило, починаю вірити, що ми ще будемо нацією. Люблю його над життя. Правдива була розкіш бачити, як Загайкевич із Косарем, перебігли міст на Дністрі, скочили в лози і почали жартувати, мовби не вийшли зі страшної небезпеки, але із балевої салі. Данило розказував про свій біг через міст так весело, що ми качалися зі сміху.

Сьогодні ми вже окопались над Золотою Липою і я подаю Вам адресу, щоб Ви написали до мене. Чи батько пише з Сибіру? Цілую Вас, Богдан. Полева пошта 65.

Ліда, прочитавши цей лист, усміхнулась, ціла занялась полум'ям радості:

— Данило наступав на Дністер, біг через міст у Галичі в огні гармат і після цього зараз же жартував і реготався! Він правдивий герой! Це мусіло виглядати цікаво!

Юрко нахмарив брови:

— Лідо, ти любиш Данила!

— Ти гіпохондрик! Який ти смішний!

І почалась ідилля, на яку Юрко чекав довго, довго: Він ходив з Лідою до ліса, вони обидвоє крились у гущавинах від людського ока, блукали між лозами, де було стільки чорних ягід і Ліда могла одурити матір, що вона пішла збирати ці ягоди на конфітури. Лідочка нераз вертала до дому, і так, щоб ніхто не бачив, скидала білу, вишивану суконку, сама прала її, щоб вимити незаметно чорні плями від ягід, на які у хвилях невинних, але надто

жагучих пестоців Юрко схилив її на трави й кушці черниць.

І після таких бурхливих пестоців, напівжартуючи, напівневдоволено, Ліда картала стрільця :

— Лиши! Ти такий дикий, тобі все здається, що ти вояк, а я якась служниця, з якою ти стрінувся в парку! Ти не вмієш вчинити нічого гарно.

— Я селянський син, вояк, я люблю тебе так по простому, по вояцьки, але я люблю тебе, я молюсь до тебе як до святости, прости мені мою простоту...

І вона гладила його буйний волос і всміхаючись ніжно, ласкаво, так як сміється сходяче сонце, потішала його :

— Нічого хлопче! Будь такий як ти є, люби так як умієш, не будь штучний, дай мені те, що можеш і як умієш, бо все, що щире, всеж гарне, хоч і просте!

Юрко Голуб, який за всі свої ученицькі часи жив у нужді і злиднях, в погоні за лекціями і хлібом і цікавився не товариським життям, а книжками, не мав змоги бувати між людьми, не міг присвоїти собі мистецтва життя, касарня і стрілецькі закопи та землянки в лісах лишили на його душі, на поведінці свій темний слід і Голуб, попавши в обійми Ліди, був скромним воробчиком, що опинився біля пишної, гордої пави, не був спроможний пристосуватись до вимог її світа, тому не минала й година, щоби він не робив у своїй поведінці промахів, помилок та не дратував Ліди, не нарушував її звичок, які були частиною її душі, душі, що шукала у всьому краси й гармонії. — Ще й до того Юрко Голуб був надто влюблений і засліплений, щоби

тверезо думати й освідомити собі кожну ситуацію, він жиючи мрією, що хвилини попадав у конфлікт із реальною дійсністю, і за місяць — цей стрілець вчинив чи сказав не одно таке, що ослаблювало любов Ліди, що мучило її, ставило в незручне положення. Він сам счаста просив її:

— Лідо, вибач! Я трошки не вмію жити по твоєму, бо я досі знав тільки боротьбу за хліб і знання — книжки і кріс! Касарня і землянка не виховують сальоновців.

Та всеж тихий, зелений сад, кріслаті яблуні і вишні, у своїх тінях скривали щоденно молоду пару, яка тоді, коли в огні світової війни палали всі краї, як лились ріки крові, прагнула найти хоч хвилину забуття, радості, щастя, любови, що виросла у добу ненависти і борні.

Вони ховались на лавочці серед малинових кущів біля стежки, або в затишній гущавині при кінці саду і переживали ті хвилини, коли торкаються не лиш уста, але й душі і тому життя здається чарівним сном.

Як мало було треба Юркові, щоби бути щасливим до глибин душі: Вона гладила його волос руками, якими він ніколи не міг доволі налюбуватись, вистарчило, щоби вона дарувала йому усміх такий ласкавий і таємничий, хоч холодний, як усміх вечірної зорі, що блукає серед хмар, і ціла його душа була спяніла від роскоші і раювання.

Але душа Ліди була змінлива і многотонна, як барви тих квітів, у саду: із тихої задуми, вона перелетіла до насмішливости, погоди і веселости, та чарувала стрільця дитинною безтурботністю.

Вона глузувала з мелянхолійности свого любка, звала його спізненим трубадуром, розбивала його задумчивість та руйнувала всі його спроби втворити цей настрій, який був йому найрідніший — настроій сумної пісні.

Тоді він хвилювався, ніяковів і питав :

— Лідо ! За що ти любиш мене ? Як ти можеш любити мене, коли ти сама все насміхаєшся з мене, не бачиш в мене нічого гарного, лиш смішне ?

— Дурненький ! Ми жінки любимо тільки те, з чого можна бодай трошки посміятись. Сміх, то одинока свята річ і я ніколи не любилаб такого поважного чоловіка, біля якого не моглаб сміятись. А ти такий смішний, сентиментальний мрійник. Во- як і мрійник, о як смішно, ха, ха !

— Алеж жінки люблять все величне, могутне, сильне !

— Так, але я люблю все, що бодай трошки смішне. А ти такий безконечно смішний в ролі любовника, що нераз можна вмерти зі сміху. А я хочу все сміятись !

— О, ти моя ясна, сонішна душе ! Як я прагну, щоби наше щастя, наша любов цвіли вічно ! —

— Нічого нема вічного, все змінюється. Навчись жити хвилиною ! —

— Ні ! — Людина є творцем життя і любов має бути вічним твором, так як мистецтво, що не вмирає. —

Вона усміхається скептично, йде стежкою і думає :

— Що з того буде за рік ? А, нехай буде, що хоче ! Сьогодні мені добре з тобою, а завтра ? Не-

ма завтра! Завтра все вмирає, що родилось нині і знов є тільки сьогодні.

Юрко сумував:

— Як? Це все, що живе в його душі, мало б умерти? Ця величня симфонія любови мала б замовкнути?

— Ні, ні, Лідо! Я ніколи не забуду тебе! Бо ти така краса! Твій кожний рух, то чарівна музика, твоє кожне слово, то пісня, все, чого ти торкнешся, стає прекрасним, ясним, усе, що ти скажеш, вчиниш, це поезія, краса й гармонія.

— За це все, що ти скажеш, чи зробиш, є погане, все, чого ти торкнешся, стає банальним, грубим, твій хід як у слона, твій кожний рух, то рух лінивця, — жартує Ліда, і Юрко все це приймає за невинний жарт, не вичуваючи, що Ліда за кожним жартом, криє тільк невдоволення з нього, що тими жартівливими словами дає їхній любови — смертний присуд.

— Але всеж ти мусиш любити мене, хоч я такий собі простенький, вояк, син найбіднішого селянина і селянки, яка в твого батька була служницею.

— Так, я трошки люблю тебе, за те, що ти стрілець, що ти боровся в Карпатах.

— Який я щасливий! Ми обидвое цікава пара: Ось поглянь і порівнай твій пишний дім із моею хатиною, тоді зрозумієш, яке для мене щастя, що я, вийшовши з народніх низин, виборов собі в житті право і щастя любити дівчину з такої сімї, яких не багато в нас! Хіба я не побідник, хіба доля не нагородила мене за все, що перетерпів я, йдучи з низин на верхи, до сонця.

Ліда стає в садку на стежці під яблуною і через частокіл дивиться на хатину Голуба й думає :

— Ні, не хочеться вірити, що у цій курній хатинці, в цій задимленій, бідній норі, уродився той, хто мавби стати для неї всім, стати змістом, красою її життя, сповнити всі її мрії про любов і щастя. Ось тут, у цій хатині, де в зимі люди живуть разом із маленьким, щойно народженим телятком.

— Так! Юрко оповідав, що коли є морози, то його батько вводить до хати телятко, щоби воно не замерзло в стайні... І я малаб вийти заміж за Юрка? Ні, ні, я трошки кохаю його, побавимося і розійдемося. Він забуде мене — думала Ліда, але не говорила цього Юркові ніколи і він сліпий з кохання і щастя, вірив Ліді як Богові і мріяв, мріяв про щасливе подружнє життя з нею...

Але коли Юрко приходив до неї в сад, вона забувала про його рід, хиби, забувала свої сумні думки і раділа тим, що він оповідав їй:

— Юрцю! Говори мені про свої останні бої! Я так люблю слухати, як ти так ніжно, ніжно говориш зі мною.

І він схиляв голову на її коліна і говорив, як на шпильях Бескиду він наступав проти ворога, як тужив за нею довгими днями і ночами у холодних землянках, як рвався до наступу, щоби скоро прогнати ворога і побачити її.

.....

Вертаючи від Садівницької, стрілець Голуб вступив відвідати родину Данила Косаря.

Застав паню Косареву в кухні, де вона, як звичайно, була занята своєю роботою, смажила кон-

фітури, рівночасно давала ради служниці, що поралась з обідом, а крім цього торгувалась із жидком, що хотів закупити в неї яблука в саді. Бо пані Зиновія була як та мурашка, що не спочиває ні хвилини, і сама вона все говорила: „Жити, то працювати, а спочиватимем у гробі; там виспимося доволі!”.

Галя вишивала в кімнаті скатерті на престол для церкви, а отець Косар, з якого в господарстві не було великої потіхи, бо він все був зачитаний у книжках, або перебував у церкві, тепер у бічній кімнаті хрестив дитину сусідки Анни, вдови покійного Миколи Багрія, якого повісили мадяри.

Побачивши Юрка, панство Косарі щиро зраділи, мовби побачили Данила, покинули працю, і Юрко знову мусів оповідати все, що пережив із Данилом та як Данилові живеться.

Отець Косар вже загубив жаль до сина, що той не послухав його і втік на війну, та випитував про його долю, слухав оповідань Юрка зворушений і розніжнений, а коли Голуб оповідав, як то вони нераз голодували в Карпатах, в очах священника щось заблистіло як роса і він утер хусткою сльозу.

Мякий був на серце отець Косар і коли не любив війни, то мабуть тому, що був за добрий для такого твердого діла, як битва.

— Отче добродію! Мені здається, що ви де-що змінили свій погляд про Січових Стрільців: яж бачив, що коли ми машерували через Глуховичі, ви були такі зворушені, сльози тремтіли вам в очах, ви готові були пригорнути кожного стрільця до грудей, навіть радикала.

Отець Косар усміхнувся збентежено :

— Людська душа робить чоловікові нераз збитка. Ми сами не знаєм, що криємо в грудях. Я все був проти війни, але коли я, по вісьмох місяцях російської окупації побачив рідне військо, рідний прапор, почув рідну пісню, то якась така радість охопила мене, що я забув усе, що вчитав у книжках і ті ваші Усусусики були мені такі любі, дорогі, що я тішився вами як дитина. А найважливіше те, що між вами був мій син. Через того сина, я тоді любив і вас усіх. Бо хоч той Данило вітрогон і неслухняний, та непокірний, то всеж я люблю його, — цеж мій одинак... Та й як було не любити вас : вісім місяців ми жили як у в'язниці: ні своєї школи, ні часопису. Коли ви здобули Глуховичі, мені були дорогі навіть наші радикали і „Січі“, а москалів я ненавидів особливо після того, як вони вивезли нашого митрополита до Сибіру.

— Словом, як бачу, національне почуття, то сила, яка ламає і руйнує всі інші почування, всі мрії про царство не од мира цього. Те військо, той грішний світ боротьби має в собі красу, яка пориває і чарує навіть вас, отче. Такі переживання і конфлікти різних почувань мені не чужі і тому я часто на війні згадував вас: Як ви знаєте, я люблю філософію і навіть на полі бою читаю Шопенгавера, та Канта. І в моїй душі родились нераз страшні вагання: Кожний філософ учить мене любови, всепрощення, та доказує, що Бог — це любов, кожний проповідує ідеал справедливости і нема філософа, який би оправдав зло. Вже тисячі літ усі філософи світа будують паперові палати ідеалів і правд, а вистарчить, щоби прийшла війна

і перший ліпший неграмотний фельдфебель руйнує ці паперові будівлі, ці шкляні замки та заливає світ кровю, сміючись із усіх проповідей мудрців.

— О, так! І до нині історію людства творять не Платон, Марк Аврелій чи Кант, але ваші генерали і фельдфеблі.

— Воно якось дивно, отче: я коли втомлений на війні, коли бував голодний, коли мерз і прагнув спочинку, то тоді мені до душі промовляли учителі любови — Марк Аврелій, Кант, Шопенгавер, а коли в мене була повнота сил, енергії і здоровля, я забував про них і взагалі чхав на філософів та жив лише інстинктом, або найвище — любувався ідеалом волі до могутости Ніцшого. Коли нераз я був упав тілом і духом, був зломаний особистим горем, зневірений, тоді я любив твори Толстого, я нераз стояв над трупами росіян і українців і проклинав війну, вірив, що супроти вічності росіяни і українці це братя.

— Колись я бувби відповів вам, що в такі хвилини ви стояли понад дочасним, були близькі ідеалу блага, божества людини.

— Ні, отче! Я думаю, що людина ніколи не буде жити самим благом і любовю, так як не є лише любовю і природа, що дає не лиш сонце, яке родить життя, але й грім, який вбиває, і бурю та землетруси, які все руйнують. Лише той живе повним і природним життям, хто як природа вміє не лиш творити, але й руйнувати, не лиш любити, а й ненавидіти. Хто прагне творити, лишити за собою слід, хто хоче чинного, мужнього життя, той мусить не лиш жити світлом, але й тінню: Богдан Хмельницький, що залив ріками крови цілу Украї-

ну, вчинив для народу більше добра і вписався в історію яркішими буквами, ніж мільони покірних і добрих та милосерних але малодушних і безсилих Грицьків Сковород, які могли тільки любити. Бура і грім — кращі, як гомін ніжної сопілки. Лев більш величний, як ягня. Хто не вмів чинно боротись злом проти зла, того життя з конечности все змінялось у безплодну контемпляцію і він минав, як тінь, хто живе лиш любовю, живе лиш у мріях, а це найнижчий еґоїзм. Навіть Марк Аврелій, що вчив любити ворогів, і хотів перетворити всю свою душу в храм любови, льоґікою життя а в дійсности був примушений вести війни із ворогами своєї держави і проливати кров. Чин вимагає зла, а життя — чину.

— Але на полі бою, загнавшись за ворогами із Риму аж за Дунай, він відчував, що Бог — це любов. Ні, любий стрільче! Матірю життя є всеж любов, а не ненависть. Ненависть, то мати смерти, то руйнуюча сила. Але роздумуючи про війну, про сина, я щораз більше наближаюсь до думки, що буває така любов, яка гірша ненависти, що не всяка любов є сама собою свята, так як не все є золотом, що ясніє. Правдиво християнська любов, це та, що каже іти з мечем в руці здобувати Єрусалим і за свою мрію покласти навіть життя своє. Така любов, то любов, вольних духів, героїчних і дужих. Та буває і інша любов — любов раба, що своє безсилля і рабство духа криє під маскою любови всіх, і через нездібність до чинної, героїчної любови, відвертає своє лице від зла світа і мріючи тільки про благо, не має сил про-

тивитись злу. А наша церква — то церква воююча, цебто та, що має боротись зі злом.

— Ах, дорогий отче! Ви помалу готові піти слідами наших стрілецьких священників куратів і благословити нас на бій.

— Признаюся вам, що коли ви здобували Глуховичі, машерували через село, проганяючи росіян, я в душі благословив вас стрільців і завидував йому шкільному товаришові, отцеві Світловичові, що він є вашим стрілецьким священником і може завжди жити з вами, ділити вашу долю і недолю.

— Колись ви так не любили війни, захоплювались творами Толстоя і намовляли мене читати їх.

— О, так. Ви знаєте, що я людина, яка до смерти буде учнем і яка не соромиться признатись, що я колись помилився. Війна будить думку: війна багато навчила мене і сьогодні я признаю, що ми українці були все ворогами війська і війни не тому, що в нашій душі багато чинної любови, ні, пасивної злости і ненависти до ворогів в душі нашого народу аж надто багато. Ми ненавидимо війни і боїмось її тому, що ми слабодухи, що ми за кволі і безсилі до такого великого діла, як війна, ми боїмось цього твердого великого діла так, як хороблива, неврастенічна і розпещена жінка болю породів і прагне тільки самої роскоші, любови, боячись плоду тієї любови та відповідальности за розкіш.

— Отже ви оправдуєте ненависть і боротьбу?

— Ні, оправдую чинну, творчу любов свого народу, любов, яка є лиш тоді любовю, коли готова за предмет любови жертвувати і кров. А ненависти оправдувати не треба, бо ми тисячу літ

безплотно і безчинно ненавидимо ворогів, та воми в них у неволі. За один рік чинної любові і боротьби горстка ваших стрільців створила для народу більше, як наші батьки і діди за сотні пасивної ненависти чи контемплятивної любови. Ми про вас уже сьогодні народ співає пісні, а століття минуло в нас — безслідно, без відгому.

Ми приймали досі з релігії тільки контемплятивну пасивну сторінку, а не релігію як культури свободи і творчої боротьби зі злом за благодать. І мені не раз здається, що у основі чину Січових Стрільців лежить ця краща сторінка правил і зрозумілого християнізму — боротьба зі злом за ім'я вищого і кращого життя.

— Але чи не дивно вам, отче, що во ім'я одного Бога, одного Христа, російські священники благословляли військо на бій проти нас, а наші священники благословляють наші прапори і вірять, що Бог і правда тільки в нас?

— Не відома нам воля Бога і таємні наміри його. Ріжними шляхами всі народи ідуть до однієї мети — до Христа. В боротьбі всіх проти злу виконується якесь нове життя, новий ліпший світ.

— Іншими словами признаєте, що ми, стрільці, взялись перетворювати дійсність на подобу наших мрій та ідеалів, стаємо свобідними творцями, виконуємо боже діло.

— Не раз думаю, що так, і тоді люблю Данте ще більше. Христос любив свій Єрусалим і казав, що той найкраще любить, хто життя своє дає за друзів своїх.

— Отже переказати вашому синові, що ви вибачили йому, що ви не вважаєте його діло ділом сатани.

— Я вже це і сам писав йому. Я нещасна людина, я один із тих, які ціле життя борються сами зі собою і бачуть світ усе в нових освітленнях.

— Погіштесь, що це не тільки ви такі, а всі, що думають і живуть справжнім духовим життям. Моя душа теж не без сумнівів. Але я знаю одно: що найглибша суть людини, то голос її серця, а серце кличе мене боротись за те, що мені найдорожче — Україна. І цього голосу я слухаю. А всі філософічні системи, це паперові будівлі, побудовані звичайно хорими і напівмертвими кабінетними мудрцями і книжковими молями, які знають світ і життя менше, як наш простий стрілець. Я вірю, що стрілець на полі бою ближчий життєвої правди, як Кант, що все життя бачив лиш книжки, стіни кімнати та — свої хорі груди.

— Так, так! Війна, це великий вчитель життєвої мудрости, бо вона найсильніший вияв життя. І ця війна навчила мене, що на початку світа був чин і боротьба, та що той живе справжнім життям, хто творить і бореться. І наш нарід так полюбив вас Січових Стрільців тому, бо нарід несвідомо зрозумів і відчув, що ви стрільці найкраще виконуете волю життя, стоїте найближче голосу землі, яка прагне чину.

— Мені дуже мило, що ми нарешті знайшли спільну мову, я вояк і ви душпастир, я син війни, а ви святої церкви, що вчить любови, але я мушу попрощати вас, бо мені пора до дому.

— Прощайте! Скажіть там моему шибеникові Данилові, що я люблю його ще більше, як перед війною, що я гордий, маючи такого сина, що я все молюсь за нього і за вас усіх Січових Стрільців, бо я вірю, що ви ті, які виводять наш нарід із багна безчинної і безплідної та безвольної любови, народженої з безсилля, а починають нову добу; добу любови чинної, творчої і героїчної... Скажіть, що я благословлю вас — синів чину, синів правдивого божества, яке є вічною самотворчістю! —

.

Рана на руці стрільця Голуба згоїлась і з наказу військового лікаря він мусів вертати до коша У. С. С.

Галя Косар іще раз бачилась з ним і прощаючись, шепнула несміливо, ціла паленіючи:

— Поздоровіть від мене Богдана... скажіть, що я гніваюсь на нього за те, що він давно не писав до мене... хоч я знаю, що він більше любить війну і військо, ніж писання листів до дівчат.

Другого дня Ліда Садівницька їхала до місточка буцімто за орудками, а в дійсності проводжала стрільця Голуба. У місточку Юрко і Ліда ще прощались у тихім, малесенькім парку.

Він пригортає її головку до грудей і хоче щераз налюбуватись нею:

— Лідо! Як болить мене серце, що я тільки зловивши мою мрію, здобувши щастя, мушу покидати тебе! Ах, як важко любити на війні, коли любиш вірно. Подумай лиш, якби я згинув у бою, не побачив тебе, ти покохалаб другого, забула?

— Ти гіпохондрик! Ти вернеш, не згинеш!

— Верну, мушу, але памятай, що колиб я і згинув, то остання моя думка належить тобі, що останнє моє слово, то слово „Ліда!“ —

— Не говори таких смутних річей, дивись, щоб не спізнити поїзду.

— Вже пята година. Прощай і будь мені вірна, жди на мене! А що вечора, як почувеш гук гармат, подумай, що там у бою над Золотою Липою хтось згадує тебе, тужить.

В останнє цілував її руки :

— Лідо, невжеж завтра я не поцілую твоїх рук? Твоїх чарівних, найкращих у світі?

На стації стрінули і батька Юрка, який приїхав возом до місточка, щоби попрощати сина.

Ліда, побачивши старого Голуба, зразу змішалась, її стало ніяково, але поборовши збентеження, заговорила до старика:

— Якжеж, пане Голуб, ви перепросились зі сином? Не гніваєтесь за те, що добровільно пішов на війну?

— Та що вже, паннунцю, маю робити? Не гніваюся. Як ті стрільці йшли через село, то аж серце радувалося. Думаю собі: Та воюють людські діти добровільно, то най вже воює і він. А слухаючи стрілецькі співанки, я сказав собі: „Най ся діє воля Божа, лиш коби не згинув де хлопчисько, а гніватися не буду, бо то воно такої ладно, що ми русини маємо своє військо, де руська команда і руська співанка, не так, як колись, що мене пів року били, доки я навчився німецької команди. А ти, сину, не гнівайся на мене старого і я тобі не ворог, але

мені було тебе жаль. А тепер, як будеш у кадрі, то я часом приїду до тебе. Привезу тобі пару хліба, масла і книжки, як будеш потребувати, бо ти якийсь такий вдався, що без книжки і на війні не витримаєш! —

Коли Ліда, побачивши на пероні свою якусь товаришку, підійшла поговорити з нею, батько Юрка заговорив:

— Юрку, ти не дивуйся старому, я щось тебе спитаю, хоч то не моя справа.

— Що таке тату?

— Мені здається, що ти з тою Лідою щось тее, ніби до себе маєтеся.

Егзальтований і запальчивий Юрко, щасливий любовю, хотів з татом поділитись своїм щастям, поговорити про свою радість і він щиро, як дитина признався:

— Так, тату, я люблю Ліду і вона мене. Як верну з війни, оженюся з нею. О, якби ви знали, яка Ліда добра, яка люба, який я буду щасливий з нею!

Батькові сльози блиснули в очах:

— Та дай Боже, щоби щось з того було! І мені здається, що Ліда булаб добра пара для тебе: багата, з доброї родини, бувби для мене горнір таку невістку мати!

— Бувайте здорові, тату.

Поїзд рушав, стукотіло колісся, свистів паровіз, гомоніли грімкі вояцькі пісні якогось куріня, що відходив на фронт.

Юрко не чув, не бачив нічого, бачив тільки пращальний погляд Ліди, її сумовитий, ніжний усміх,

як усміх Монни Лізи, бачив її кучері, якими грався лагідний, літний вітер. Бачив сльози батька...

— Лідо! Напиши скоро, скоро і багато! —

— Сину, а вважай на себе! Молись Богу, а він усе устереже тебе!

Ліда і батько зникли на пероні між товпою.

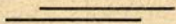
Батько Юрка ішов вулицями міста і перший раз у житті говорив з Лідою так щиро, ласкаво, що Ліда не пізнавала цього мовчазного, трохи відлюдковатого селянина:

— Паннунцю! Що то за добра дитина мій Юрко! Такого другого на світі не знайдете: родичів шанує, м'яке серце має; як оженився, то його жінка буде найщасливіша у світі.—

Попрощав Ліду і вертаючи до коней, думав:

— Треба до неї говорити солодкими словами, делікатно, лагідненько, бо то буде моя невісточка.

І сльози радості блиснули в очах селянина.

ЩАСТЯ НАРОДИВШИСЬ, ПОЧИНАЄ ВМИРАТИ.

Коли ратай сіє чисте зерно, ніколи не може знати, чи збере пшеницю, чи кукіль, чи гради і тучі не знівечуть його засіву, або гайвороння, черви і пожежі не знищать овочів його труду і надій. І в любові не знаємо сьогодні, чи нинішнє вино роскоші не зміниться завтра в гірку отруту.

Вернувши до коша У. С. С., Юрко Голуб став на квартирі у хаті одного багатого господаря і зараз першого вечора, як тільки затрублено до сну, почав писати лист до Ліди.

Його душа була повна віри й надії, що кохання з Лідою буде завжди таке ясне й погідне, як у хвилинах перших стріч і чарівне, як перший цілунок Ліди. Здавалось, що переписка з Лідою буде глибокою і щирою сповіддю двох рідних душ, що кожний лист Ліди буде такий казковий, як її пестливі слова там у саді, в далеких Глуховичах.

Він тямив тільки таку Ліду, якою вона була в його обіймах: добра, ніжна, ласкава і сумовита, як усміх сонця, що заходить. Іншої Ліди він не знав, не міг знати, бо любов сліпа і ніхто так мало не знає дівчини, як той, хто кохає її.

Він і не догадувався, що жінка у хвилинах пестоців і любови виявляє тільки одну, найкращу

сторінку своєї істоти, а мимохить скриває цілі безодні свого духа, таємничі, повні небезпек і змінливі та зрадливі, як глибінь океану.

„Лідо! Я такий щасливий, що не находжу слів, висловити те щастя, яке принесла мені Твоя любов. Мое життя вояка, хоч і прекрасне та багате й цікаве, то часто воно важке і тверде, як ворожий багнет. А вже найбільше томила мене самота, бо Ти-ж знаєш, що і найсильніший духом борець, ломається і паде часом у знемогу, коли не має ніжної, слабкої руки жінки, яка дарувалаб йому спочинок і любов. Моя дорога, моя будуччина темні, як ніч і повні небезпек, але я тепер не боюсь своєї долі, бо в цій темряві воєнного скитання я маю зірку, що кидає своє проміння на мою дорогу. О, я вірю, що Ти будеш для мене не метеором, який за мить погасає, а зіркою, яка освічує мій шлях аж до гробу, в долі і недолі, в радості і смутку!“ — писав стрілець до Ліди, а радше до своєї мрії про неї. —

Але вже перший лист Садівницької розчарував нашого стрільця. Ліда не називала його в листі коханим, любим хлопчиком, так, як колись, в листі не було ні слова згадки про розкішні хвилини, прожиті ще недавно в його обіймах. Вона писала до Юрка наче його приятелька, чи добра знайома, сповіщала, що робить, що читає, що в селі нового, а тільки при кінці листа, наче обдумано й свідомо, Ліда дописала:

„Я тепер така самотна. Мені Тебе тепер так треба!“

Юркові здавалось, що лист цей не писала та Ліда, яку він затамив із любовних стріч, а якась інша, холодна, чужа, невідома.

— Це любовний лист? — дивувався стрілець і писав до Ліди друге письмо. Знов згадував спільно прожиті хвилини, і легко докоряв, що перший лист Ліди, такий холодний, хоч і гарний, як зимова, погідна ніч. І Ліда відповіла:

„Я бачу, що на самому початку Ти тероризуєш мене і накидаєш мені свою волю. Те, що сталося між нами, до нічого мене не зобов'язує, ні в нічому не сміє зв'язати! Я пережила з Тобою кілька гарних хвилин, але тям, що я метелик, а не бджілка і коли схочу, тоді відлечу від Тебе.

Тоді, коли Ти був зі мною, я мабуть любила Тебе, або бодай мені так здавалось, але тепер у мене стільки турбот на голові, стільки нових вражіннь, переживань, що коли маю бути чесною, то скажу Тобі, що я навіть мало думаю про Тебе і сама не знаю, чи я закохана в Тобі, чи ні. Тому прошу Тебе, як Тобі на мені залежить, не вимагай від мене більше, як я можу дарувати Тобі. Люби мене такою, як я є, а не якою Ти хотівби мене бачити. Я передусім хочу бути вільною, а хто схоче мене скувати чим небудь, той мусить мене втратити. Моєї свободи, не проміняю за жадну любов.

Ліда.“

Колиб Юрко жив у щасливіших умовах життя, колиб душа його не була придавлена вагою воєнних страхів і вояцької недолі, колиб вдача Голуба не була така безхитросно безпосередня, що лине лиш за настроєм хвилини, то цей лист, яким Ліда лиш пробувала боронити своєї незалежності і шу-

кала в Юрка зрозуміння та гармонії на ґрунті свободи, бувби став дзвеном, що єднавби Ліду і стрільця. Але Голуб іще не знав, що здобути хвилево серце жінки аж надто легко, та вдержати жіноче серце на довго під своєю владою, у вірності, це трудніше й небезпечніше, як спинити в бою цілу ворожу армію.

І Юрко, ця наївна дитина села і злиднів, та війни, кожним дальшим своїм листом замість з'єднувати собі Ліду й наближати, відштовхував її, зганяв хмари, замість розганяти їх, ятрив найменшу рану, замість скрити її і обережним, дбайливим піклуванням вигоїти і забути.

Війна, це пора непригожа для романтичного й вірного кохання, якого прагнув Юрко, а тільки для перелетних любощів, що повстають і минають, як сяйво ракети над боевиськом. Юркова душа була все напружена і підзорлива, як душа вояка, що в ночі стоїть на чатах; його надмірно розвинена, розбурхана військовою уява збільшувала небезпеку, в якій найшлась його любов.

Прочитавши письмо від Садівницької, стрілець подер його на шматки і спалив:

— Ах, це не те, чого я ждав! —

І посипались його докірливі листи за листами, як затроєні стріли.

Любов Голуба вже була ранена, вона ставала чимсь болючим, як рана, і його переписка з Лідою, це була боротьба двох непримиримих світів, що, від коли існує світ, прагнуть злитись в одному світі і ніколи не всилі доконати цього...

Колиб війна не розлучила їх, то Ліда й Юрко може пізналиб себе, згармонізували дві пісні, двох

далеких душ, що однаково прагнули цієї гармонії й краси відносин, але простір, який ділив їх, ріжниця обставин, в яких вони жили, примушували будувати любов лиш на спогаді, на чарі перших любовних стріч і цвіт мрій, перенесений на твердий ґрунт дійсности, почав вянути.

Кожне дрібне непорозуміння, яке у близькім співжиттю пари закоханих усувається одним поглядом, усміхом, ласкавим словом, тут у коловертні війни, кидане тільки на сторінки листів, писаних під гомін гармат і крик ранених, передане в словах, які скривлюють усе, що людина хоче висловити, це непорозуміння із дрібного зерна розросталось в отрутне зілля, що вбивало цвіт любови, заслоняло його від сонця радости.

І Ліда вкінці, огірчена вкрай, написала:

„Юрку! Як Ти кожне слово моє далі розумітимеш інакше, як я бажала, то я перестану писати.

Зрозумій мене! Я не бажаю позбутись Тебе! Хочу, щоб наші відносини були якнайкращі, я хотілаб Тебе бачити, але я не признаю ніяких шаблонів, почування не даються схопити у рамки якогось слова, бо почування не можуть бути все однакові, такі, як у днях наших перших стріч... Я взагалі мабуть не здібна до такої трагічно-романтичної любови, якої бажаєш Ти. Але я хотілаб, щоб Тобі було добре, але я не можу бути іншою, як є. Я маю нераз хвилини, коли тужу за Тобою, а нераз Ти мені байдужий так як цілий світ. Ліда.“

А стрілець Голуб діставши цей лист думав: „Душа жінки, це якийсь дивний світ, у якому те, що народилось сьогодні, — завтра умирає. А я так вірив, що її любов буде вічна, незмінна.“

— Ні, ні, Ліда вже не кохає мене! Вонаж пише, що часом байдужа до мене. Моя найвища ілюзія вбита! О, я нещасний, знову самотний, одинокий, тільки кріс і ворожі кулі мої приятелі! —

І збільшуючи нещастя силою уяви розбурханої війною і душевного неспокою, Юрко писав до Ліди:

„Панно Лідо! Тепер вже все ясно: Ви хочете позбутись мене! Прошу Вас: зверніть мені мої листи. О, жінки! Які ви змінливі! Де, Лідо, Твої обіцянки і сльози? Чи я в силі в житті повірити ще жінці? Жду моїх листів“.

Ліда доставши лист до рук, була обурена вкрай:

— Я не пізнаю його! Він такий розумний, а мене не розуміє ні трішки. Осліп з любови, чи що? Чи війна так ранила його душу? Алеж не буду я для його дражливости терпіти все життя. Я хочу сонця, радості і сміху. Він все неспокійний і дражливий, як і всі, що вже другий рік стоять віч на-віч зі смертю, як усі, що на війні. —

І вона писала знову:

„Хлопче, Ти не справедливий. Ми все далеко від себе, все розлучені. В листах не висловиш того, що відчуваєш. Приїдь на відпустку, а тоді може одно слово, один погляд, доведе нас лекше до порозуміння, як сотні листів. Жду на Тебе.“

Ліда.“

Виславши лист, вона думала:

— Або я знаю, чи я кохаю Юрка? Ми вже так давно не бачились, що я мало тямлю, як він виглядає. Як приїде, то переконаюсь, чи кохаю, чи ні. Ах, ми, жінки, ніколи не знаємо, що діється із нашим серцем і чого воно хоче й куди нас понесе!

Юрко писав до Ліди вельми часто, але тямлячи кождіське слово листів Ліди, він уже не міг здобутись на давню щирість і довірчивість до неї, щось наче заморожувало його душу і він нераз, написавши лист повний ніжних слів, палив його і писав другий, повний скарг, докорів і гніву. Ці листи тільки віддаляли Ліду від нього, копали гріб його щастю. Вонаж так не любила людей, що терплять, скаржаться, так відверталась від усього сумного, зломаного.

Так минув рік. По році Юрко Голуб дістав другу відпустку і першого дня пішов відвідати Ліду: Вона привітала його тихим, сердечним усміхом, за яким крилась якась непевність, загадкова боротьба, щось наче питання, чи вона кохає його, чи ні.

Мати Ліди догадувалась, що Юрко любить Ліду, дивилась на це нерадо, але бажаючи довідатись дещо про свого сина, запросила стрільця до обіду. Вона відчувала до Голуба тиху прихильність, як до приятеля Богдана і легку нехить, як до хлопця, що може звести її дочку.

У довжезнім, міцно вилинялім, дрантивенькім і полатанім однострою, який був парадним мундуром для якогось вояка ще за генерала Радецького, під Австерліцом, підперезаний грубим ремінем, навіть брудним, може від крові пожовклим поясом, який від тягару багнету зсувався надто низько, у величезних задертих до гори черевиках і обтріпаних камашах, цей стрілець викликав аж надто скромне вражіння, він, опинившись просто з касарні в сальоні, був якоюсь смішною появою.

Стрілець був свідомий того, що Ліда, яка любить все гарне й пишне, не може бути надто оча-

рована ним і це робило його ще більш несміливим, як завжди, але він потішав себе:

— Вона розумна дівчина, патріотка, зрозуміє, що я на фронті не можу бути одягнений, як сальоновий лев, вона цінитиме мене за те, що я вояк, що бюся за Україну й не тямитиме про такі дрібниці, як гарно скроєна нова блюза. Вона кохатиме мене за те, що я стрілець. —

Сидячи з Лідою за обідом, Юрко оповідав, як живеться Богданові на фронті, хвалив його як найліпшого старшину в куріні, вичисляв убитих і ранених.

А Ліда дивилась на цього сірого вояка і сама собі дивувалась:

— Колись перед роком я добачувала й цінила в Юрку те, що він стрілець, мене чарувало те, що він боровся за Україну, хвилинами я бачила в ньому героя і була горда, що він кохає мене. Я любила в ньому більше борця, ніж мушину..., а тепер війна стала така буденна, звичайна, вояки вже не виглядають на героїв, а на нещасних мучеників, завжди обдертих і голодних, і в цьому Юрку не добачую того чару, який він мав тоді, коли зі стрільцями машерував через Глуховичі у побіднім поході, виганяючи росіян... Тепер він такий сірий, простий воячина, ох, такий простий, невибагливий і звичайний! Як я могла полюбити вояка? Він же такий збідований, схорований, замучений воєнними трудами!

А може то всі герої зблизька виглядають так негероїчно? Бідний Юрко! Упав жертвою моєї хвилевої химери; мені так жаль його. Він цілий рік тужив за мною, а я?

По обіді пані Меланія встала від стола і незаметно вийшла до кухні, а Юрко лишився з Лідою на самоті. Цілував її руки.

— Лідо, я знов бачу тебе. Я бувби щасливий, але мені здається, що ти хочеш мене покинути. — Ні, ні. Лідо! Твої листи все вбили, що я мав гарного! Лідо ходи в мої обійми, хай мені хоч на хвилину здається, що це та сама чарівна Лідочка, що перед роком; хай хоч присниться, що ти кохаєш мене! —

Ліда гляділа в його очі і вчитала в них таку безмір щирого кохання, смутку і жалю, що не тямлячись, чи то зі співчуття, чи з любови, вона безвольно дозволила взяти себе в обійми..., не протівилась його пестошам...

Але її душа була така холодна, поцілунки Юрка такі байдужі, мовби вони ніколи не опянювали її, не давали роскоші.

І щось кричало в її душі: — Ні, я вже не люблю його, я не любила його ніколи! Я помилялась! Бідний стрільче, вибач мені! — Я не винувата, я хотілаб любити тебе!

Мене так прикро вражає його сіра, груба блюза, його тверді вояцькі руки, сині від перестуди в Карпатах, руки, на яких кріс витиснув мозолі... руки, не сотворені для любовних пестошів... Коли дивлюсь на нього, мені здається, що бути в обіймах Юрка, то все одно, що бути в обіймах якого-небудь іншого вояка. Боже, яка я зла, змінлива! А може то взагалі в любові лиш перші цілунки розкішні, перші стрічі чарівні, а потім усе стає зайвим, буденним? —

Серце Юрка відчувало, що Ліда бореться, що криє лиховісну тайну, і стрілець у пориві смутку припав до стіп коханої дівчини і пригортаючи її силою до грудей, шептав:

— Лідо! Я чую, що ти не кохаєш мене.

Вона гладила його волос і думала з жалем:

— Бідний, бідний! —

— Лідо! Ти писала, що не любиш мене! Ну, щож сталося? Чому?

— Юрцю! Чому ти мучиш себе і мене? Чому сам руйнуєш своє щастя? Ти мені дуже милий, любий! Але чи я закохана? Не знаю!

— Не знаєш? Лідо!

— Ну, щож я винна? Я така, як є, я змінлива, як вітер; люби мене такою, не вимагай від мене більше, як я спроможна дарувати тобі і будем жити, як двоє добрих друзів.

— О, Лідо! Серце не знає дружби з людиною, яку кохає. Серце прагне всього, або нічого.

— Ну, щож я винна?

Любов ранена одним дотиком сумніву, кількома словами Ліди, кривавилась, як рана, і вже не могла дарувати нічого, крім болю.

І ціла відпустка, на яку Юрко ждав цілий рік, мріяв про неї на полях бою, була для нього не добою радості і щастя, а болю і муки, яка чоло хмарами задуми покриває...

При кінці відпустки стрільця Ліда заявила йому з радістю:

— Юрку! Батько написав мені з Сибіру, щоби я не марнувала літ на селі, а виїхала до Львова на студії. Мати згодилась і я в понеділок їду вписуватись на університет!

— Я провожатиму тебе до Львова, а звідтам просто верну до Коша.—

За два дні вони обидвоє їхали в окремому купе поїзду до Львова. Подорож минула на любовогах, які Ліда приймала із таємничою задумою.

— Лідо, ти ще покохаєш мене, ти даруєш мені свою любов! — надіявся Юрко.

А у Львові вони обидвоє вистоювали годинами в канцеляріях університету, чекаючи на вписи, потім Юрко цілими днями бігав по місті, шукаючи для Ліди кімнати; скільки поверхів і сходів він перебіг! Військо заняло всі дома на квартири і найти кімнату, це була не дрібниця. Вкінці наш стрілець найшов для Ліди кімнатку, маленьку, затишну, як голубник.

Юрко мріяв, що в цім помешканні, яке він найшов з таким трудом, переживе з коханою дівчиною хоч хвилину щастя, але заки Ліда перенесла клунки й валізи зі стації, заки полагодила всі справи в університеті, Юрко мусів покидати Львів. Це так хвилювало його, так пригноблювало:

— Ах, три дні шукав я кімнати для Ліди, а їду на фронт, не відвідавши її ні разу в цій кімнаті. Яка війна жорстока! —

Другого дня рано вранці, коли Юрко вже мав від'їжджати зі Львова, Ліда чекала на нього на головній вулиці. Він чомусь спізнився і вона бачила, як Юрко надходить з рога вулиці, часами губиться в юрбі старшин, що залягали хідники, виблискуючи до сонця золотими ковнірами, вибрязкуючи шаблями, жадібними очима поглядаючи на вродливу панну Садівницьку.

І Ліда, дивлячись на Юрка Голуба, що у скромному, драгтивенькому, сірому убранні переходив

несміливо між старшинами, несучи її клунок, салютуючи їм раз-у-раз якось так незручно, боязко, мимохить порівнала його постать із цими елегантними, гордовитими старшинами й по її лиці майнула тінь невдоволення:

— Ні, ні, я не люблю Юрка! Там на самоті, серед садів і лісів, він здавався мені часом милим, цікавим, бо іншого не бачила, але тут, у місті, в порівнанні зі старшинами, якими залиті вулиці, Юрко аж злостить мене своїм виглядом, кожним рухом, поведінкою. — Мені аж соромно, що мій любовник мусить, ідучи зі мною, салютувати кожному фрайтрові, чи капралеві, хоч на мене з любов'ю поглядають і сотники. Я так, як і всі жінки, люблю все, що ясніє, блищить..., манить око й імпонує..., хоч я знаю, що душа цього стрільця глибша, як душа цих бундючних, а порожних душею старшин. —

Серце, яке любить, прочуває і те, чого не сказали уста. І Юрко до болю відчував, що Ліда не кохає його; він читав це в її гнівливих і холодних поглядах, він мучився прагненням перед від'їздом на поле бою, почути від Ліди хоч одно щире, ніжне слово.

І коли Ліда, вгадуючи бажання Юрка, пішла з ним в парк, хоч його смуток дратував її погідну душу, Юрко сидів із нею довго довго мовчки, цілюючи тільки її руки, не знаючи, що цілує їх в останнє, і не міг найти ні слова розмови, бо відчував, що пісня його життя — скінчилась.

До пекучого болю відчував, що Ліда криє в душі страшну тайну, що вона тільки не має від-

ваги покинути його. І свідомість брехні, що загни-
здилась між ними, замикала стрільцеві уста, ско-
вувала душу, вбивала розмову і щирість. І так
мовчки вони розійшлись.

Вони розійшлись так, як розходяться всі лю-
бовні пари: він поніс у душі жаль до Ліди, що
вона зруйнувала його щастя і завинила всьому, —
а вона лишилась із вірою, що винуватий Юрко, бо
не здійснив її надій, не розумів її, не найшов спіль-
ної мови з її душею.

Стрілець Голуб перестав писати до Ліди, хоч
хвилинами мав надію, що коли скінчиться війна,
Ліда верне йому давню любов. Тепер лишилась
йому лиш боротьба, лиш кріс. І коли самота надто
давила його, він писав до Василька Маланчина,
який так довго не міг рішитись піти добровольцем
до Січових Стрільців, доки австрійська команда не
змобілізувала його силою до австрійського полку.

В АВСТРИЙСЬКІЙ КАСАРНІ.

Бог війни має два обличчя: одно прекрасне і величне, усміхнене гордою усмішкою героя, а друге огидливе і грізне, брудне і криваве та жорстоке. Одним обличчям цей Бог дивиться на тих, що люблять військо і війну, а другим на тих, що війну ненавидять і бояться її.

Військо і війна, це глибоке, вічно бурхливе і таємниче море, на якому той, хто любить плавати по морі та має дужі долоні, щоб кермувати веслом, та знає кудюю пливе, знаходить красу пригод, величність небезпек і розкіш ризика. А хто душею і тілом не вояк, хто попаде на те море, не маючи сил для боротьби з бурями, хто не знає, за що бореться, до яких берегів пливе, той на війні відчуває себе так, як комашка, яка впала в океан, плаває по ньому, хоче добитись до берега, злетіти, втечи від небезпеки, але вода знищила її крила і вона мучиться довго у воді і гине.

Військо, то царство сильних і людина, чим сильніша духом і тілом, тим більше любить військове діло та війну, а Василько Маланчин зі своєю кволою, слабкою, а при тім бунтарною вдачею, гордовитий, а безрадний, любив військо так, як любить комашка море, до якого впала.

Пізнім вечором, приїхавши до мадярського місточка, де містилась кадра його полку, він зараз же разом з цілим транспортом новобранців, опинився в деревляному бараці за містом.

Інтелігент, який хоч все говорив про народ, розпинався за селян, але любив жити самотою, у деякому віддаленні від простолюддя, й вирізняти себе від сірої маси, в одну мить силою був змішаний зі сірою, селянською масою новобранців, як атом тієї маси, як число, що не сміло мати інших прав ні вольностей, як ціла маса. І вже в першу хвилину його душа бунтувалась, він затайливо ненавидів цю масу, прагнув більших привілеїв, кращих умов життя, ніж ті, які накидає військо усім своїм рядовим членам, прагнув, щоби його трактовано краще, як кожного іншого новобранця, з яким опинився в касарні.

Увійшовши до бараку, Маланчин зразу нічого не побачив, тільки по страшнім гаморі, крику, розмовах у всіх мовах австрійської імперії, по душному повітрі, що не давало слабким легеням Василька дихнути, по тім усім наш глуховицький герой зрозумів, що він опинився в касарняній кімнаті, а радше в якійсь печері, наповненій вояками, зігнаними сюди з усіх усюдів.

Новобранці збивались гуртками, товпились, один займав місце наперед другого, кожний бажав наміститись де краще й вигідніше, ті, що тільки прийшли, здобували силою для себе полички, гаки, кілки, розкладали й розвішували свої клунки, коробки, мальовані скринки, торбинки, інші розстелювали солому, деякі бились, виривали клаптики со-

ломи один одному з рук та здіймали такий крик і вереск, що не можна було почути свого слова, збивали таку куряву, що Василько відразу закашлявся, запчихався і закрив рот одною рукою, а другою втирав очі.

Розгублений, утомлений дорогою, недоспаними ночами в залізниці, Василько, не роздягаючись, упав на голу, деревляну причу, не бажаючи битись із вояками за клаптик соломи.

Хотів скоро заснути, забутись, але вояки метушились біля нього, гримали величезними чобітьми, лаялись.

Нерви Василька були розбиті, він дріжав на цілому тілі, крик, лайки і гамір дратували його, вкінці закутавши голову в брудний коц, заснув.

Вранці збудив його дикий вереск капралів, дижурних фрайтрів, що вганяли по бараку, як люті чорти й грубими, цинічними вигуками будили новобранців.

— Auf! Auf! Рекрутське вухо! Вставати! Що, ти думаєш, що ти ще спиш удома в мами коло спідниці? Минулося! —

Маланчину не хотілось вірити, що він вже мусить вставати:

— Як то? В шостій годині? Я хочу ще спати, я втомлений! Три ночі їхав я залізницею і не спав! Це-ж насильство над моєю індивідуальністю. —

Не вставав, тільки висунув голову зпід коца і розглядався. Аж тепер бачив, куди його доля закинула. Барак виглядав мов величезна трумна, темна, зогнила, брудна і вонюча. Попід деревляними стінами тягнулись підвищення вкриті соломою, по-

дертими сінниками, а серединою бараку на стовпах висів перший поверх, цебто друге підвищення, на якому спали пани капрالی і фрайтри та їхні джури. В стінах були маленькі закратовані віконця, крізь які каламутними смугами вкрадалось ранне світло, несміливо, боязко, мов не мало відваги освітити те царство австріяцької нужди.

Василько лежав і не думав вставати. Він дивився на двох фрайтрів, що гордовито походжали між новобранцями, а міні їх були такі самопевні, як у самодержців великих держав. Навіть два джури тих фрайтрів, видно дивились на рекрутів із погордою, бо блиск ореолу фрайтрів падав трошки і на них й вони відчували, що віддалення між джурою та фрайтром є не таке безмежне, як між фрайтром і новобранцем, Васильком.

Ця гордовитість фрайтрів чомусь бавила Василька, здавалась йому смішною і він приглядався їм і не думаючи, що вже був наказ вставати. Та в ту мить у дверях станув капраль Когутяк, у чорному, парадному мундурі, у високій екстра-шапці, з вусиками підкрученими так, що їхні кінчики сягали аж до бистрих, лютих і пронизливих очей. Ці очі миттю обігли весь барак і спинились на особі Василька:

— Auf! Хто ти такий?

— Студент!

— Ага! Я відразу догадався, що це якийсь екстра-вуршт! То зараз пізнати! Студент! Знаємо тих паничів! З ними найбільший клопіт у компанії! Пять місяців маркує, вилежується, а потім хоче бути офіцером і бити капраля в морду! Мене, ка-

праля, що свої зуби з'їв при війську! Студент! Як хочеш бути офіцером, то вперед навчися рано вставати, слухати капраля! Auf! Рекрутська мордо!

— Алеж, пане, я втомлений, три ночі не спав, я зовсім хорий! Мій стан здоровля вимагає спочинку!

Лице пана капраля стало червоне як бурак, його очі зробились великі, здавалось, що вони вилязять наверх і ось ось пожруть рекрута:

— Що? Ти тільки нарокував до війська і вже хорий? Втомлений? Хочеш спочити? А я змашерував пішки цілі Карпати і Галичину, був двічі ранений і мушу вставати рано.

Капраль бився в ранені груди, стукав об два медалі, срібний і бронзовий, що підстрибували на блюзі, а потім скочив на причу, стягав із Маланчина коц, копав ногами, а з його посинілих уст падали гидкі слова, яких Василько ніколи не чув, падали страшні зневаги на адресу матері, бабуні, батька, і всієї родини.

Маланчин уважав, що йому треба обуритись, боронити своєї чести. Він підвівся на лікті і гордим тоном промовив:

— Пане Добродію! Я з вами незнайомий і ви не маєте права говорити зі мною. Зневажати себе, я не позволю!

Капраль реготався:

— Панове фрайтри, ходіть сюди, побачите комедію! Він думає, що при війську можна бути ображеним!

Прибіг маленький фрайтер Руснак і високий, сухітничий фрайтер Залужний.

Вони кинулись на Василька, стягнули за ноги з причі і кинули під підвищення.

— Ми тебе навчимо слухати пана капраля!

— Прошу не говорити мені через ти!

— Як будеш фрайтром, то скажемо тобі „ви“.

Маланчин хотів ще боронитись, протестувати, але побачивши себе оточеним підстаршинами, що реготались, кляли і лаяли, він нагло почув себе безсилим, безрадним, почув, що попав у якийсь новий, страшний світ, який охоплює, давить, кидає до землі, як раба, забирає свобідну волю, гідність, імя, все.

Одягнувся, підмів мітлою солому, вкрив її кочом, поправив на собі убрання і мовчки станув під стіною.

Капралі і фрайтри ще лаялись, ще сварили його, що він спав не роздягнувшись, примусили його вичистити черевики, і коли це все було зроблене, в бараку залунали крики:

— Vergatterung! —

Новобранці виходили на подвіря, але не вмiли уставитись в ряди, не вмiли вирівнатись і це будило нову лють капраля. Василько дивився на цього підстаршину і він здавався йому якоюсь чорною бочкою, наливою жовчю, злобою, жадобою показати свою силу. Він ішов перед новобранцями гордий, бундючний, грізно блискав очищами і підійшовши до Василька, змірив його від ніг до голови і спитав:

— Як називаєшся?

— Василь Маланчин.

— Маланчин? Це видно, що ти Маланка, а не вояк! Чому ти випняв живіт, як твоя мати два дні

перед твоїм народженням. Груди випни вперед, як твоя коханка, коли ти її груди руками..., голову тримай до гори, стій просто, як... на весіллю...

Кожне слово капраля, це був якийсь брудний потік лайки, гидких зневаг, брутальних; його по-синілі уста нагадували канал, з якого може виплисти тільки щось смердяче, зогниле, від чого треба за-тикати очі, вуха, ніс, уста..., від чого хотілось вті-кати на край світа.

— Habacht! —

Василько не знав, що вчинити зі собою, по-чувши ту команду, і він тільки розглядався застра-шено, збентежено.

— Що? Ти не знаєш, що то є гаптах? То таке святе слово, яке почувши, ти не смієш руши-тися, хочби ось тут біля тебе твого тата шляк трафив, а маму знасилювали Москалі! —

Зойкнула душа Маланчина, закипіла кров, сльози напливали до віч, він готов був кинутись на цього хама, задавити його на смерть, гризти зубами. Але від новобранців, старих, 45-літніх селян і молоденьких хлопчаків заляканих, смирних, покірних нагадував, що він вже не вільна одиниця, що він раб, якого можна зневажати, безчестити його матір, копати ногами, а йому вільно тільки мовчати і слухати.

— Маланчин! Чого ти так нахмурився? Ди-висся весело, так, якби тебе вчора бефердерували на фрайтра! —

Капраль вганяв від крила до крила, числив новобранців, вирівнував, штовхав коліном у живіт тих, що висунулись надто вперед, штовхав п'ясту-ком того, хто понурив надто голову вниз.

— Rechtsum!

— Що? Ти студент і не вмієш зробити „rechts-um!“? Як-же ти здав матуру, не вміючи цього? Що з тебе за інтелігент? Ти хочеш бути офіцером?

Маланчина водили на снідання по каву, потім десь перед команду сотні. Василько бачив якихсь старшин, фельдвєблів, німців, чехів, мадярів, потім всім роздавали убрання, вдягали, купали всіх у лазні, гнали на обід, казали замітати підлогу.

Маланчин все робив, виконував накази мов очманілий, все здавалось якимсь кошмаром, страшним, плюгавим.

Другого дня треба було чистити лятрини, вивозити в бочках гній, розливати по полі, дихати годинами смородом...

Ціла істота Маланчина бунтувалась, ридала з болю і приниження. Відтам його погнали за місто на вправи.

Запиті фельдвєблі, гістєричні, напів божевільні підстаршини, які мали голови ранені на фронтах і тепер в кадрі виливали на новобранців свою лють хорих, роздавлених війною душ, голодних влади і відзначення, вбивали Василькові в голову військові мудрощі, яких він не прагнув, не любив і проклинав з цілого серця.

У воєнним, кропивянім, завеликім однострою, у малєсєнькій шапці, у викривлєних комісєьних чєревиках, з крісом на плєчі, Маланчин виглядав, як символ конаючої австрійської армії.

Автоматично, не думаючи, він робив те, що робили другі, стояв „позір!“, обєртався в лівє, в правє, лягав, вставав, бігав бігом на гору і з го-

ри, наслідував наступи, кричав „Гурра!“, „Хай живе Австрія і її цісар Франц Йосиф перший!“, а душа його рвалася кудись далеко від цього бруталного, військового світа, а його гордість кликала до неба про помсту!

Маланчин був у розпуці: він бачив, що в компанії було більше новобранців інтелігентів, не тільки він; але інші студенти, учні, вчителі якось відразу пристосовувались до вимог військового життя, цікавились військовим ділом, любили вправи, старались вибитись, відзначитись, стати також бодай фрайтрами і тому капралі та фельдвєблі не докучали їм, навіть хвалили, часто ходили з ними на пиво до шинку, до дівчат і навіть боялись сказати їм прикре слово, бо знали, що як ті рекрути стануть старшинами, то відімстяться на них.

Тільки до нього, до Василька, присікались чомусь капралі найбільше, вони наче відчували, що з Маланчина слабкий вояк, що він „маркирант, оферма“, тому не буде старшиною і нема чого його боятись.

Капраль Когутяк пізнав, що Маланчин не любить військового діла, — він взагалі ненавидів інтелігентів, — тому знущався над Васильком, де міг, за кожную дрібницю примушував виконувати надобовязкові вправи, стояти годинами під крісом „Habtacht“, гнати десятки раз за кару „Laufschritt!“ на високу гору, по коліна в болоті.

Підчас одного такого бігу, Маланчин знесилений впав на землю, серце його билось, як шалене, не міг дихнути, йому здавалось, що сконає.

Тоді його обступили фрайтри, копали ногами, підіймали, насміхались і гнали далі.

Так було счасна. Підчас одних вправ, капраль Когутяк розсердився на Маланчина так, що штовхнув його з цілої сили прикладом в живіт, потім крикнувши „офермо!“, вдарив його в лице.

Маланчин не видержав, скочив до капраля, хотів зневажити його, але фрайтер спинив Василька і він тільки крикнув: „Ви є хам!“

Це почув сотник маляр Орсак і не бажаючи розглянути навіть, як малась ця справа, чому Маланчин обурился, покликав дижурного підстаршину і дав наказ: „Anbinden!“

Маланчина привязали мотузами до дерева, так, що ноги не доторкались землі і Василько дві години висів мов Христос розпятий на хресті.

Мотузи вгризалися в руки і ноги, спрага томила його, ціле тіло боліло, як рана. Він зімлів, його відливали водою, вішали знов.

Коли військо вертало до казарні, капраль дав наказ:

— Співати!

Потомлені, голодні вояки мовчали, не могли виконати наказу:

— Куди нам до співу? Ми ледви дихаєм! — просили.

— Інфантерист Маланчин! В тебе добрий голос; починай співати!

— Я не можу, я висів дві години, я ледви ноги волочу!

— Що? Ти бунтуєшся на військо? Соціяліст? Бунтар? Laufschrift! Nieder! Auf! —

Маланчин бігав, вставав, знов падав і біг далі, доки капраль не спинив його.

— Співати!

І захриплим, тремтячим голосом Маланчин починав пісню, а військо підтягало за ним:

„А пан капраль піде з нами,
Буде битись з москалями,
Від Варшави аж до Петербурга
За москалями марш, марш, марш!“

Вернувши до касарні, Василько впав на брудний сінник і заплакав, як дитина:

— Мій Боже! Що за життя! Що за горе стрінуло мене! Цеж пекло, а не військо! Я не видержу цього, я скінчу самовбивством! —

Йому хотілось втечи з касарні десь у поле, в ліс, на самоту, бодай на хвилину, щоби не бачити війська, не чути слів команди, не бачити капралів, але вихід за брами був заборонений і він цілими вечорами мусів сидіти в брудній, темній печері-кімнаті, мусів жити в тому оточенні, якого так не любив. Зрештою в нього ніколи не було вільної хвилини, коли не було вправ, то треба було чистити кріси, черевики, прати білля, зашивати убрання, або відбувати кару, яку мав майже що тижня.

Непорадний і заголюканий, боячись власної тіни, він тратив цілі вечорі на роботу, яку його товариші виконували за годину і потім бігли до міста, бавились, гуляли, він попав у якусь безпросвітню безодню і не міг вибresti з неї ні на хвилину.

І ось цього вечора, коли він при війську вперше заплакав з одчаю й досади, до кімнати увійшов дижурний фрайтер, зібрав новобранців і викликаючи одного по другім до себе, роздавав листи, що прийшли поштою:

— Інфантерист Маланчин!

— Нієг!

— Це від Юрка Голуба лист!

Василько сів на сіннику і почав читати:

„Дорогий Друже! Пишу Тобі цей лист із кадри У. С. С. Мені живеться дуже добре. За те, що я був ранений у битві, мене залишила команда в коші, де я вишколюю новобранців. Кажу Тобі! Що це за приємна робота! Як знаєш, в нас команда по українськи, хлопці розуміють все, виучуються дуже легко, наші вправи, то просто забавка; трошки повчимося, трошки пожартуєм, поспіваєм і вертаємо на кватири.

Команда коша влаштувала для стрільців школи, курси, читальні. Я читаю дуже багато, доповнюю знання. Петро Багрій і Олекса Щипавка, який недавно прийшов із Глухович до стрільців, ходять на курси самоосвіти. Яка шкода, що Ти не прийшов до Стрільців разом із Олексою Щипавкою! Тут булоб Тобі краще. Старшини люблять мене, Садівницький дбає про мене, як про брата, навіть Косар, хоч мій суперник, турбується, щоби мені жилось як найкраще. Вони для мене наче не команданти, а приятелі. В нашій кадрі так весело, гамірно, і хоч нераз буває яка прикрість, то духа додає те, що все населення, ціла наша Україна любить стрільців, співає про нас пісні, а де ми прийдем, нас витають, як національних героїв, як рідне дороге військо! Як бачу з Твоїх листів, Тобі живеться погано. Розумію Тебе: чужина, чужі старшини, капральська дич! Жду листа!

Твій Юрко!“

Маланчин задумався :

— Мій Боже! Чому я покинув Січових Стрільців? Чи зате караюсь у цьому мадярському пеклі, серед чужинців, що я не йшов туди, куди кликало мене серце, куди пішли мої товариші романтики? —

Коли тільки Маланчин кінчив читати лист, до нього підійшов капраль Когутяк:

— Маланчин! Чого ти розкис, як баба? Плачеш? Сумно за дівчиною? Пише, що вже має іншого? Не плач! Як ми тебе бефердеруємо на фрайтра, то ти собі найдеш другу, циганку, або мадярку, таку, що як коло неї сядеш, то земля буде горіти! А покищо ходи мити підлогу в моїй цимбрі! —

І Василько пішов мити підлогу.

Минали дні. Капраль видумував нові способи „вишколити“ рекрутів. Перед бараком була величезна яма, через яку перекинено кладку.

І коли новобранці чим небудь провинились, то капраль збирав усіх враз, і давав наказ:

— Decken!

На цю команду двадцятьпять людей мусіло критись в ямі, вояк лягав на вояка, всі дусились, стогнали на купі, а капраль стояв на кладці, колихався і приговорював:

— Маланчин, не стогни! Лежи тихо, бо гранати ще бють, вилазити не вільно. Цеж я вчу вас ховатись від московських куль! —

Такі кари завдавав капраль новобранцям ледащо: як хто був висланий по горілку для нього і не вернув з флящиною так скоро, як капраль цього бажав, як новобранець забув йому вичистити черевики, або запізно подав вогонь до папіроски,

або за те, що капралеви не стало масла до хліба, а бідні новобранці не мали защо купити для свого команданта. А потім капраль запивався що вечора вже до неприємності, будив у ночі вояків, казав носити ротом з керниці воду, чистити підлогу й виходки щіточками від зубів, „глянцувати“ ґузики і кріси та поржавілі багнети так, щоби блищались, як у собаки — „ніс“, примушував руками зносити зпід баряку болото і кал, якщо вояки із інших компаній на жарт і злість занечищували бараки першої компанії.

Після таких оргій злоби, капраль лягав на сінник, а щоби легше заснути, казав Василькові скоботати себе в п'яти і співати при тім колісанкові пісні:

— Співай, бо як ти був малий, то тобі співала твоя мати пані, а я вродився під плотом у кропиві, мені не співав ніхто, тільки пес гавкав надімною, то заспівай мені хоч тепер! —

І Маланчин співав коліскові пісні, чухав капраля в п'яти і не раз мусів силою здержатись, щоби не вбити його багнетом, не задавити руками.

Вкінці Василько рішився написати до команди кадри анонімову скаргу на капраля. Було слідство, але командант сотні, який служив із капралем разом на фронті, завжди обороняв його, представляв, що це найліпший підстаршина в баталіоні, бо держить вояків „stramm!“ і вчить їх послуху та порядку.

Вигравши справу, капраль ставав ще більше самопевний і лютий:

— Я вас навчу писати на мене скарги до баталіонової команди! —

Він догадувався, що цю скаргу писав Маланчин і тепер знущався над ним ще більше. Не було дня, щоби він йому не дошкулив: Він посилав його собі по тютюн, горілку, по обіди, казав чистити черевики, замітати кімнату, що тижня стояти на варті, хоч інші вояки повнили цю службу тільки раз у місяць, в ночі, вернувши п'яний до касарні, капраль виспівував, викрикав, потім підходив до ліжка Маланчина, оглядав поличку, черевики, кріс і майже щоразу находив щось, що йому не подобалось:

— Інфантерист Маланчин! Auf!

Маланчин вставав, одягався.

— Твої черевики не вичищені, гвер заржавів. Марш чистити!

І Маланчин ішов на двір, чистив черевики, кріс і капраль завертав його щераз; так було майже щоночі.

— Я тебе навчу писати на мене бешверду! Ти рекруте! Будеш ти вміти шанувати капраля, що бився за цісаря, був ранений і має дві медалі.

Капраль показував гордо медалі, хитався на ногах і лаяв цілу родину Василька.

Надходила зима. Голодне, катоване військо ниділо, хорувало. Дістатись до лічниці, відпочити, наїстися, позбутись вошей, вважалось найбільшим щастям.

І Василько порішив за всяку ціну дістатись до лічниці. Від жидків навчився „робити горячку“, і вчепився цього розпучливого способу: він крився з жидами за касарнею в лозах, вприскував собі до тіла якісь отрути, куплені в жида маркиранта,

цілими літрами пив чорну каву, щоби серце билось скоріше, але лікарі оглядали його, лишали день два в санітарній кімнаті, і наганяли до служби на ново. З часом лікарі зрозуміли, що Василько „маркирує“, тому признавали його здоровим і командант сотні карав його за маркирацію арештом. Попавши до арешту, Василько радів:

— Тут бодай маю хвилину спокою! — Можу щось прочитати, подумати про Глуховичі. —

Командант зрозумів, що Маланчин любить сидіти у в'язниці, тому кожний раз, як тільки він зголошувався хорим, а лікар признав його здоровим, командант сотні визначував йому іншу кару — дві години стояти із крісом, з повним нарядом на стійці біля ям, де була закопана бараболя.

Одної ночі, коли Василько так стояв на варті, побачив 45-літнього ополченця із Глухович, Оніфра Крутого, що вийшов із касарні із крісом і скрився в темряві. Потім Маланчин глянув і в світлі місяця, що виходив зпоза хмар, побачив, що цей вояк хреститься, стає на коліна, молиться, а за хвилину Василько почув гук вистрілу.

Підбіг за барак і побачив, що вояк лежить із простріленою головою на землі.

— Він застрілився! Вчора він був хорий, зголошувався до лічниці, говорив, що у таборах у Гмінді втратив здоровля, але лікар признав його здоровим. Оніфра погнали на вправи, сотник Орсак бив його по лиці за те, що „маркирує“, і він не маючи сил далі терпіти знущань, зломаний таборами і касарнею, застрілився.

Маланчин залярмував сплячого дижурного підстаршину. Труп забрали і другого дня похоронили з парадами.

Музика грала жалібний марш, за трумною машерувало військо і командант сотні, фельдвєблі та сотник.

Це був день уродин цісаря і зі старшинського касина долітав спів:

„Боже, буди покровитель,
Цісарю, його краям!..“

Василько всіми силами старався не дати себе взяти на фронт, зголосився щєраз до лікаря, що він хорий.

Чекаючи на лікарські оглядини, він побачив, як до лікаря підійшов його земляк із Глухович, Гриць Бульбич, про якого в сотні ходила слава, що він вже сорок раз просив вислати його до лічниці, а лікар признавав його здоровим і командант накладав на нього кару.

Тєпер лікар, маляр, тільки глянув на Гриця Бульбича і махнув рукою:

— Я не можу визнати тебе хорим, бо ти не маєш горячки. Я маю наказ із команди, висилати до лічниці не більше, як двох вояків денно, бо всі лічниці переповнені, а вітчина в небезпеці і ми мусимо висилати вас на фронт, боронити Австрії. Ви здоровий!

В цю мить, вояк Бульбич, витягнув з кишені гостру бритву і одним махом розрізав собі живіт так, що кишки вилізли на верха.

— Я здоровий? Тєпер подивіться, чи я здоровий! —

Бульбич упав на землю, його рятували, але серед страшних мук він сконав.

Аж тепер лікарська комісія ствердила, що Бульбич був хорий на жолудок, що від касарняних харчів у його кишках потворились великі нариви.

Лікар посумнів, але оправдувався:

— Хіба я винен? Половина війська хорує з голоду, нужди і знущань, а команда забороняє висилати до лікарниці, бо італійці розбили австрійську армію і фронт потребує нових резерв. —

Згодом застрілився ще один ополченець, якого побив лейтенант Сухомель за те, що він був майже сліпий на очі і стріляючи на стрільниці до мети, не вцілив ані разу. Ще пізніше повісився вночі у виходку новобранець, тому, бо довідався, що підчас битви за його селом граната вбила його матір. Просив полковника пустити його на похорони до дому, полковник відмовився дати відпустку, тому, що надходив день відмаршу на поле бою і новобранець не видержав болю і жалю та наложив на себе руку.

І прийшов день, коли Маланчин складав присягу і відїздив на італійське побоевище.

Грала весело музика, сипались патріотичні промови, голодне і обдерте військо мусіло кричати „Гурра! Хай живе Австрія!“, а тихцем усі вояки перешіптувались між собою: „А щоби ту Австрію і цісаря вже раз чорти взяли!“

Маланчин тримав руку високо вгору, присягав боротись на водах, на морі, на суші і в повітрі, а в душі, озлоблений і прибитий, присягав: „Я вам навоюю! При першій нагоді втечу з фронту до італійського полону!“

Іхав поїздом навіть весело, співаючи, бо мав надію попасти в полон, побачити Італію.

Командант сотні, бачучи веселий настрій Василька, вперше похвалив його:

— Як бачу, то ти дуже радо йдеш боротись за вітчину! Дуже гарно! Будь терпеливий, я колись ще тебе іменую фрайтром! —

Юрко Голуб, у своїх листах, подавав Василькові Маланчинові відомости про все, що діялось серед Січових Стрільців.

Він мав літературний хист і його безконечні листи були правдивою історією Січового Війська.

Маланчин любив ці листи, бо вони хоч і збільшували його ненависть до свого австрійського полку й будили жадобу вирватись між своїх товаришів із Глухович та нагадували йому непотрібну втечу зі Стрия до дому, то всеж ці листи приносили вісти із рідного краю і рідного війська, і були його одинокою розрадою.

Весною 1916 року вістун Голуб писав ув однім листі, що скоро піде на російський фронт, а другий лист вже був писаний з лічниці в Рогатині.

Лист цей дістав Маланчин на квартирі в одному словінському селі біля Любляни, де його полк відбував етапний военний вишкіл, звідки кожної хвилини могли його вислати на поле бою.

Василько вернув якраз із нічних вправ гострими, ручними гранатами на горах, і смертельно втомлений, упав на сіно в stodолі й читав лист Юрка.

Голуб писав ось що:

„Васильку! Пишу цей лист в лічниці в Рогатині. Я ранений вдруге; куля розторощила моє ребро. Дрібниця! Але в битві на Лисоні, де я був ранений, пропала майже половина стрілецтва. На Лисоні згинув і наш Петро Багрій, поцілений в саме серце. Я бачив трупа цього селянина-героя. Мій незабутий Богдан Садівницький попав ранений у полон.

Лисоня! Символ трагедії нашого легіону. Вона ще й сьогодні десь багрова від стрілецької крові. Хочеться ридати, як згадаю ту битву.

Битва почалась третього вересня наступом росіян на австрійський 35. полк і на бригаду турків. Ми пішли скріпляти турецькі відділи. Вже виходячи на гору, побачили ми, що наша четверта сотня перейшла до наступу, та що росіяни, скрившись у лісовій гущавині, завзято боронять становищ. Наближаючись до турецьких ровів, ми перейшли в розстрільну. Хто мігби описати ту різню, яка тривала кілька днів?

Перший раз у житті я боровся з ворогом вічна-віч, груди об груди, багнет об багнет, вперше я бачив людину, яка зі страшним зойком і ревом упала на землю, вбита моєю рукою.

Так, на Лисоні я вбив салдата. Яке вражіння зробило це на мене? Коли салдат кинувся на мене, щоби мене вбити прикладом кріса, мені мигнула думка, що коли я не вбю його, то він убе мене, і я в ту-ж мить пхнув багнетом у його груди, та почув шалену розкіш і радість, що не я вбитий, але він. Але потім! Ах, Друже!

Падаючи від удару багнета, російський салдат

крикнув: „Діти мої!“ і той крик отямив мене: — „Він українець!“ подумав я, і схилився над конаючим.

— Брате, ти українець? —

— Так, я з Київщини, — відповів конаючий салдат і за хвилину замовк на віки.

О, щоб я був дав за те, щоб він ожив! Я плавав над його трупом як дитина, цілував його чоло. Потім перешукав його кишені, щоб найти його військову карту і довідатись, яке його імя. Шукаючи карти, я найшов лист від його дітей і жінки. Жінка писала по українськи, просила приїхати на відпустку. У коперті була фотографія: молода дружина і два хлопчики. Мені здавалось, що ті хлопчики дивляться на мене з докором і говорять: „Нащо ти вбив нашого татка?“ Я поцілував цю фотографію, сховав її і записав імя та адрес убитого. Він звався Петро Михалевич. Може колись підем на Україну і я відвідаю родину салдата, якого я вбив. О, Боже! Як важко боротись проти Росії і знати, що проти нас стоять тисячі братів українців, які гинуть від наших куль, або вбивають нас і не думають навіть стати разом з нами проти Росії!

Не було часу довго сумувати і роздумувати, бо яром посувався новий російський баталіон. Нам удалось спинити його наступ і тоді Богданові захотілось іти з підмогою тій сотні У. С. С., яка боронилась під гущавиною. Ми здобули ворожі закови в гущі, але дарма: баталіон турків попав у полон, і росіяни обійшли нас із правого крила, сотки наступали проти десятків, хто боровся на багнети, хто кидав ручні гранати, дехто боронився

револьвером... і гора встелилась трупами моїх товаришів.

Брат моєї Ліди упав поцілений кулею револьвера. Щоби ратувати його, я взяв його на плечі, і виносив у яр, але ворожа куля вцілила і мене і я впав разом із Богданом на трупи товаришів. Росіяни наближались, я не мав сил нести Садівницького і мені старчило тільки сили добігти в яр, щоби покликати до Садівницького санітетів. Та було запізно: Богдан і вся його сотня опинилась в полоні, а мене відвезли до лічниці.

А найгірше те, що я ранений тоді, коли я найменше мав охоти проливати кров, коли моя давна віра в Австрію та в її приязнь до України — захиталась.

Між стрільцями міцніє переконання, що Австрія програє війну і буде розбита, зникне з лиця землі, не збудувавши України, що в Росії революція скорше відчинить нам шляхи до державности, як наша вірність Відневі.

Богдан і Данило навіть не звертали уваги на цю кризу в настроях стрілецтва, у них є якась сліпа віра в доцільність стрілецького труду і жертв, вони люблять війну для самої війни, воюють, бавляться і не роздумують над нічим, але я, я все аналізую, переживаю цю кризу болючо і трагічно. Нераз мен здається, що два роки нашої кривавої боротьби це була жертва не Україні, але Австрії, і мене охоплює одчай, що доля зажартувала собі із нас і казала нам бути мимохить — тирольцями Сходу!

Але покинути прапору я не спроможний, бо знаю, що колиб австрійський престол упав, то в таку

рішаючи хвилину ми українці мусимо мати готову збройну силу, щоби вороги не захопили нашої країни. І хоч ця наша збройна горстка по битві на Лисоні змаліла, ми всеж у надії на краще майбутнє мусимо боротись далі, може й за Австрію, щоб зберегти легіон — для майбутньої України.

Бо всі ми відчували, що Схід Європи на вулкані і ми ще можемо бачити свою державність.

Я не раз завидую Петрові Багрієві, який боровся і згинув, до останньої хвилини не сумніваючись, що шлях стрілецтва правильний, що він гине не за Австрію і за цісаря, але за нарід, за Україну. О, так! Петро то був один з тих, що вмирають за вітчину з такою непохитною вірою, як перші християни вмирали за віру Христову: не надумуючись, не сумніваючись, не шукаючи доказів правдивості своєї віри.

А я? Я ранений, сумніваючись, чи моя крив пролита за Відень чи Київ. Я слухаю, як у лічниці хвалять нас ранені прусаки за хоробрість на Лисоні, як говорять, що вони і на французькому фронті не бачили таких вояків, як У. С. С., бо на французькім фронті бились герої проти героїв, а на Лисоні Січові Стрільці боролись як чорти проти чортів. Я слухаю тих похвал і мені хочеться вхопити німця за горло, задушити його і кричати:

„Ви подлі, австрійці, німці! Хвалите нас три роки, три криваві роки, а навіть не подумаете, не хочете знати, защо ми бемося, защо гинемо, ви бачите в нас лиш хоробрих оборонців Австрії, а про Україну і не згадуєте! Три роки ми тріскотом крісів, зойком ранених, хочемо дати знати світові, що

ми прагнемо України, а до нині ні в парламенті, ні в німецькій пресі ніхто не сказав: „Січові Стрільці, то борці за Україну, а не за Австрію!“

Навіть майбутні покоління, ні історія, не зрозуміють, як важко нам нині бути українським військом без України, проливати кров за власну державність і навіть не бачити тіні тієї державности..., боротись за твір власної мрії.

І ось, щоби втечи від себе, від свого роздору, я або читаю філософічні твори, або пишу до Тебе листи, бо до кого мені писати? Ліда замовкла, гнівається, тай і невсилі вона зрозуміти трагічного стану душі людини, що бореться за державу, в яку вже не вірить, якої не любить, людини, яка ранена і сама не знає, чи за Україну, чи за Австрію і цісаря. Ти знаєш, що ніколи так, як на війні в обличчі смерті не прагнеться чийогось щирого слова, любови, жіночих пестливих долонь. Та я все це втратив. Ліда покинула мене, бо я занадто втомлений війною, за сумний і за сірий вояк для неї. Пиши до мене хоч Ти.

Твій Юрко.“

Василько відписав аж за місяць:

„Юрку! Твій лист наближив нас і споріднив духово. Як бачу, то і Ти вже не той, що колись. Я також так як і Ти: борюся, бо мушу боротись, бо мене женуть до бою револьверами і палицями, а в душі маю лиш тугу за миром і безмежну втому. Уяви собі людину, яка мусить бути вояком, мусить бути відважна, мусить наступати, машерувати, співати патріотичні пісні, державний гімн, кричати „Гурра!“ „Хай живе Австрія!“ „Смерть Італії!“ —

а та людина те все ненавидить, потребує, прагне лиш спочинку і хліба та чиеїсь ласки, ніжності. Уяви собі людину, яка тужить за самотою, як в'язень за волею, а мусить завжди жити серед метушливої вояцької, дикої і озвірілої та п'яної товпи, під чоботом хамів капралів. Моя ціла душа, ціла істота, то один розпучливий крик, благання „Спокою!“

І ось із такими настроями воював я вже над самими берегами Адріатицького моря, пролежав місяць під майже щоденним обстрілом морської, корабельної артилерії, гнів у болотах у долині Валльони, біля Унтеррото, цілі тижні лежав у підскальних кавернах коло Сант-Джіованні, коло Опаціявеллі, сховався всі гори стократ проклятого Красу, а тепер бороню фатерлянду коло гори Монте Санто.

Кожна хвилина для мене довга, як вічність, а я так мучуся вже два роки... і не видно кінця ні краю. Скільки раз я стискав у руці кріс і хотів наложити на себе руку, скільки раз я прагнув смерті, як прагне втомлений мандрівник найти джерело і спочинок у тінні дерев, скільки раз я з радістю, з дикою розкішю йшов до наступу в надії, що одна куля покладе кінець моїм мукам, але надармо. Другі гинуть, а я вертаю здоров. І яка іронія долі: в одному наступі, в якому я боровся відважно, тому, що з ненависти до війни і світа хотів згинуть, мою „хоробрість“ запримітив командант сотні і після битви мене нагородив медалею хоробрости, як вірного оборонця Австрії. Як я ненавиджу цю медалю, як бриджуся нею, радо кинувби її в гній, але носити мушу, бо так наказано!

Життя жартує собі з мене!

Юрку! О, як страшно, як боляче і гірко бути свідомим, що я, з моїми великими мріями про славу, творчість, велику ролю в народі, маю бути лише гарматнім мясом для хамських генералів. А найстрашніше — то почуття, що я раб, невільник, що я кожний крок, рух, мушу виконати тільки з наказу, що я тільки число, серед мільйонів чисел великої армії рабів, що я предмет, якого вживає хтось для своїх цілей: для битви, для своєї слави, для здобуття медалів, підвищень у кар'єрі, для парад і святочних комедій в дні іменин, чи роковин йолупів генералів і пагуючого роду Габсбургів!

Десь другі студіюють, вчать, ти маєш бодай бібліотеку, а я місяцями не бачу книжки, ні часописі. Як болить душа, що я дичію, змінююсь в скота, бо мої товариші зброї цілими місяцями говорять лиш про те, хто вбитий, хто ранений, кого капраль набив по лиці, кому вдалось украсти в селянина бохонець хліба, хто має більше вошей, і я сам уже мрію тільки про те, щоби раз у житті бачити на столі повну миску вареників, раз не бути врешті голодним, раз натягнути чисту сорочку, а потім? Я не знаю, що потім. Я так зненавидів світ, людей, я такий втомлений війною, що найрадше пішовби в монастир, не тому, що вірю в Бога, бо хто бачив війну, брив ріками крові, спав на горах трупів, той в ніщо не вірить, ні в Бога, ні в справедливість, ні в добро ні в кару, хіба лиш в сатану. Бо на війні можна здобути тільки одну віру, віру в те, що світ, то царство сатани.

Так, Друже! Я кандидат на ченця, я вже й те-пер, коли опинюсь у резерві, й маю вільну хви-

лину, то втікаю в ліс, на самоту, щоби хоч на короткий час не бачити тих гиен, що звуться вояками, героями, щоби забути про касарні, фронт, військо.

А нераз, коли ось у таку хвилину, блукаю вечором через село, бачу тихі хати, мешканців, що сидять в теплих комнатах, бачу сім'ї, що живуть у щастю і любові, бачу молоді подружні пари щасливі коханням, тоді мені із заздрости до віч тиснуться сльози, серце стискається з болю: чи я діждусь такого щастя? Чи до смерти мучитись у цьому каналі, який зветься касарнею? Чи після цього жорстокого життя зазнаю хоч іскру тепла родинного? А впрочім! Це все ілюзія, самообман.

Ось Ти шукав у Ліді зрозуміння для своєї душі, подруги? Смішне! Хібаж дівчина, випещена як оранжерійна квітка, дівчина, яка в житті ані на хвилину не знала, що таке голод, що значить ціле життя не знати хвилини спокою, що значить бути безприютною собакою, цькованою всіми і всюди, що значить місяцями мати стопи попухлі і поранені від маршів, вкриті мозолями і що значить мати душу роздерту сумнівами, шуканням змислу тієї війни і всього життя? Я розумію Твоє відношення до Ліді: Ти, так, як кожна жертва війни, шукаєш в жінки пристані по бурях, тиші, спокою, але шукати в жінки спочинку для душі, це те саме, що шукати цвітів на пісках Сагари, шукати глибини в гірському потоці.

Не пишу Тобі „до побачення“, бо ми ніколи не побачимося: завтра в нас великий наступ, в напрямку на Ізонцо, то може Бог дасть, що мене врешті чорти заберуть із цього проклятого світа.

А може, може доля знов зажартує і я знов дістану медалю, хоч я волівби дістати вже радше хрест на гріб.

Твого брата, Степана, я не бачив, але хтось недавно говорив мені, що стрічав його на недалекій відсіль горі. Може де здибаюсь із ним. Пиши часто.

Твій нещасний Василь.“

ЖІНОЧЕ СЕРЦЕ.

А Ліда жила у Львові, майже не знаючи, що діється з Юрком, не думаючи про нього. Вона розійшлась із ним так, як розходяться всі закохані пари, цеб-то: вона понесла в душі жаль до стрільця Голуба, що він не здійснив її мрій і бажань, та понесла віру, що Голуб завинив та зруйнував їхню любов, а стрілець Голуб лишився з переконанням, що всьому винна Ліда, що вона вбила його щастя.

Голуб терпів, та не терпіла Ліда.

Голуб був настроєвий і схильний до прибильшування свого горя, а Ліда була рішуча, енергічна, холоднодушна, вміла панувати над своїми почуваннями, забувати вчорашнє і задивлена в будуччину, жити сучасним ментом. І вона, рішившись раз покинути Юрка, негайно спалила його листи, останніх його листів, повних скарг і докорів, вона навіть не отвирала й не читала. Ліда не стямилась, як забула Голуба зовсім. Всі говорили їй, що вона ви-гарніла, і справді її ще недавно півдитяче личко набрало більш жіночого й одуховленого виразу, очі стали ще більше живі, вона втратила останки давних смутків, любила життя, всюди вносила радість і серед воєнних смутків була просто дивною людиною, що не дає зломити себе смуткам і горю.

Вона була свідома своєї краси і стоячи нераз перед зеркалом, пустотливо всміхалась до себе і приговорювала :

— З тебе Лідочко виросла зовсім пристойна панна! Хлопці за тобою літають як метелики біля квітки! А в дитинстві була поганенька, подібна до жидівки і всі помітували тобою, мати журилась, що матиме бридку дочку! А тепер бачить, яку несподіванку вчинила їй бридка Ліда! —

Одного дня, коли вона так стояла перед зеркалом, а її нерозлучна приятелька, Галя Косар, сиділа біля неї й оповідала новини з міста, хтось застукав до дверей :

— Листонош!

Вхопила лист і читала :

— Це від матері! Вона пише, що Богдан ранений на Лисоні і попав у полон. Юрко Голуб ранений також! —

Ліда випустила лист з руки :

— Богдан в полоні! Юрко ранений, в лічниці! Батько на Сибірі! Аж тепер я самотна! —

В її очах тремтіли сльози.

— Зараз напишемо лист до Данила, щоби він повідомив нас негайно, як саме ранений Богдан і Юрко. Важко, чи легко? Данило певно знає про все!

І Ліда та Галя писали лист до хорунжого Данила, який вернувши з фронту, вже „маркирував“ у Коші У. С. С.

Проминув аж місяць, заки Ліда дістала відповідь Данила :

„Панно Лідо! У битві на Лисоні я не був і про Вашого брата знаю тільки те, що й Ви. Постараюсь

відвідати Юрка в лічниці, розпитаю все і напишу Вам, або і розкажу, бо команда Коша приділить мене до служби в збірній станиці У. С. С. у Львові, або вишле на Волинь і я матиму щастя бачитись з Вами; я тепер вже трохи „маркирую“ в запілля.
— Щирий стрілецький привіт.

Данило.“

І Данило Косар за пару тижнів справді опинився у Львові. Стрінув Ліду, як завжди з гумором і завадіяцькою самопевністю, приніс зі собою ясний, погідний дух стрілецького старшинства, про криваву битву на Лисоні оповідав з таким спокоем і безтурботністю, що Ліда відразу перестала сумувати, і навіть бачила в тім щось величне і гарне, що її брат був у такій великій битві ранений, попав у полон.

— Слава Богу, що він не згинув, а з полону сьогодні, чи завтра, поверне! — Пане Косар! Подумайте, яке це прикре: Богдан за два останні роки був лиш кілька днів на відпустці, а тепер попав у полон і хто зна, коли його побачимо. Як це воно сталось, що і ви і Юрко бували на відпустках по кілька раз, а Богдан ні? —

— Бачите, панно Лідо, ваш брат, це один з тих, які взявшись за якесь діло, не бачуть поза ним світа, забувають про себе, про своє особисте щастя, про цілий світ. Богдан є командантом сотні, він має великі обовязки і так вліз у свою працю, що став не командантом, а невільниким свого відділу: і в день і в ночі він працював, то в закопах, то в канцелярії, все зайнятий думкою про фронт, про стрільців, щоби вони не були голодні, обдерті-щоб не нарікали, що він забрав їх на війну, а те, пер не дбає про них. І вийшло так, що його стрільці

діставали від нього відпустки, їздили до дому, женились, кохали дівчат, бавились, а Богдан за два роки війни не знав нічого крім праці, був тільки хвилино вдома, не знав, що таке забава, дівчина, любов. Коли я нераз говорив йому, що пора-б йому найти собі якусь наречену, то він тільки махав рукою й відповідав:

— „Як скінчиться війна, то освідчуся дівчині, й ожениюся з нею, от і все. А всякі романтичні забави в любов, флірти, бігання за дівчатами, це мені не до лица. Ту ролю я залишаю для тебе.“ —

— І ви, очевидно, не відмовляєтесь від цієї ролі?

— Очевидно. Я вже такий вдався, що нераз у бою провадив чету, дивився смерті у вічі, а за хвилину, опинившись в селі на квартирі, я побачив гарну дівчину і тоді хочби москалі машерували на Відень, хочби били тисячі гармат, то я не відступав доти, доки не здобув серця тієї дівчини. Я вам признаюсь щиро, бо маю вражіння, що і ви не святі і що ви вірні в любови якраз так, як я...

— Ви помиляєтесь, але я вас не осуджую, бо знаю, що у вояків взагалі що тижня інша квартира й інша дівчина.

— На війні не може бути інакше.

— Оповідайте мені про свою першу та про останню любовну пригоду на війні.

— Першу? Це дуже трудно, бо я мав першу стрілецьку любов ще тоді, коли я навіть не зовсім був Січовим Стрільцем. Ваш брат попровадив сотню до присяги в Стрию, а я пішов до міста і найшов собі панну. Любов тривала всього чотири го-

дини і сьогодні я бігме забув, як та панна звала-ся; здається Стефа, — ні, Галя..., ні, Зоня, в кожному разі була бльондинка.

— Ні, вона brunетка.

— Як? Ви знаєте її?

— Очевидно! Це моя шкільна товаришка! Вона писала мені, що гине з туги за вами, питала мене, чи я не знаю вашої адреси, хотіла писати до вас. Вона у вас до сьогодні закохана.

— Вона brunетка? Так, так, brunетка, тепер собі пригадую: Зоня Куш.

— Так, Зоня Куш. А ваша остання любов?

— Остання? О, це найцікавіша: Я станув в однім селі під Бережанами на квартирі. Священик запросив мене до обіду, почав оповідати про російську інвазію, потім розбалакався про політику, захоплювався тим, що німці заняли Бельгію, що Австрія обсадила Сербію, а я все тільки глип, глип на його донечку Таню. По обіді Таня грала на фортепяні, я співав стрілецькі пісні, а по піснях отець положився спати, а я з дочкою опинився в саді і битва була виграна. Мій Боже! Як та дівчина любила мене.

— І довго ця ідилля тривала?

— Жадна воєнна любов не триває довго: за два дні москалі наступали, над домом панни Тані розривались шрапнелі, ми відступали, пішли аж під Семиківці. А там у барабанному вогні, в осінніх болотах я, чи хотів, чи не хотів, мусів забувати про всяке кохання й думати лиш про те, щоби вийти з цілою головою. Але цю попадаючку, я всеж тям-

лю й досі: ось подивіться, я й сьогодні ношу в кишені хусточку, яку вона, прощаючись зі мною перед семиківським боєм, дарувала мені на пам'ятку.

Хорунжий Косар витягнув з кишені вишивану хусточку й розгортав її перед Лідою.

Ліда захихотала:

— Пане Данило! Ця хусточка від попадянки Тані? Виж ще вчора оповідали сестрі, що цю хусточку дарувала вам на Волині учителька, Олена, яка теж любила вас смертельно!

Хорунжий навіть не заперечив:

— Правду кажете! Ця хусточка від Оленки! Тамта пропала: її вкрала зі заздрости одна курсітка на Волині, панна Зоя.

— Виходить, що на Волині у вас була не тільки Олена, але і Зоя.

— Ну, зі Зоєю, то не була жадна поважна любов, але моє останнє поважне, трагічне кохання було із панною Оленою. Це кохання тривало аж два тижні.

— Ви згадали Волинь. Що ви робили на Волині?

— Організував українські школи на терені, який здобула Австрія і баламутив учительок. Але досить цих оповідань!

— Можеб ви навчили мене яку нову стрілецьку пісню?

— Залюбки! —

І він учив її стрілецьких пісень, пригріваючи на мандоліні.

Дуже скоро Ліда бачила в Данилі втілення всього гарного, героїчного й сильного, що крило в собі стрілецьке військо.

— Лідо! Мій брат ще більше цікавий, як був до війни! — говорила Галя.

— О, так! А, який він елегантний! Коли я йду з ним вулицею, то всі мої товаришки оглядаються за ним і завидують мені. Це не те, що Юрко! — відповіла Ліда, скривила зневажливо уста і махнула рукою.

Ліда відразу навіть повірила, що Данило краще розуміє її душу ніж Юрко, що він рідніший їй, хоч Данило взагалі ніколи не цікавився її душею, не роздумував над кожним її словом, над кожним відрухом її душі, так як Голуб, і ще недавно говорив іншій панні, що цікавитись душею жінки, це діло психіатрів, а його діло, любити уста жінки і її красу.

Але жінка, кохаюча чоловіка, вірить, що він розуміє її, а вона його, і Ліда повірила теж.

Хорунжий Данило, просто сів перли свого гумору, розкидав буйність свого життя щедро й багато, беручи від хвилини все, що вона може дати.

Він навіть не думав над тим, чи він любить Ліду, він тільки був вдоволений, що приїхавши до Львова, найшов милу, веселу товаришку, з якою можна забавитись, погуляти, поцілувати, а колиб це не вдалось, то Данило поцілує другу, або третю.

— Мій Боже! Того цвіту по всьому світу! — а для вродливого старшини всі дівочі серця прихильні!

У щоденних розмовах із Лідою, кожний відрух її душі Данило відбивав як мячик, проворно й легко та безтурботно, на кожний іронічний жарт Ліди, який так дратував спрагненого чулости Го-

луба, хорунжий Косар відповідав ще влучнішим жартом, оминаючи всякі прикрі конфлікти, яких Ліда мала з Юрком так багато. Своєю сміливістю, тактом, справжнім офіцерським стилем життя й добрим тоном, якого не знав стрілець Юрко, Данило витворював ту милу, ясну й погідну атмосферу, в якій Ліда почувала себе так гарно, як відчуває себе біла кіточка, коли приляже собі на сонці, серед квітів, під деревом, на якому цвірінькають пташки. А вже найбільше Ліда любила ті хвилини, коли Данило Косар оповідав їй свої пригоди на полі бою, переплітаючи правду із творами фантазії, бо він, як кожний правдивий вояк, оповідаючи про свої воєнні пригоди, запалювався так, що давав волю фантазії, та сам не стямився, коли починав ці пригоди так кольоризувати, що вони здавались жартом, наполовину ставали фантастичними, хоч сам він вірив у їхню правдивість:

— Як вам відомо, ми здобувши Глуховичі, помашерували на Галич.

— Ах, ви зачинаєте зпочатку? Ну, нічого! Вибачте, що перериваю вам, але скажіть, будь ласка, чи Глуховичі здобули ви зі Січовими Стрільцями, чи німці? Бо наступали ті і тамті.

— Що? Німці? Ті боягузи малиб здобути Глуховичі? Моє село? Таж там німців було тільки пів сотні і то стояли як наша резерва та обози, а наступав тільки я зі сотнею.

— Ви, чи Богдан?

— Ну, обидва! Очевидно, що Глуховичі здобув я! Якби не Січові Стрільці, то німці булиб утікали знов аж на Мадярщину.

Ліда знала, що під Глуховичами наступало всього дві сотні У. С. С. і два баталіони німців, але не хотіла збивати Данила з пантелику і слухала далі, а Косар продовжував:

— Потім ми бились під Буркановом, Брикулею і Семиківцями. Під Семиківцями з початком вересня я просидів три дні в барабанному вогні російської артилерії. То був огонь! Одна граната вдарила мені межі ноги! Ви, панно, не паленійте, бігме межі ноги! Я так привик до гарматної стрілянини, що спокійно сидів із вашим братом на сіні і грав у карти, розклавши широко ноги, кидаючи карти на розстелений цельт. Аж тут: Бум! бум! — і граната паде мені між коліна. Ще хвилина і нам смерть! Богдан майже зімлів зі страху, випустив карти із рук, а я спокійно хапаю гранату в руки і кидаю від себе геть, може на двісті кроків.

— Двісті кроків?

— Ну, може не двісті, може п'ятдесят, але граната, відкинена мною, вибухла так далеко, що мені, ані нікому, нічого злого не сталося, а я сів собі далі, тай граю в карти. Потім ми боролись на Лисоні; про той бій не буду оповідати, бо про цю битву ви знаєте.

— Ви були тоді в Коші, як мій брат попав на Лисоні у полон?

— Я був у Коші? Я був і на Лисоні трохи, а трохи в Коші, я всюди був. Раніш ми довго стояли над Золотою Липою, часом переходили над Стрипу, то над річку Ценівку. Під Потуторами і на Диких Ланах моя чета здобула таку славу, що з Відня приїзджав спеціальний фотограф фотогра-

фувати мене для одного німецького журналу, а командант бригади припняв мені медалью, очевидно другу, бо ось цю першу срібну припняв мені двадцять третього липня, над Золотою Липою сам наступник австрійського престоло, архикнязь Карло.

— Ви бачили Карла? Він гарний?

— Чи я його бачив? Ви питаєте мене, чи він мене бачив. Тямлю так, як сьогодні: Ми стоїмо на рівнині між березовими лісками, хлопці випростувались, як струни, а Карло йде перед сотнею, дивиться на кожного стрільця, а потім кличе: „Ruht!“

Ми стали на „спочинь!“ і архикнязь сказав по українськи: „Дуже тішуся, що я тут між вами. Я чув про ваші геройські вчинки, ви слава і честь українського народу!“

Потім балакав сотник Дідушок, говорив, що ми надіємося здобути Україні кращу долю, а я був страшно лютий на Дідушка, бо як-би я був промовляв, то був-би архикнязеві так промовив до серця, що він завтра дав-би Східній Галичині автономію і дозволив нам формувати цілком окрему, стотисячну армію!

При кінці, Карло припинав нам медалі, мені срібну, а всім іншим бронзові! —

— А Юрко Голуб дістав тоді медалью?

— Куди там! Підчас перегляду, коли архикнязь Карло переходив перед моєю четою, то один Юрко Голуб зробив шкандал цілій сотні: коли всі стрільці стояли „позір!“, як вкопані в землю, і було так тихо, як у церкві, Юрко Голуб, який все має катар, нагло пчихнув і то так голосно, якби з са-

мопалу вистрілив, а вся чета не видержала і розсміялась.

Уявіть собі: будучий австрійський цісар переглядає мою чету, а він пчихає, а вся чета регочеться! Шкандал! За ту провину мали тоді Голуба навіть покарати, але я випросив, щоби вам, панно Лідо, не робити прикрости.

Але я зачав про одно, а скінчив чим іншим. Отже кажу вам, що після тих усіх боїв під Заваловом, де ми переходили міст на Золотій Липі в огні артилерії так, як під Галичом переходили міст на Дністрі, під Потуторами, де моя сотня майже з двадцять раз ішла до протинаступу проти фінляндців, ми вернули в резерву до Посухови, відтак бились на Диких Ланах, стояли під Бережанами, і пересувались у напрямку Конюхів.

Нам на поміч прийшов баварський полк німців і дивізія турків аж із Малої Азії і все було гаразд. Ах, панно Лідо! Якби ви побачили, яка то була цікава компанія: азійські турки й татари та Січопі Стрільці! Ось я вам покажу свою світлину: на ній бачите мою особу попліч із поручником турецької армії Абдул-Джімом, сином купця з Анатолії. Мій Боже! Що то був за тип! Два тижні намовляв я його пити вино і їсти з нами свиняче мясо, а він розводив руками, впевняв, що Коран забороняє, та, що як-би він впився вином, чи з'їв мясо, то Аллах покаравби його і він згинув-би від російської кулі! А по двох тижнях я так навчив його пити вино і їсти свинину, що він щодня сам бігав до мене і ще здалека кричав: „Хорунджі Коджар! Вино, вино!“ Він пив ліпше, як я, і щодня був паний.

— І його не вбила куля за гріх?

— Ні, не вбила! Навпаки! Гріх урятував його! Він через незвичність до мяса, занедужав від свинини на жолудок і пішов до лічниці, а з лічниці на відпустку!

Нам жилось дуже гарно: стрільці трохи відітхнули, окопались у лісах, розтаборились мов на стало і життя плило весело й безжурно, мовби не на війні. Ми збиралися в окремі землянки й шатра для забав, для гри в карти, для бібліотек, де я міг читати й писати, в лісі влаштували собі купелеве місце і стрілецьку криницю, я мав навіть свою маленьку собачку, ну словом ми розгостились, як вдома.

Стрільці поправили й вичистили дороги до села, до кухні, до лічниці, поназивали ці дороги ріжними іменами, як: „Вулиця сміху“, „Вулиця імені пса Цербера“, „Вулиця п'яна“, цеб-то така, що веде до шатра Ілька Курика, який все буває п'яненийкий і частує всіх горілкою.

Товариські забави, пісні нашого хору, який подивляв цілий корпус, стрілецька орхестра, все це розважало нас, збагачувало життя. Часом чоловік заблукав до села до якої попадянки і розважив свою нудьгу. Дехто у неділі мандрував аж до Бережан шукати щастя у дівчат, війна здавалась забавкою.

Бувало так, що ми свобідно виходили на поле, де були застави, бачили за рікою російські війська, що копали рови, але нам і не снилось стріляти до них, траплялось і таке, що москалі обеззброєні підходили з нудьги аж до наших закопів і, особливо в дні великих свят, просили: „Австріяк! Не стреляй севодні, і ми не будем стрелять в божий празд-

нік!“ Нераз стрілець заблукав у лісах, стрічав москаля, поговорив з ним, подарував йому фляшку руму, а москаль стрільцеві пачку тютюну і два вчорашні вороги розходились, як рідні брати, подавши собі руки:

— „Надоело стрелять і убивать! Як нема наказу, то ми не будем стріляти і ви не стріляйте!“

Ось так повставало нераз неофіційне, самовільне перемир'я.

Гарно жилось нам там, що й казати. Довший час я був із Юрком Голубом на квартирі в однім селі, яке населення покинуло зі страху перед битвами, і ми стрільці були самотніми хазяїнами села.

Великих битв не було, тільки часом до села заблукав шрапнель і я тоді нераз бачив, як ваш поклонник, Юрко, наперегони зі стрільцями бігав „ловити шрапнелі“, щоб-то збирати шрапнелеві гільзи, щоби із них зробити перстень для вас на пам'ятку війни і його воєнної любови.

Тоді нераз Юрко вечорами розказував мені, як тужить за вами, як кохає вас...

— Він досі тужить? Ну, ради Бога, не говоріть про це. Це помилка мого життя! —

Данило замовк.

Прощаючись, Ліда запросила хорунжого Косаря відвідати її вдома і подала свою адресу. В неділю Данило сидів з Лідєю у привітній кімнатці, при шклянці чаю, і говорив про всячину:

— У вас дуже мила кімнатка! — сказав він Ліді — як це ви нашли її? Я ціліський тиждень шукаю кімнати і не можу знайти, та досі мешкаю кутом у товариша аж десь на Знесінню і далеко мені ходити до вас!

Ліда усміхнулась кокетливо і мовчала.

— Чому ви мовчите так таємничо? Яж знаю з оповідань Юрка, що це він найшов вам цю кімнатку. Очевидно, ви не є до нього такі байдужі, коли він так услуговував вам, та певно і відвідував вас ось тут?

Данило підсміхався допитливо.

Їй пригадалось, як Юрко Голуб три дні бігав по місті, шукаючи для неї кімнати, як радів, найшовши її, і як сумував, що мусить виїзджати зі Львова до Коша У. С. С., не встигши навіть відвідати Ліди в новому помешканні.

Ліді стало жаль Юрка, але в туж мить в її душі збудилось давнє огірчення до нього, а навіть гнів за всі непорозуміння з ним і вона силою волі приневолила себе не думати про Голуба, забути його, вигнати з душі прикрі спогади і втішатись тільки присутністю хорунжого Косаря.

Ліда відчула, що Данило хоче з'єднати собі її серце, тому бажає дізнатись, чи це серце вільне, і вона підсміхаючись, відповіла:

— Я не кохаю нікого, з Юрком не переписуюсь уже більше, як рік. Тай взагалі вся ця історія з Юрком, про яку нажаль усі знають, це був тільки дрібний епізед, непотрібне непорозуміння двох сердець. —

Сказавши ці слова, Ліда аж після цього зрозуміла, що вона перекреслює любов Юрка, і в одну хвилину вона наче засоромилась сама себе, згадавши, що йдучи в обійми Голуба, вона деякий час не вважала взаємин із Юрком дрібним епізодом, але малә в серці справжнє, глибоке почування, та

запевняла Юрка, що це не флірт, а справжня любов, ще й обіщувала, що буде завжди кохати його. Та глянувши на хорунжого, вона сказала собі в душі, що він дорощий їй, як Юрко, і рішилась продовжувати розмову:

— Алеж Юрко кохає вас досі!

— Цього до щастя мені замало! Треба, щоб я кохала його! — відповіла Ліда твердо, даючи Данилові до зрозуміння, що вона вже не любить Голуба.

І сказавши це, Ліда справді повірила, що любов до Юрка, це було дрібне непорозуміння, яке треба тільки забути, затерти, щоби воно не падало тінню на щастя нинішнього дня.

— Отже ви зовсім самотні? Ну, так це булоб непогано, якби ви трішки покохали мене.

— Прагнете зловити в свої сіти ще одну рибку, а за тиждень покинути мене?

— А навіщо вам довше, як тиждень? Все, що гарне, триває коротко. Зрештою, може любитиму вас трішки довше як других дівчат, бо ви бігме гарненька дівчина і ви мені ще зперед війни подобаєтесь. Може-б ми навіть поженились? Але як мене не любите, то не треба! Я собі найду другу! Я не такий, як Юрко, що зітхає за вами цілі літа і на іншу не гляне. —

Лідочці подобалась така легка, безтурботна й погідна любов Данила, в її душі було щось із грача, що любить всім гратись:

— Я також думаю, що любов повинна бути, як вино, що опянює, веселить серце, душу, настраює до сміху і пісень, а не як отрута, що руйнує, вбиває спокій і сон і щастя.

Ліда знов згадала Юрка і подумала :

— Любов Голуба, це отрута, а Данила, це вино! Краще вино, як отрута!

— Ліда! Ви вигарніли за останній рік!

— Всі це мені говорять! Ви мені також більше подобається, як у Глуховичах!

— Справді?

Данило взяв її за руку і нахилився, щоб схопити її в обійми.

— Лишіть мене! Виж мене не кохаєте!

— Мабуть я незакоханий, але я прагну ваших уст! —

Сміючись і жартуючи, Данило схопив Ліду в свої обійми і цілував пестливо, спокійно, без жаги й любовного пориву, неначе на жарт. Він не був так засліплений і спянілий любовю до Ліди як Юрко, тому міг панувати над собою, тому його кожний цілунок був як обдуманий мистецький твір, майстерно виконаний. з ерудицією, чаруючий, опянюючий, як цілунок кожного, хто має вправу у цьому тонкому мистецтві. Пристрасть Данила була скривана, здержлива, його кожний відрух серця і змислів був опанований волею, гармонійний.

Ліду охопила не тільки розкіш, але й почуття вдовolenня, що вона знаходить в любовогах хорунжого якраз-же щось гарне, безпристрасно погідне, шляхотне й культурне, чого не міг дати їй добросердечний і вірний, але надто первісний і дико безпосередний селянський син, стрілець Голуб.

Вона, цілуючи Данила, згадала пристрасні, грубі вояцькі цілунок стрільця Юрка й почувала, як уся її душа відвертається від давнього любовника,

а прихилиється до цього вродливого і дужого духом і тілом, веселого й погідного хорунжого.

Вона навіть відчула якусь насолоду зради Юрка, правдиво жіноче вдоволення, що на злість, на перекір першому любовникові, який не ущасливив її, не сповнив її надій, вона найшла собі щастя в обіймах другого, кращого.

На одну хвилину в обіймах Данила Ліда ненавиділа Юрка Голуба, хотіла, щоби він бачив її в обіймах Косаря, прагнула, щоби він бодай скоро довідався про її любов до Данила, щоби терпів, мучився ради неї, щоби вянув із болю і заздрости за те, що не розумів її, що не ущасливив, а кинув на її минувшину тінь, украв частину її серця і життя.

О, з якою насолодою вона глянулаб тепер Юркові Голубові в лице, висміяла його, знівечила, помстилась за його невдачну любов, невмілість любити, за його зломаність душі і надмірну ніжність для неї і рабську відданість.

Але Юрко був десь там на фронті, в бою, десь може тужив за нею, мріяв під голим небом у наметах, десь може був голодний, обдертий, бідний, самотний, тому ліпше не думати про нього! Не каламутити свого щастя!

І Ліда відповідала на поцілунки Данила, своїми поцілунками, вона закинула на шию хорунжого свої пишні, звабливі рамена, горнулась до нього цілим тілом, повна жаги, прагнення і раділа як дитина, була горда, що цей завадіяцький старшина рідного легіону із золотистим ковніром, з паском і ясною зіркою держить її в своїх обіймах, що коли він перехилиється, щоби дужче пригорнути її, то

його шаблока видзвонює об підлогу, як срібний дзвіночок, як гарфа: брень! брень! бррень!

Тогож самого вечора, Юрко, сидячи в лісі на Поділлі під наметом, дістав з почти лист. Томлений цілорічною тугою за Лідою, він зрадив:

— Може це Ліда перестала гніватись, може надумалась і написала? Таж хіба через дрібні непорозуміння не втрачу її на ціле життя! Вона знає, що коли я навіть кривдив її, то з надмірної любови і вона вибачить!

Розірвав коверту:

— Ні, то лист від Василька з італійського фронту!

Зітхнув сумно, розчаровано і читав лист.

НА БЕРЕГАХ СОЧІ І ПЯВИ.

Василь Маланчин, відбувши ще два місяці для підфронтового вишколу в околиці Любляни, де військо примирало з голоду, відживляючись часто тільки бараболею, краденою ніччю в селян, залишив там останки своєї сили й здоровля і вкінці мав одійти на боевісько над рікою Сочєю, про яку тоді говорив весь світ.

Фронтові частини його полку стояли в безупинних боях біля Монте Санто і маршовий баталіон, який висилано що місяця із кадри, мав тепер заповнювати ту страшну прірву, в яку раз-у-раз кидано нові резерви, а вона що місяця була знов порожня, ненаситна і вимагала нових кривавих офір у формі свіжих маршових баталіонів.

І цей новий маршовий баталіон ішов на фронт, ішов у прірву, так, як ішли перед ним, так, як мали йти ще по нім неодні, во славу імперії Габсбургів.

Три дні і ночі машерував баталіон долами і горами дикої країни, майже без сну і без спочинку. Добуваючи останки сил, Маланчин, умліваючи з утоми, побоюючись побоїв і крику старшин, машерував далі, сон ломив його так, що нераз в ночі, сходячи з гори, засипляв на ногах, схилиючи в марші голову на наплечник товариша, який ішов перед ним у густих рядах війська.

Від невпинних маршів його тіло було облите потом, лице опалене сонцем і осмалене вітрами, стопи ніг змінювались в одну, велику, болючу рану..., спека і спрага вялили так уста, що з потрісканих губ канули каплі крові..., від ременів торністри на раменах явились червоні шрами, що пекли вогнем.

Дійшовши до розбитого гранатами села Кальне, де містилась команда полку, дістав тут муніцію і зараз-же без спочинку вирушив далі в дорогу.

Була тепла, літна ніч, дощі лили як з відра, але баталіон мусів ще цієї ночі злучитись із фронтовими частинами, і йшов безупину. Старі ляндртурмісти пнучись на гори, падали з утоми, не мали сил встати, але до них підбігали фельдвєблі, били палицями і вони піднімались і машерували вперед.

На фронті було тихо: дощі, що панували три дні, припинили наступи італійських військ.

Промоклі до нитки вояки, закутані коцями і цельтами, посувались крутою серпентиною, мов марева, мов тіни. Машерували до ранку, ціліську ніч, вдираючись на гори вище і вище. Сходило сонце, золотило промінням нагі, дикі скелі і ціла безлюдна, скалиста околиця, в яку доля закинула маршовий курінь наших бойків, здавалася якоюсь пустинею: куди оком кинеш — білі, кремінисті великани-скелі, понурі й сумні, спалені спекою, без одної деревини, без потоку і річки, без одної квітки і щебетливої пташні.

Тихо, мертво, безлюдно. Тільки попід горою, крутими дорогами посуваються обози, чути крик вояків, які підганяють коні, що падають з утоми,

оминають цілі сотні санітарних автомобілів, які жонуть із гір, вивозять тисячі ранених, счинюють на шляхах пил і куряву, яка котиться хмарами, лягає на військо і пливе клубами над пропасти й безодні. Керманічі автомобілів сидять зовсім обнажені, чорні від спеки, як мурини, покриті пилом, спітнілі, сердито викрикують на обозників, щоб уступились їм із вузкої дороги...

Курінь спинився спочивати.

Вояки лежали, як трупи на камінню, і з утоми усі мовчали. Маланчин в одну мить заснув, але за хвилину його збудив гамір, гук вибухів бомб. Схопився на рівні ноги і побачив, що в повітрі кружляє ціла хмара італійських літаків, що виблискують до сонця, як великі зеркала, колишуться над горою на ясних, панцирних крилах. З літаків сипались бомби, як блискучі бляшані пуделка від консерв і з грюкотом падали на військо, що лежало здовж під горою, криючись між камінням, як кубла вужів, або вганяло по дорозі, не знаючи, де скритись і що діяти.

Літаки опускались щораз то нижче, спинялись аж над самою горою і тоді згори заклекотіли скоростріли, посипали смертоносним дощем. Тріскіт у повітрі заглушував слова команди, крик ранених.

Бомби падали найбільше на гірську дорогу, на обози, якими довозувано муніцію, цілі сотки сполошених коней ставали дуба, іржали настрашено, трівножно, потім коні налякані вибухами бомб, часто ранені, кидались наосліп із дороги, втікали, збивались у гурти і скакали в яри, в пропасти, котились разом із возами, з візниками в глибокі безодні і гинули, або поранені іржали жалібно, сумно,

розпучливо..., наче благаючи рятунку. Візники, які не скотились у яр, зіскакували з возів, хотіли втечи, але часто поцілені бомбою чи кулею скоростріла, падали під копита сполошених коней, колісся возів чи автомобілів, що із шаленою швидкістю втікали з небезпечного місця, але часто на ці автомобілі в'їжджали сполошені коні і скочувались у безодню разом із ними, з раненими, і з шоферами, бо дорога була вузка, ніхто нікого не міг оминати, бо дорога вилась гадюкою понад страшною пропастью, сотні метрів глибокою, на дні якої шумів маленький, висохлий від довгої спеки потічок.

Зпоза гори заговорила австрійська артилерія: Шрапнелі вибухали далі, то ближче від літаків, округлі, біляві хмарки диму вкрили цілий горизонт, літаки підлітали вище, то спадали нижче, оминаючи обстрілювану смугу. Кілька літаків лаянувало, як величезні птахи, що граються підчас лету в повітрі. Один літак що хвилини змінював напрям, крутився зигзаками і спіралями вліво то вправо. Маланчинові не раз здавалось, що літак ось-ось упаде на землю, поцілений шрапнелем, але це був тільки маневр, для обдурення австрійської артилерії. За хвилину італійський літак опускався аж над дорогу і сипав на вояків новим градом куль, потім нагло відлітав вище.

Зпоза гори вилетіло п'ять австрійських, маленьких аероплянів, намагались боротись з італійськими літаками.

Але італійська ескадра розділилась на кілька груп, оточила австрійські літаки, в повітрі почалась битва, яка тривала кілька хвилин.

Окружені австрійські летуни відстрілювались, пробували вирватись із ворожого перстеня, що здавлював їх з усіх сторін, намагались втечи.

Але нагло один австрійський літак, що був найсміливіший, й атакував італійців, щоб очистити собі дорогу, закреслив хвилясту лінію, захитався, схилився на бік і круто, бистро почав падати на землю, як підстрілений орел.

Розбитий літак упав на дорозі близько Маланчина. Крила були розторощені в тріски, біля останків розбитого літака лежало трьох окривавлених летунів. Один ще пробував піднятись, але впав на труп товариша і сконав.

Італійська ескадра завершила напівдень, австрійська артилерія здоганяла її, але намарно. Ескадра літаків „Капроні“ із тріумфом відлетіла напівдень, і скрилась за горами.

Під горою на шляху лежали десятки вбитих і ранених, а там у глибокому ярі не менше покалічених і мертвих вояків, розбитих автомобілів і возів, та покалічених коней. За весь той час на горах, біля Монте Санто клекотів бій піхоти, було чути стукіт крісів, клекотання скоростріла, якому вторували гармати, що не втихали ні на мить, так, начеб хто бив без упину в барабан.

— Ну, італійці привітали наш баталіон не погано: Вислали проти нас почесну ескадру літаків, які вчинили нам неабияку параду.

— А за пару годин на фронті привітають нас ще краще: Чуєш, як гуде? Цеж на мінуту паде хіба сотня гранат. Ех, мережать гори, мережать, та стебнують.

Із гір, серпентинами і ярами воліклись, утікали недобитки полків.

Маланчин був дуже цікавий говорити з вояками, які щойно вийшли із фронтового пекла, тому підійшов до розбитків, шукаючи між ними знайомого обличчя. Та не пізнав нікого і йшов далі.

На одну високу гору, на яку, здавалось, можна було вийти за годину, військо машерувало до ночі. Ніч була темна, беззоряна..., вояк вояка не бачив, всі йшли наосліп, блукали, вертались на давнє місце, старшини сварились, проклинали команду полку, що вислала з ними провідника фельдвєбля, який не знає дороги.

Коли баталіон опинився на горі і вояки зраділи, що врешті опинились на рівнішій дорозі, й спочинуть, нагло серед нічної пільми блиснула ярка смуга рефлектора, і на цілій горі стало ясно, як у білий день.

— Nieder! — командував сотник.

Військо впало на землю, і лежало мовчки, не порушно.

Але було запізно. В світлі рефлектора італійці доглянули, що на фронт підходять нові австрійські резерви, і в ту-ж мить привітали їх гарматами.

Гранати падали на крем'яні скелі, розривали їх, величезні каменюки, відламки скель і гранат літали в повітрі як пил несений вітром, спадали на голови потомлених вояків, ранили, вбивали.

Кілька гранат упало на праве крило баталіону, вцілило в саму гущу, де лежали десятки вояків, один біля другого. Почувся страшний пекельний гук, начеб валились гори, відгомін відбився об дикі скелі, і сконав у нічній тишині. Хтось кричав, хтось

благав помочі, хтось ревів страшним ревом як віл, якого ріжуть у ятці.

Василь Маланчин глянув на сусіда Козачука; цей голосно молився: „Отче наш іже еси на небесі!“

І на мить забувши про свою безбожність, не тямлячи, що колись хулив церкву, Бога, ненавидів попів, Маланчин, опанований страхом, хотів молитись: — Отче наш! —

Вдарила ще одна граната, тим разом упала ще далі від Маланчина, і Василько почув якусь дику, таємничу радість, полекшу, що він ще тямить початкові слва молитви, яких не вимовляв кілька-надцять літ.

— Отче наш... іже еси...

Не міг пригадати собі дальших слів молитви, і злякався того, що не вміє молитись, хотів власними словами благати Бога, щоби він хоронив його від куль, але в ту мить упав наказ сотника:

— Laufschrift! Vorwärts!

Баталіон схопився з землі і втікав з небезпечного місця...

Рефлектор погасав, то світив наново, командант намагався завернути вояків праворуч між кущі, щоби зійти з освітленого місця, але недосвідчені новобранці збивались в гурти, як стадо овець, капраль Когутяк розганяв їх, бив палицею кожного, хто навинувся під руки, щоби військо розбігалось з гуртів:

— Einzeln abfallen! Schlack soll sie treffen!

Хтось вдарив Маланчина палицею по спині, Василь зойкнув і біг далі, не бачучи в темноті, хто його бив. Військо розгубилось між скелями, зникло, пропало.

Артилерія втихла. В ярі за горою сотник збирав розгублених вояків, бив по лиці, лютився:

— Пів року вас вчили в кадрі і ви нічого не вмієте! Артилерія бе, а ви збиваєтесь у гурти, щоб один шрапнель міг вбити десятки. —

Маланчин згадав, що його справді вчили, як поводитись у вогні артилерії, але тепер, коли вдарили перші гранати, вся ця кадрова мудрість забулась, і кожний поступав так, як наказував йому страх та інстинкт і випадок.

Військо скрилось у безпечнім місці і спочивало. Було тихо. Чути було тільки переразливий свист і скрегіт машин, що величезними сверлами вертіли камяні скелі, видовбуючи печери на каверни, в яких резерви мали ховатись від мін і бомб.

Біля півночі замовкли і машини. Баталіон перейшов до дальшого яру, і там до вуха Маланчина долетіли страшні зойки, мольби і благання. Здавалося, що це стогнуть і ридають високі окривавлені кремінисті гори, здавалося, що земля кличе в небо: „Помсти!“

— Що це за крик?

— Це ранені. Перед вечором на горі був італійський наступ, в якому впали сотні війська, а хто був ранений, той втікав, як міг, із гори в яр, щоби скритись від ворожих скорострілів. Ось від полудня до півночі в ярах лежать сотки ранених вояків, кличуть і благають ратунку, а санітети невисилі ані вишукати всіх у птьмі, ані подолати трудів. Половина санітетів побита також.

Зойки і крики ранених не втихали, стогони вривувались ножами в серце, в душу Маланчина, мучили, дратували, доводили до розпуки.

— Мій Боже! Завіщо ці люди терплять і гинуть? Завіщо? —

— За цісаря! — відповів Козачук і замовк.

— Ратуйте! Мамо! Діти мої! Діти! —

Маланчин намагався заснути, закутав коцом голову, щоби не чути зойків і стогонів, але дарма. Страшний крик ранених в ярі полошив сон.

Вранці надходили нові резервові баталіони: чорні, брудні обличчя, немиті тижнями, пірвані, заболочені в закопах убрання, скривавлені торністри й шапки, посічені кулями, — все те робило вражіння, що це військо, яке опинилось тут серед диких, безлюдних скель, це велика маса людей засуджених на смерть, а смерть прийде до кожного вояка, до одного скорше, до другого пізніше, але прийде до всіх.

Полковники і сотники, які там, у кадрі, були такі гордовиті і веселі, тут виглядали як зґрая жебраків і міхоношів. Всі вони були смирні, добрі, всі говорили до вояків як до рівних собі, бо всіх вирівняло страшне марево смерті і могили.

Сотник маляр Орсак, підійшов до Маланчина і подав йому зі своєї фляшки вино:

— Випий Василю! Ти сердитий на мене? Забудь! Військо не мама! Хоч хочеш бути добрим для вояків, то не смієш! Хто зна: може за хвилину всі повмираєм! І ті, що командували і ті, що слухали. —

Маланчин випив вино, і чомусь в його серці зник гнів і ненависть до сотника, якого так не любив і боявся в кадрі, якому в душі присягався, що вбе його на фронті.

Коло полудня з гори вертали цілі баталіони ранених: Хто міг, ішов, хто не міг, той рачкував, кого несли на ношах, хто котився з гори як камінь, поливаючи скелі власною кров'ю, всі намагались останками сил покинути прокляту гору, щоби найти безпечніше місце і не згинуть, або не бути раненими вдруге.

Резервовий баталіон обступав ранених, вояки помагали товаришам, перевязували рани, подавали вино, воду.

Оглядаючи ранених, що сходили згори, Маланчин побачив одного молодого вояка із головою перевязаною білим бандажем.

— Маланчин!

— Адасть Бельський! Сервус! Ти тяжко ранений?

— Ні, шрапнелева куля стукнула мене по голові, але нажаль так легонько, що полежу з тиждень у лічниці, і мене знов наженуть сюди, в це пекло.

— Коли ти був у битві, вчора?

— Так, учора перед вечором я ще був у штурмі на Монте Кук, бодай вона запалася! Ось бачиш? Нас вертає шістдесят вояків, а перед двома тижнями, машеруючи на фронт, мій баталіон мав двіста вояків! Гей, гей! Решта погинула! Проклята одинадцята офензива! З моєї чети згинули обидва старшини, трьох підстаршин і сім вояків. Може за тиждень твій баталіон вертатиме так здесяткований, як мій! —

— Гарна потіха!

В душі Василька щось кипіло, бунтувалось: Я мав-би згинуть тут за Австрію? Ні, ніколи! При першій нагоді піду в полон!

— Чи на фронті в нашім полку є ще які хлопці з Глухович?

— Там десь при артилерії коло Монте Санто є Степан Голуб.

— Брат Юрка? А яким чудом ти опинився на італійськiм фронті? Тиж був при польських легіонах!

— Австрійська команда розвязала мій полк „за зраду“, і мене деградували зі ступеня сотника, та простим вояком післали за кару сюди.

— Якжеж там на горі?

— Краще не згадуй! Ось чуеш, як клекотить бій! Я був на російському фронті, але там була забавка супроти того, що тут діється. Щастя, що я ранений; може хоч на місяць дістанусь до дому, висплюся. Я тиждень не спав.

— Ти Адасю не уявляєш собі, як завидую тобі, що ти ранений легко, і вже йдеш в запілля, а я мушу йти боротись за Триєст, йти в це пекло.

— Найгірше, що ти не старшина, будеш бідувати, голодувати так, як я.

— Мене дивує, що ти так добре говориш по українськи; краще як колись.

— Пів року живу між українськими вояками. Зрештою я вмів по українськи і в Глуховичах, але батько забороняв говорити хлопською мовою. А тут в цiм пеклі забуваєш про політику, Польщу, патріотизм, і прагнеш тільки жити! На фронті, в закопах губиться межа між українцем і поляком, бо страх смерти й близька могила об'єднують всіх.

— Якби твоя мати почула, як ти гарно говориш її рідною мовою, то зраділаб.

— А батько ломавби руки з розпуки. Ех, дурниця!

— Бувай здоров!

— Бувай здоров!

— Дай Боже тобі в голову таку щасливу кулю, як моя! Це Tausendkronenschuss! —

Розійшлись.

За годину фронтовий баталіон був так розбитий, що його треба було зміцнювати резервами, і Маланчин опинився в першій боевій лінії.

Лежав на твердим камінню, повзав по землі, як черв; землянки ні криївки в скелі не можна було викопати, рушитись з місця не смів ніхто, бо ворожа піхота віддалена тільки 60 кроків бачила кожний рух і вистарчило підняти зі землі голову, щоби впасти трупом від кулі.

Італійці наступали: Рачкуючи по землі, криючись у ямах виритих гранатами, засланяючи голови сталевими шеломами, вперто і завзято посувались вперед, і хоч гинули від австрійських куль, підходили кількадесять кроків ближче і засипали австрійський баталіон ручними гранатами.

Нераз завертали, спинялись, але їм на підмогу посувались нові полки, і австрійська лінія ломилась, баталіон покидав гору. Тоді на здогін австрійцям сипались шрапнелі, реготались у повітрі міни, клекотіли скоростріли.

Василь Маланчин не хотів стріляти до італійців, але бачучи біля себе капраля Когутяка, виконував те, що наказали: стріляв, кидав гранати, боронив гори.

Так було два дні і дві ночі.

— Коби мене вислали на стежу, або в ночі на заставу, я втечу до італійців! — мріяв Маланчин.

Але на стежі, ні на застави його ніхто не послав, віддалитись від сотні не можна було ні на крок і Василь почув, що військо, це страшний демон, який коли вхопив тебе в свої кігті, мушиш коритись, і мовчки ждати смерти.

Третього дня, як хвилево панувала тишина, і легкий вітер віяв від Півдня в бік австрійських позицій, хтось крикнув:

— Gassalarm! —

Хтось ударив у якусь бляху, на горі появились клуби білого диму, що котились просто на австрійську лінію.

— Натягнути маски! —

Дрижачи зі страху, Маланчин натягав на лице гумову маску, дусився в ній, заливався потом, сапів, порскав, як кінь.

Газовий наступ тривав довго, дехто не міг видержати в масці, почав утікати, скидав маску і падав отруений газом.

Баталіон втікав із гори, хоч не було на це наказу, старшини стріляли за вояками, щоби їх спинити, але італійці посувались вперед, вбивали старшин, і здобували позиції.

Австрійці обсаджували нову гору, й боронили її. Була це страшна боротьба.

В цілім баталіоні не було одного вояка, який справді хотів-би боротись, а всі, приневолені і застрашені терором, револьверами і судами, боролись, гинули, в душі проклинаючи цісаря і Австрію.

Запанував голод. Військо лежало на горі і нарікало:

— Вже третій день з кухні не привезли мяса.

— Якже привезуть, коли італійці так обстрілюють всі дороги, що коли тільки покажеться кухня, то на неї паде десять шрапнелів. Вчора гранат убив кухаря і коня, на якому він віз обід для нас.

— Цілий тиждень я не мав краплі води в устах! Вчора найшли ми серед гір якусь баюру із болотом і видушували в хусточках із цього болота воду, та варили в ній бараболі, потім у цій самій ющі з бараболі варили чай.

— Болота було так мало, що військо різалось багнетами, бо кожний хотів здобути для себе хоч трошки болота. Двох вояків упало трупами; були пробиті багнетами товаришів, що хотіли добитись ложки води з болотнища! —

Маланчин виглядав, як кістяк, апатично лежав на камінню, дивився на зоряне погідне небо і думав:

— Який чудний світ, який гарний, а яке страшне на ньому життя! За кого я маю тут гинути? Якби був лишився при Січових Стрільцях, то мав би бодай потіху, що творю якесь діло, будую традицію національного війська, творю історію народу, а тут? Безіменно загину серед скель, як роздоптана гадюка! А зрештою, хай діється, що хоче! І нація і традиція і військо рідне, це все мана, мана... Коби мені дістати хоч ложку води, хоч чарку вина, або чаю. Коби вошей позбутись, сорочку випрати...

Одного дня до фронту підходили нові резерви. Це був баталіон 18-літніх новобранців, що вперше вступали в бій.

Старшини гнали револьверами цих дітей до наступу, а вони, вісімнадцятьлітні хлопчаки, що праг-

нули жити, цвісти, спинялись, вертали, і бліді як тіни, дрижачи на цілому тілі, гірко плакали... Так плакали: зразу розплакався один найінтелігентніший гімназист, потім заплакав ще один парубчак, а їхній голосний плач розжалобив усіх так, що цілий баталіон плакав голосно, ревно. Один вояк, ридаючи, ломав руки і кликав: „Мамо!“ „Мамо!“

— Мій Боже! Цей плакучий баталіон дітей, це найстрашніше, що я бачив на фронті — думав Василь.

А всеж другого дня цей плакучий баталіон наступав на ріку Сочу: Над річкою счинився бій, італійські скоростріли здесяткували військо. Зачервоніла річка Соча від крові вісімнадцятьлітніх дітей, синів галицької землі.

І ціла австрійська армія здавалась тоді Василькові якимсь великим табором невільників, що гинуть за справу, якої не люблять, не знають..., не розуміють...

А за два дні Маланчин читав звідомлення генерального штабу у віденським часописі:

„Дня 2. серпня італійці поновили наступи над Сочею, але хоробрий баталіон вісімнадцятьлітніх вояків українців девятого полку, який щойно прийшов на фронт, пішов у протинаступ із веселою піснею на устах, із окликом „Хай живе Австрія.“ Ці вісімнадцятьлітні герої прогнали ворога назад за Ізонцо. Кільком воякам українцям роздано медалі хоробрости.“

Маланчин, читаючи ті слова, пригадав собі, як ті вісімнадцятьлітні герої, йдучи до наступу, плакали зі страху ревними сльозами, як проклинали Австрію, як один вояк зпід Сколього просто голосно кликав: „Щоб та Австрія сконала!“, пригадав

собі, як офіцери гнали тих дівчаків револьверами до наступу, як били їх по лиці, примушуючи кричати: „Хай живе Австрія!“, як порубали одного новобранця багнетами тому, що він, почувши свист куль, сховався за горбок, і не хотів бігти далі, і пригадавши собі те все, Маланчин порвав часопис на шматки, і реготався люто, злобно. —

За хвилину у повітрі зашуміло щось, мовби налітала градова хмара:

— Міномети! — крикнув хтось. —

В горі було виразно видно, як величезні міни, подібні до селянських скринь, поважно, не поспішаючи, вертілись, гойдались сюди і туди, і з страшним гуком, від якого стогнали гори, спадали на дорогу, розривали скелі, засівали шлях трупами.

Дехто пробував втікати, але покидаючи своє місце, де здавалось упаде міна, вояк втікав якраз там, де справді міна падала, і вбивала його, зміняла в купу окрижавленого мяса.

І знову наступали інші українські полки: 9, 77, 89, 30, 33..., сини Карпат, Поділля, Дністрової Низини.

Маланчин вертав знад Сочі на гору. Глянув на Монте Санто, Монте Габрієльо, Монте Кук, Монте Саботіно, і всі ці гори, які перед тижнем були зелені від дерев і зілля, тепер стояли нагі, пожовклі, почорнілі, покриті тільки могилами і хрестами. На всіх цих горах не було ніодного зеленого кущика. Італійська артилерія, що працювала тут тиждень, зрила гранатами кожную пядь землі так, що не було й одного каміння, який був-би не розбитий, не було кроку, де не булоб трупа чи могили. В ярах і де-

брах були тисячі непохованих трупів, що гнили на сонці і спеці, наповняли яри смородом, від якого було важко дихнути.

— Це якесь царство смерти, країна загибелі! — думав Маланчин, сидючи на скелі.

Оглядав гору, на якій білили кости вояків, обгризені звірями й обдзюбані птицями, і ломав руки з одчаю:

— Голгофта українських полків! Бідні ви, наші бойки, гуцули, подоляки! Чи ваші матері знатимуть, де ви згинули, де кости ваші лежать у цій безлюдній, дикій країні? Вояки нещасні! Чи ваші діти, ваші сестри і брати хоч знають, де лежить той Триєст, в обороні якого ви тут на скелях свої голови поклали? Чи хоч одна наша бойчиха бачила те сине Адрійське море, яке обороняючи для Австрії, її син над Ізонцо поклав свою голову молодецьку?...

Вранці знов працювала артилерія: Військо крилось у кавернах, але міни падали на скелі, розривали стіни цих каверн, засипали десятки хлопців живцем під землею і камінням.

Так було цілий місяць.

Слабке здоровля Василя Маланчина вкінці заломалось: Від голоду, браку води і гнилих консерв одержуваних раз на кілька днів, він занедужав на жолудкові корчі так, як і тисячі його товаришів.

Була північ. Серед диких скель, що білили до місяця як величезні руїни, серед німої безлюдної пустелі, де земля наче скаменіла від страхіть війни, а де ярами не було ні одної деревини, ні кущика, якихби пощадила ворожа граната, і де останки полоханих дерев простягали поранені галуззя до мовчаз-

ного неба, мовби благали невідомого Бога, змилюватись над цією країною. Такою околицею санітарі несли Маланчина на ношах до ратункової станиці.

Час до часу надлітав італійський шрапнель, люто ревів над головами санітарів і тоді вони, щоби спасати себе, кидали Маланчина разом із ношами на кам'яну стежку, а сами крились за відламки скель. Коли успокоювалось, його піднімали з землі і несли далі, кленучи війну, недужого Василя і цілий світ.

Маланчин лежав на ношах, кожний сильніший рух санітета, чи ношів збільшував його біль, і він стогнав із муки, зойкав, благав, вкінці кричав так, що відгомін котився по мертвій, безлюдній, гірській околиці.

— Тихо будь! — лаяли санітети — панич! Може тобі мами треба? Вояк! Заболів живіт, а він вже розревівся. Вставай! Ми маємо доситьраних! Ще тебе носити? Доволі ми наносились!

І вони скидали його з плечей, і примушували йти пішком. Але побачивши, що в нього нема сил, несли його далі.

Серед понурих, високих скель над потоком у старій, зруйнованій лісничівці, містилась ратункова станиця.

Будинок був майже цілий розбитий гранатами, лишилась тільки одна кімната, в яку санітети зносили теперраних і хорих. До цієї кімнати внесено і Маланчина.

Його покинули в кутку на клаптику соломи, і тут він мав чекати на санітарні вози, які мали його відвезти далі від фронту, до лічниці.

У цій страшній кімнаті, чи пивниці, вже лежало може десять ранених, а що хвилини приношено нових.

Під самим вікном ревів весь час із болю якийсь капраль. Граната обірвала йому обидві ноги, санітети обандажували його, і він лежав тепер сам, кликав ратунку, благав смерти, кусав із болю руки до крові:

— Брате! Добий мене! Молю тебе! Чому мене жалуєш? Таж там за годину вбивали ви тисячі здорових! Добий мене багнетом. Мені лекше буде! Я-ж без ніг, життя і так нічого не варта, а мучитись більше не можу.

Маланчин підняв голову, і приглядався. В світлі місяця, що заглядав ласкаво через вибите вікно, Василько побачив виразно лице капраля:

— Когутяк! — Той самий, який у кадрі катував мене, якому я присягав помсту, клявся, що на фронті убу його!

Давна ненависть до капраля десь щезла, спільне горе помирило обидвох і Маланчин тільки жалував цього нещасного, бажав-би йому допомогти.

— Добий мене! Я пізнаю тебе, ти Маланчин, я збиткувався над тобою! Я мучив тебе, бо я ненавидів кожного пана, інтелігента, який попав у мої руки. Я, добившись шаржі підофіцера, мстився на панах за мої роки прожиті в наймах у панів, у жидів, за голод, побої, пониження. Знаючи в молодости тільки насильство і владу над собою, я при війську насолоджувався тим, що вкінці маю владу над кимсь, що можу виявити силу, міць, насильство. —

З його горла вилітали слова як з кратера лява:

— Чому не мстишся? Не убеш мене? Благаю тебе! Убий мене, як гадюку! І сотника Орсака, як побачиш, убий! Він знущався над вояками й над тобою тому, що він сифілітик, що він гниє за життя, і лютий на світ, на всіх людей, і все паний та непритомний, убий того сифілітика! Убий мене!

— Може вбити, щоби йому було легше? — подумав Василь, і мимоволі вхопив за багнет.

Оглянувся по кімнаті, яка ціла була наповнена зойком, криком і стогоном.

Біля капраля лежав вісімнадцятьлітний вояк Рудчук, гімназист, один з тих, які йдучи до першого бою, плакали ревними сльозами, і в смертельному страху кликали „Мамо!“ Ідучи до наступу, він вранці збожеволів зі страху від гуку мін та гранат, і вже божевільний бігав перед розстрільною, реготався до товаришів у наступі, зовсім не ховався від скоростріла, і так куля вцілила його в живіт, і він опинився ось тут. Він перейшов страшні муки, і тепер лежав непритомний, конав, постогнуючи глухо останками сил.

В другому куті напівсидячи, постогнував старшина, якому граната розбила голову, а далі легше ранені вояки, лежали й сиділи мовчки, щасливі, вдоволені, що їхні рани несмертельні.

Далі під другим вікном спокійно сидів якийсь гарматчик, якому скоростріл з літака поранив легко плече, і він, вийшовши щасливо з фронтового пекла, покурював люльку, виглядаючи через вікно, чи не надїжджає санітарний віз.

— Лице цього гарматчика мені також відоме — подумав Василько. — Хтоб це міг бути? Чи не Степан, брат Юрка?

— Степане, це ти?

— Що? Хто мене кличе?

— Я, Маланчин!

— Ось де ми стрінулись! Ви ранені?

— Ні, я хорий! А ви?

— Я легко ранений! Коби скоро дістатися до лічниці, то можеб чоловік поїхав до дому хоч на день. Я рік не бачив родичів, ні брата.

— Юрко писав до мене, питав про вас, чи я вас де не бачив. Завтра напишу йому, що ми стрінулись.

— Обидва напишемо до Юрка! То десь втішиться листом. Васильку! А візьміть собі трошки мого руму, випийте, буде вам лекше на живіт! — припрошував Степан, подаючи Василькові полеву пляшку з румом.

— Добийте мене! — благав далі капраль.

Василько попивав рум, а Степан нахилився над ним і шептав:

— Васильку! У вас є багнет. Убийте його! Гріха не буде! Чому має мучитись? Що варта нині людське життя? Тепер ранили, колись убють.

Маланчин вдивлявся то в лице Когутяка, то у Степана Голуба. Був такий хорий, ослаблений, майже непритомний, що ця стріча із капралем і братом приятеля Юрка не робила на нього жадного вражіння..., всі ці страхіття, все життя здавались наче сном, він був такий байдужий до всього, втомлений життям, що були хвилини, коли він жалував, що його не вбили на фронті.

— Степане! Я не можу вбити капраля. Хай його судить Бог, не я... Як хочеш, то ти вбий його.

— Ні, я теж не можу!

Щоби не дивитись на муку капраля, Степан Голуб вернув до вікна і заглядав, чи не надїздить санітарний віз:

— Коби забрали нас з цього пекла!

Зненацька десь далеко вдарила граната, потім друга впала ближче, потім задудніли стіни, гуркіт заглушив стогони ранених. Маланчин хотів схопитись, тікати, але щось вдарило його по голові, і він непритомний упав на підлогу.

Коли отямився, побачив, що стіна дому завалена, почув якийсь гамір, крик ще голосніший як раніш.

— Граната розбила стіну і вбила ранених! — подумав Василько.

Отер із лица пил і відламки стіни, протер очі і глянув у кут, де лежав капраль Когутяк і Степан Голуб. На їхнім місці побачив лише дві купи окри- вавленого мяса, присипаного відламками муру. Чиясь відірвана рука, відкинена вибухом, лежала аж біля нього, стіни були обризкані кровю і моз- ками вбитих.

Таксамо молоденький вісімнадцятьлітний вояк, який перед хвилиною тішився як дитина цукорком, що він легко ранений, і верне до мами, тепер лежав мертвий. Розбита стіна роздавила його голову.

— Деж ті санітарні вози? Як вцілить ще одна граната, то всіх побе!?

Ті, що були лекше ранені, починали втікати з обстрілюваного дому. Маланчин пробував утікати також, але горячка звалила його з ніг, і він упавши

на соломі, пролежав між трупами до ранку, сподіючись, що кожної хвилини його добе граната. Санітарні вози приїхали аж вранці.

— Чому ви так пізно приїхали? Таж половина ранених згинула в ратунковій станиці!

— Ми їхали до вас зараз по півночі, але шрапнелі спинили нас: Італійці острілювали дорогу, вбили трьох санітетів і два коні, а ми мусіли вертати. Автомобіль, який їхав по серпентинах сюди, був розбитий гранатою, і скотився разом з шофером у пропасть з висоти тисячу двісті метрів! —

Маланчина відвезено до полевої лічниці:

— Може з лічниці мене вишлють до кадри; я-ж хорий! — потішав себе Василько.

Але за три тижні горячка впала, корчі жолудка скінчились, і команда лічниці знов завершила його на фронт.

Василько хотів залишитись у лічниці, видумував усякі недуги, вкінці завзявся і чотири доби не взяв до уст ні ложки страви, щоби ослабнути з голоду і занедужати. Пив тільки чорну каву цілими літрами, счорнів з голоду як земля. П'ятого дня не видержав і почав їсти. Його викинули з лічниці і погнали на поле бою.

За кілька днів на поміч австрійським недобиткам прийшли німецькі полки. Скоро пролетіла вістка, що в Тиролі німці витруїли газами майже чверть мільона італійців, прорвали фронт. Без бою полк, де був Маланчин, ішов уперед над П'яву, а з ним ішли німецькі полки. Із гір на доли, на соняшну італійську землю линула пісня переможця:

„Deutschland, Deutschland, über alles in der Welt!“

Маланчин, машеруючи північною Італією, стрічав італійських селян, які оплакуючи попалені й ограблені свої хати, понівечені виноградники, зиркали на Василька з гнівом, ненавистю й жадобою мести.

Маланчин любив Італію, про яку стільки читав, любив цей нарід гордий і буйний, та перебуваючи на квартирі, пробував латинською мовою висвітлити їм:

— Я не є ваш ворог, я ненавиджу Австрію. Між цими мільйонами військ нема й сотні, якаб охоче боролась проти Італії, якаб не прагнула революції. Не дивіться на мене, як на ворога. Я раб, що бореться, бо мусить!

Але італійці не розуміли його, не вірили йому, боялись його австрійського однострою і багнету та зловіщо погрожували в душі:

— Бестія австрійська! Скоро верне наш генерал Кадорна, і вас усіх потопимо в Пяві! —

І справді Василько наступав скоро на Пяву, плив чайкою через ріку, яка клекотіла від гранат, що падали тисячами до води, і був свідком страшного погрому австрійської армії. Бачив, як італійці пустили австрійців за ріку, потім наглим наступом приперли до ріки цілі бригади, засипали гранатами військо, що втікало назад і витопили в ріці тисячі вояків.

Бачив, як серед кипарисів і тут виростають нові цвинтарища українських полків.

Маланчин воював майже рік; щодня міцнів його дух бунту проти того всього, що бачив.

— О, моя молодосте подоптана капралями, змарнована, кинена в болото! — думав він, погля-

даючи злобно на тих своїх товаришів, які хоч були молодші від нього, були вже старшинами, бо любили військове діло, були моторні, боездатні, і тепер, як старшини, вже не бідували так, як Василько, не голодували, як він, не двигали на плечах тягарів, бо мали джурів, не ходили обдерті, жили вигідніше, і через те деякі з них часом хвалили війну і воєнне життя.

О, як ненавидів Василько тих старшин, давніх товаришів, як завидував на дні душі, яку страшну мав жадобу колись по війні вибитись вгору, стати славним, мати владу, і відплатитись цим старшинам за своє пониження, за те, що тепер вони оминають його, часто вдають, що не бачуть, часом бенкетують, запивають вино тоді, як він голодний, спрагнений.

Одного дня над Пяву вернув із відпустки Адаць Бельський. Він, відколи втратив старшинську ступінь, і як простий рядовик бідував важко, ненавидів Австрію та старшин так само, як Василько, і ця ненависть заприятлила їх.

Пересиджуючи в темних, вогких „лисячих ровах“, криючись від очей і куль італійців, Адаць Бельський оповідав, що діється в Глуховичах:

„Половина селян на війні, Австрія, конаючи, хоче рятувати себе за всяку ціну, тому гонить багнетами до війська навіть стариків, ріками крові Габсбурги хочуть купити собі право на дальшу владу над народами...

В селі вже нема майже родини, яка не оплакувалаб когось, хто упав за цісаря і вітчину, жінки та діти сами орють, с'ють, та в сльозах споживають свій хліб. В народній душі піднімається бунт, як океан, і сьогодні чи завтра залле престולי царів...

А царі і генерали бенкетують, у Відні ллється вино так, як тут кров, у містах робітництво гине з голоду, живиться кропивою, і за одним бохонцем кукурудзяного хліба мусить вистоювати цілими днями гусаком перед склепами, де видають на картки один хліб на тиждень. Робітничі діти пухнуть з голоду, робітничі жінки ходять босі по місті, тільки в неділі одягають подерті черевики із деревляними підошвами, робітники і на свято вдягають кропивяні блюзи, а генерали виблискують золотими ковнірами, розкидають брилянти проституткам!

— А ми другий рік гниємо у землянках.

— Другий рік! Другий рік такого життя, якого собака не видержав-би два тижні.

— А за фронтами по містах австрійські патріоти спекулюють на патріотизмі, горлають про боротьбу аж до перемоги, а своїх синів не посилають на смерть, лиш переховують на теплих посадах, а сами не йдуть гинути за цісаря, лиш на людській крові й трупах доробляються мільонів. Хто більше розпинається за фатерлянд, той, коли його ближче пізнаєш, — більший злодій. Колиб такого патріота вислати на день ось тут в огонь скорострілів, він проповідував-би мир і не захоплювався воєнною романтикою, не співав вояцьких брехливих пісень, при чарці вина біля проститутки..., пісень написаних тими, хто війну бачив хіба в кіні сто миль за фронтом.

— Але мене дивує одно: Скільки війська згнуло на наших очах, а ми живемо досі...

— Видно доля призначила нас на те, щоби ми пройшли через ціле Дантейське пекло війни і по війні помстились на царях і генералах за смерть,

за кров і муки мільйонів вояків, за наші муки та недолю....

Тут у землянках, в далекій Італії, серед злиднів, горя і небезпеки, тут, де душа була ранена болем і бунтом, де серця людські ставали болючі як рани, тут у рядах армії, що догнивала як сифілітик точений струпами, тут формувався світогляд Василя і Маланчина, світогляд хорий і безплідний, як отруйний гриб, що виростає на порохнавому пні вікового дерева.

Те бажання миру і братерства народів, яке жило на фронті в серцях тисячів вояків, що гинули, не знаючи за кого, за що, те бажання миру і любови ставало основою світогляду.

А нечайно в закопи і шанці, в лічниці і тюрми, прилетіла радісна вістка, як подих весняного вітру:

— В Росії революція! Цар убитий! Соціалістичний уряд будує основи під інтернаціональну республіку. На трупах деспотів, на руїнах тюрми народів, родиться новий світ мира і любови.

Вістка ця впала між вояків утомлених війною, як роса на трави повялені спекою.

Згодом над Пяву прийшли вояки, що були в полоні в Росії. Вони принесли зі Сходу подих бурі та іскри пожежі. Здавалось, що вони увійшли в тюрму, і принесли зі собою усміх сонця. Всі ці бувші полонені, що були свідками російської революції, крили в душі найдорожчу їжню мрію: „Долой вайну“, та гнів і ненависть до австрійської монархії.

Зразу вони явно відмовлялись іти на фронт, кидали зброю, але кількадесять опинилось перед полевим судом, і повисло на шибениці, а решта за-

мовкли, притихли. Але це була зловіща, грізна тишина перед бурею.

Одного дня фельдвебель Зубик кинувся на вояка Козачука, і вдарив його в лице. Всі бувші полонені поглядали на це грізно, глухо грозили.

— Мовчати! — крикнув фельдвебель, — а то повиснете всі так, як ваші товариші! Я вас відучу більшовизму, я викурю з вас дух бунту! —

Цілий день в землянках клетотіло, вояки перешіптувались, радили, блискали очима як вовки.

Вечором, коли фельдвебель грав із капралем Хортиком у карти, до його землянки вдерлось кільканадцять вояків „більшовиків“ і з лютим криком кинулись на нього, згасили лампу, і почали колоти його баґнетами, потім кинули під ноги, доптали, копали, кігтями розривали його тіло, давили за горло.

З фельдвєбля залишилась тільки страшна, окри- вавлена маса...

Від того дня інші капрالی і фельдвєблі притихли, злагідніли, почувуючи, що зі Сходу віють грізні вітри...

Маланчин оживав, його придоптана, стероризована душа росла, побачивши фельдвєбля, він скреготав зубами і цинічно сміявся йому на очах.

Цькований два роки підстаршинами, він тепер вірив, що коли в Австрії вибухне революція, то самотнім її завданням, буде гільотинувати усіх капралів і фельдвєблів.

Одної неділі разом з другим транспортом бувших російських полонених, прийшов на італійський фронт Марко Луговий та Іван Ґаджарук з Глухович, який зпочатку війни був мобілізований, висла-

ний на фронт, в Карпатах попав у полон, пережив революцію у Росії, не на Україні, і стрінувся з Марком Луговим аж тут над Пявою.

Луговий перший приніс на італійський фронт радісну вістку, як над Дніпром воскресла українська держава. В барабанному вогні італійської артилерії, цей бувший Січовий Стрелець лежав у землянках, що тягнулись здовж виноградowego городу, й оповідав своїм товаришам:

„Як знаєте, під Болеховом я попав у полон. Нас гнали кілька тижнів пішком, дехто згинув з утоми і голоду, потім нас замкнули в таборі, за дротами, де був такий голод, що ми ходили як пси на смітнику, і збирали зогнілі шматки хліба, викинені кости та обгризали їх, бились над ними як собаки. У тому таборі мене застав Богдан Садівницький. Ми обидва довго бідували аж в Сибірі, а потім підчас революції повтікали до Київa і вступили до Січових Стрільців. Ми боронили Центральну Раду, бились на вулицях столиці...

— Як-же? Січові Стрільці були в Київі? — питав Маланчин, який цілими місяцями не мав на фронті часописі в руках і не знав, що діється на Україні.

— Українські Січові Стрільці лишились у Галичині, але в Київі виховались їхні молодші брати, Січові Стрільці, які є найкращим військом на цілу Україну. Якби не Січові Стрільці, і не загін отамана Петлюри, то про Україну вже й не булоб у світі чувати!

— Хто такий Семен Петлюра? — питав Василько.

І Марко Луговий оповідав товаришам про Семена Петлюру, як про легендарного героя, що став на оборону рідної землі.

— Всі втікали з Київа, зраджували, або кидали зброю, були нейтральними, тільки Січові Стрільці і Петлюра стояли біля прапору вірні до загибуні!

Марко витягнув з кишені стару газетку з портретом Петлюри і паперові гроші української держави.

— Боже! Перший раз бачимо українські гроші! Які гарні! Чому ми гинемо тут, чому ллемо кров за Австрію, а не йдемо там над Дніпро боронити України?

— Товариші! Колиб половина цих українських полків, що стоять над Пявою, що кривавились над Сочею, опинилось в Київі, то за місяць ми малиб свою державу!

Маланчин слухав оповідань Марка і не знав, чи сумувати, чи радіти.

— Як це так? На Україні революція, але не за всесвітний мир і братерство народів? Молода українська держава розпочала нову війну? Знов військо і братовбивство? Колиж вкінці буде мир?

— Мир буде тоді, як австрійські народи зроблять таку революцію, як народи бувшої Росії, як згине австрійський цісар так, як згинув російський, як по всему світу піде клич такий, як у Росії: „Земля і воля і мир!“ — кликав захриплим голосом Іван Гаджарук, селянин із Глухович.

— Ех, куди нам до революції! Наше селянство темне, слухняне і покірне, воно досі молиться за цісаря!

— Ха, ха! То неправда! Ти Маланчин говориш це тому, бо вже два роки не бачив українського села, і думаєш, що воно таке, як було до війни. Я перед місяцем був на відпустці у Глуховичах, говорив зі селянами, жив з ними і знаю, що так зле не є. Російська революція не спинилась на Збручі, вона кидає засів по всіх краях. Селяни що вечора сходились до мене до хати, випитували все, що я бачив і пережив на Україні, їхні очі сяли радістю, коли я говорив їм, що на Україні всю панську землю забрали селяни. Полонені, що вернули з Росії, не всі пішли на фронт так, як я і Марко, деякі слабші лишились по селах і ширять там „большевицьку заразу“, як каже дідич Поструцький. Чи ти знаєш, що під впливом тих полонених, наші глуховицькі селяни, безземельні бідаки, перший раз в житті змовились і зробили страйк, не хотіли йти до дідича на роботу і Поструцький мусів збільшити платню, бо інакше його лани не булиб пожаті ні покошені! Я власними ухами чув, як один робітник, наслухавшись моїх розмов про революцію, крикнув дідичеві: „Незадовго вашому пануванню буде кінець, вся панська земля буде наша!“

— Ви вірите, що колись справді землі нашого Поструцького будуть в руках селян? —

— Напевно! Тільки треба, щоби всі українські й польські робітники об'єдналися та підняли червоний прапор! — шептав Іван Гаджарук.

Марко Луговий усміхався:

— Тебе більшовики збаламутили! Ти був у Росії і не бачив, що російські робітники завалили Українську державу? Я так думаю, як Садівницький, який каже, що панська земля повинна пе-

рейти в руки селян, між клясами мусить бути рівність і братерство, але все це можна здійснити лише в українській національній державі, бо чужинці хоч і робітники, то вороги нашої бідноти. Тому передусім треба вибороти українську самостійну республіку, тому треба боротись проти Росії, створити сильну українську армію, об'єднати всі українські землі!

— Ех, ти був при Січових Стрільцях і накупив націоналістичним духом! Ти нічого не розумієш!

Василь Маланчин дивувався:

— Дивися, дивися, що зробила революція і війна з наших глуховицьких парубків! Перед війною Іван Гаджарук був майже неписьменним робітником, товкся по Прусах, спочатку війни зі сльозами в очах співав „Боже буди покровитель цісарю...“, а тепер он що городить! Революціонер, соціяліст!

— Ге, ге! Підчас революції в Росії чоловік за один день на мітінгах більше навчився, як ти за вісім літ у гімназії! — говорив гордо Гаджарук.

Маланчин, наслухавшись таких розмов, думав, міркував, замикався сам у собі.

— Хто з них має правду? Гаджарук чи Марко Луговий? Очевидно, що Гаджарук! А не знати, що про те все думає Юрко Голуб? Треба написати до нього!

НА СВІТАНКУ.

В тому часі Юрко Голуб їхав із Буковини, де тоді перебувало Січове Військо, до Львова. На галицьку землю котились якісь нові, незбагнуті й невідомі події. Кожного дня можна було сподіватись, що тінь Відня навіки зникне з українських міст і сіл, тому команда Коша У. С. С. вислала одного старшину і вістуна Голуба для звязку з тими старшинами, які у галицькій столиці приготувляли великий чин, діло визволення своєї країни.

І ось Юрко Голуб був у дорозі до столиці Галичини.

На дворі стояла мрачна, сумовита осінь, падало останнє пожовкле листя, але в серці Юрка панувала весна, так, як і в серцях багатоміліонового народу.

Напередодні великих подій наш стрілець вимів із душі всі колишні вагання, хвилеву зневіру, і був знову повний запалу до боротьби, бо явилась надія, що в недалекому часі Січові Стрільці зможуть зломати присягу Відневі і служити тільки Україні, як цього бажали вони за цілі три роки боротьби.

Щастя Юрка збільшувало ще й те, що по трьох роках його вкінці іменували в Коші вістуном, а радість його кріпшала на думку, що він побачить у Львові Лиду.

Бо хоч майже рік Юрко і Ліда навіть не писали до себе, хоч він був огірчений на неї, то всеж тепер, коли надходила стріча з Лідою, в його душі будилось давнє почуття, воскресали надії.

Він бажав бачити Ліду, так, як мати, втративши сина, прагне все бачити гріб своєї дитини, щоби щераз поїти душу свою хочби терпінням і спогадом.

Приїхавши до Львова, Голуб зголосився в збірній станиці, спитав, де хорунжий Косар, і тут довідався, що він якраз виїхав до Перемишля для переговорів із українцями, старшинами перемиського і журавицького полків, які мають допомогти в державному перевороті.

— Прошу призначити і мене для якоїсь праці у підготовці перевороту, — просив Голуб команданта.

— Вам доведеться чекати пару днів безчинно, доки ситуація не в'ясниться. Справа перевороту ще не вирішена.

Користаючи із вільних днів, порішив відвідати Ліду.

Стрінув її скорше, як сподівався: Вона виходила з читальні, де відбувалось якесь діточе свято в користь ранених вояків, і втомлена, ціла рожева із горяча в салі читальні, вийшла на вулицю і наткнулась — на Юрка.

По двох роках розлуки, побачивши Голуба, якого Ліда вже й мало тямала, вона в першій хвилині наче злякалась, перший раз у житті Юрко бачив її збентеженою. Вперше вона не знала, як привітатись із Юрком, що сказати йому, а її личко ще більше зашаріло.

Вмить пригадала собі, що іще вчора ввечером вона сиділа з Данилом на любій розмові, і цей її давний любовник, вістун Голуб, станув перед нею, як примар минувшини, як якийсь втілення її прикрої пригоди, гріху ранньої молодости, який вона бажала забути, похоронити.

А тут нагло він воскрес!

Згодом вона опанувала себе, і на її лице вернув давній, іронічний усміх.

Вони увійшли до кімнати Ліди.

Юркові було сумно і дивно, що вона говорить з ним так байдуже, з таким холодом і про такі далекі, чужі речі, мовби вони ніколи не любились.

— Мій Боже! Невжеж Ліда не підійде до мене, не схилить головки на мої груди, як колись?

Опинившись біля любої дівчини, очарований її красою, заколисаний її голосом, який він давно так любив, Юрко забував усе, що колись розлучило їх, та не міг помиритись із тим, що все вже втрачено, хоч тоді, коли не бачив Ліди, він нераз був наче погодився з тією утратою. Та всеж не важився заговорити про давню любов, почував, що Ліда не бачає згадувати минулого, і тому говорив тільки про далекі політичні справи, військові події, про Україну, гетьмана, Грушевського.

Ліда вдавала, що слухає його, а в дійсності вона навіть не тямала, про що йде мова, і думала весь час:

„Юрко ще кохає мене! За три роки розлуки не збайдужів до мене. Це вичувається в тоні його розмови, в його поглядах, у способі, як він поцілував мою руку. Але що я вдію? Любити двох не можу. Данило дає мені хвиливе щастя, погоду,

радість, і я свого щастя боронити мушу до краю, хочби це коштувало Юрка не знаю скільки болю! Я живу раз і не можу виречися всього“ — рішилась Ліда.

— Ви два роки мешкаєте в цій кімнаті, яку я найшов для вас, отже видно, ви вдоволені з цієї кімнатки — сказав Юрко.

Ліда пригадала собі всі хвилини роскоші прожиті в цій кімнаті в обіймах Данила, і вона усміхнулась зрадливою, таємничою й лиховісною усмішкою:

— О, так! Я вам за цю кімнату дуже вдячна!

Вістун Голуб відчув, що за тим усміхом, який так вкрашав личко Ліди, криється якась тайна і він не маючи сил довше лишатись у непевності, в неясній ситуації, хотів схопити Ліду за руку, обняти її, просити поговорити з ним про їхню давню любов.

— Лідо, Лідо! Я два роки не бачив тебе, тужив, я винуватий, але вибач, я люблю тебе... Скажи, що значить твій холод, твоя байдужність!

Ліда вирвала свою руку з його долонь, і відскочила до вікна:

— Ласкавий пане! Не забувайте, що між нами все скінчене, що тепер запізно завертати назад!

Юрко не пізнавав її.

— Це нахмарене, загниване обличчя, цей холодний погляд, гострий як вістря меча, — невжеж це Ліда, яка колись здавалась мені янголом доброти? О, якаж вона прекрасна в цьому гніві! Я ще більше люблю її за те, що вона ненавидить мене!

— Лідо, Лідо! Невжеж усьому кінець? Кінець моїм надіям? Лідо, скажи бодай: Ти любиш другого?

Ліда рішилась раз розкрити карти, бо знала, що коли лишить у серці Юрка хоч тинь надії, то

він терпітиме ще більше, а тайна сьогодні чи завтра і так виявиться:

— Так, пане Юрку! Я люблю Данила! Я може винувата, може була винувата, може була легкодушна, але мені тоді здавалось, що я люблю вас... Зрештою і ви винуваті: Ви відштовхнули мене, не розуміли.

— І ви мене не розуміли. Зрозуміння дає лиш любов двох сердець, а може ніхто нікого не розуміє, кожна людина тайна; навіть та, що в обіймах. Я старався зрозуміти вас, але вічна розлука перешкаджала в цьому. Тепер я був-би завжди з вами, зрозумів-би вас краще. Війна перешкодила нам будувати своє щастя. Зрештою, як було вас зрозуміти, коли ви сами себе не розуміли, не знали, чого бажаєте, і одного дня клялись, що кохаєте мене, а як я тільки від'їхав, ви вагались, не знали, чи це любов?

Ціла його душа, ціла істота змінилась в одно, розпучливе благання:

— Вибач! Одно твоє слово, і я найщасливіший на віки! Від одного твого слова залежить доля людини, що цілі літа кохала тебе! Як ти щераз вибачиш мені, то в житті не почувеш од мене лихого слова, я молитись му тобі, як божищу!

Але Ліда, ціла схвильована, змучена й зломана боротьбою в душі, відповіла останками сил:

— Ви мусите помиритись з тим, що сталося! Я ніколи не трактувала вашої трагедії як дрібниці, я готова вчинити все, щоб вам було добре, але я Данила не покину! —

Юркові здавалось, що перед його очима досі стояла якась чарівна, казкова святиня і від страшних

слів Ліди вона нагло розсипалась у пил, у руїни... його нагло охопила така буря жалю й одчаю, що він, не знаючи сам, що говорить, крикнув із болю:

— Лідо! Я не переживу цього, ти побачиш, що я застрілюсь!

Він вхопив рукою за револьвер, і стиснув його в руці. В цю мить він вірив, що мусить скінчити самогубством, і крізь сльози кидаючи незрозумілі слова погрози, вилетів із кімнати.

— Юрку! Юрку! Не вбивай себе! Як любиш мене, не чини цього! Подумай, що сказали-б мені родичі на це, яку прикрість ти вчинив-би мені! —

— О, яка вона егоїстка! Навіть у цій страшній для мене хвилині вона думає тільки про себе, про свій спокій, а не жалує мене. Мене то хай і чорти візьмуть, коби тільки вона не мала прикрити від родичів. О, жінки! Які ви самолюбиві, жорстокі! — подумав Юрко, виходячи на вулицю.

Мчались автомобілі, гуділи гудки за гудками, хтось гукав, щоби Юрко не впав під автомобіль, хтось схопив його за руку, кликав:

— Ви, пане, уважайте, бо от-от вас був-би переїхав трамвай! —

Мов крізь сон вістун Голуб чув, як хлопчаки, продаючи надзвичайні видання газет, викрикали:

„Велика перемога хоробрих австрійських військ над Пявою.“ Зрадницька промова чеського посла в австрійському парламенті. Французькі війська машерують до Болгарії“.

— Яке мені діло до того всього? Хай валиться весь світ, якщо Ліда покинула мене!

Ішов мов непритомний, тямлячи тільки слова Ліди, страшні, як присуд смерти.

На розі вулиці побачив якогось старшину :

— Данило!? Ні, не він! —

Згадавши Данила, почув таку лють, ненависть, що коли-б стрінувся з ним, він убив-би його без вагання.

— Я убю його, убю, а потім застрілю себе! Коби він тільки вернув з Перемишля! —

Поплентався до дому із рішучою постановою написати лист до Ліди і до родичів, а потім вистрілом покласти кінець своєму терпінню. Уявляв себе мертвим, думав, як його родичі плакатимуть і йому стало жаль родичів, він завагався, але поміркував, якто Ліда жалуватиме, що покинула його, як відвідуватиме його гріб, приносити квіти, і він почув у серці дивну розкіш на думку, що аж його смерть докаже Ліді, якто він безмежно любив її. Він знов запрагнув смерти.

Минуло три безсонні ночі і три жахливі дні. Юрко, навіть не роздягаючись, цілими годинами лежав на постелі, курих папіроску за папіроскою і думав, думав, що здавалось трісне його мозок. Згадував кожну хвилину, прожиту з Лідою, кожне її слово, тисячі раз проклинав кожне своє слово, кожний вчинок, що вносили роздор між нього і Ліду, віддалювали їх, і проклинав кожний свій лист, кожну помилку в поведінці.

— Тепер вже все запізно. Мені лишилась лиш смерть!

Він взяв писати останнього листа до родичів і Ліди. Просив родичів вибачити йому, що своїм самовбивством спричинює їм біль, просив Ліду відвідати його гріб. В його очах затремтіли сльози жалю над самим собою.

Коли він кінчав письмо, нагло хтось застукав до дверей і на порозі станув — ... Данило.

Побачивши свого суперника на порозі, виступ Голуб схопився з крісла, люто глянув на нього, підійшов ближче, думаючи ввесь час: — Ось це той, який тоді, як я страдав на фронті, відобразив мені Ліду! Ось це той, що вбив моє щастя! Ось ці уста цілували Ліду! Я убю його, убю, застрілю як пса, а потім себе. Але раніш хочу поговорити з ним, хочу знати, що він скаже про те все!

Хорунжий Данило, не знаючи про розмову Юрка з Лідєю та причини його розпуки, побачивши по довгій розлуці свого военного товариша, ще з порога усміхався до нього радісно, бадйористо.

— Витаю друже! Дай, най поцілую твою паскудну пику, бо я тебе давно бачив. Юрку, чого ти дивишся так жалібно і з докором, як тоді в Карпатах, коли я поставив тебе до звіту, і казав покарати за те, що ти, читаючи книжку, заспав на стійці? Ну, офермо! Говори! А то в мене часу нема: Сьогодні вечором у Народному Домі відбудеться рішаюча військова нарада українців про можливий державний переворот у Галичині, і ти мусиш прийти на цю нараду.

Данило, як і кожний справжний вояк, здоровий духом і тілом, мав у своїй істоті щось таке погідне, і незлобливе навіть супроти ворогів, що хто говорив з ним, мимохіть підпадав під впливи його добродушности і безжурности.

— Ну, кажи! Прийдеш на нараду? Я наказую тобі.

— Ні, не прийду! Не маю сил ні охоти.

— Чому? Що сталось?

— Ти це певно сам знаєш! Ти говорив з Лідою?

— З Лідою? Ні, не говорив, бо її нема у Львові. Вчора вона дістала телеграму, що її батько і Богдан приїхали з Києва до дому, і Ліда поспішним поїздом поїхала витати батька й брата.

— Садівницький вернув із Сибіру?

— Так. Вертаючи із Сибіру, старий Садівницький спинився в Києві, бо через українсько-більшовицьку війну не міг їхати далі. У Києві стрінув випадково Богдана, який як Січовий Стрелець, бився на вулицях Києва, був ранений, потім вони обидва довгий час працювали на Україні, а тепер не погоджуючись з політикою гетьмана, покинули Україну і вернули до Глухович.

— Уявляю собі, як Ліда втішилась.

— Говорила мені Галя, що Ліда вперше в житті при ній плакала з радості, що нараз відзискала батька і брата...

— Життя приносить Ліді і тобі саму радість, а мені?

Голос Юрка затремтів, він замовк, сумно вдивляючись в обличчя Данила.

Хорунжий Косар нагло зрозумів таємничу мовчанку свого суперника, і догадався, що цей говорив з Лідою. Він відступив крок назад, спокійно і помалу сів на крісло, закурив папіроску, й промовив:

— Юрку! Я вже догадуюсь усього: Ліда сказала тобі, що вона любить мене?

Мовчанка.

— Юрку! Невжеж ти досі кохаєш її? От чудак! Алеж мій Боже! Нам не пора на любовні розмови. Ми мусимо думати про переворот у Львові.

— Людині, яка стоїть над гробом, яка думає про самовбивство, всякі перевороти байдужі, як торішний сніг!

— Мій Боже! Який ти смішний! Як ти трагічно говориш. Певно вчора читав Шекспіра. Ти забагато читаєш, і тому трактуєш життя як книжкову драму. А життя, то фарса, комедія. Покинула тебе Ліда? Ну, то шукай собі другої. Ще така дурненька знайдеться, що і тебе полюбить. Ти зле трапив: Ліда, це тип жінки не для таких, як ти. Ви огонь і вода. Коли сентиментальний галицький Ромео полюбив холодну і самолюбиву Гедду Габлер, то з того мусіло вийти нещастя. Але ось дивись через вікно на вулицю, скільки там дівчат! Ну, котра тобі доподобилася? Чи хочеш цю гімназисточку, золотокошу Галочку, яка коли сміється, то хочеться співати пісні в честь життя, краси і любови; чи тамту розмріяну, мелянхолійну Оленку, яка все тужить за тим, що не існує, і всім дарує тишину, спокій, а сама ні в кого не знаходить щастя ні спокою? Але дивись, дивись, ось між студентками іде панна Міра, тіточна сестра Адася! Може-б ти в ній закохався? Вона так вигарніла у Відні.

— Так, вигарніла! Вона давно у Львові?

— Вона приїхала з Відня як курер від наших послів з якимись тайними інструкціями для львівських політиків. Вона патріотка і революціонерка, аяк-же. В неділю питала мене про тебе.

— Вона справді гарна. Дивися, що за фігура, які граціозні рухи? Справді питала про мене? Миж так мало знались...

— Питала, питала: Вона цікавиться такими філософуючими йолопами, як ти, вона вірить, що

з тебе буде великий чоловік. Але от бачиш: Перед хвилиною говорив, що гине за Лідою, а побачив за вікном Міру, і очі в тебе світяться як у kota, що доглянув миш. Стривай, я притримаю тебе ззаду за ковнір, щоби Ти не вискочив за Мірою через вікно! Все проминає: Любов і біль, тільки треба бути сильним. Чи варто так сумувати? Життя хвилина! Ти лютий на мене? А може завтра мені і тобі який ворог розторощить голови крісом?

— Алеж зрозумій мене хоч ти, мій старий приятелю: Цеж справжня трагедія! Я кинув Ліді цілу душу до ніг, а моя любов була для неї тільки іграшкою для забиття нудьги, аспіриною на біль голови.

— Нічого не вдієш: Такі збитки виробляли дівчата і більшим філософам і ліпшим войовникам, як ти.

— Ні, не такі: Такого горя ніхто не пережив ніколи! Я три роки тужив за Лідою здалека, мріяв, жив надіями, кожне слово Ліди, кожна квітка в її саді стали частиною моєї душі, серця, я жив надіями, що як скінчиться війна, то Ліда буде моєю, а ось війна кінчиться, ми на порозі своєї державности, а Ліда втрачена! Все скінчилось на мріях!

— Ти це звеш нещастям? Якраз у тім лежить твоє щастя, якраз це рятувало твою любов, що ти здалека мріяв за весь час війни про Ліду, жив ілюзією, бо як-би міг був зараз оженитись із нею, то може за пів року був-би збайдужів до Ліди, так як байдужіють до своїх жінок усі чоловіки. Тиж не любив Ліди, але мрію про неї, ілюзію. Ти Ліди на-

віть не знаєш! Памятай, що тільки нещаслива любов є справжньою любовю, а жінка, яку ми здобули, ніколи не є така чарівна, як наша мрія про неї.

Ти пережив найкращу любов у світі: Любов, що ввесь час була лиш мрією і тугою за предметом любови. І ти будь Ліді вдячний за твою ілюзію. От бачиш, Ліда ніби любить мене, зразу ми обидвоє були щасливі, а тепер мені не раз вже в її обіймах скучно, Ліда часом вже нарікає, що всі пестоші мої все повторяються, буденніють, вона може скоро покине і мене, або я її. Ліда не така щаслива, як тобі здається. Не проклинай її. Ти щасливіший, як вона. Ліпше мати серце зломане і поранене любовю, таке як твоє, ніж не могли нікого глибоко любити, не мати жадного серця, так як Ліда.

— Та всеж я невилі пережити втрати Ліді!—

— Не переживеш? Ну, то стріляйся! Я на війні бачив стільки трупів, що як ще побачу твій труп, то плакати не буду, бо що значить ще один труп серед мільонів вояків убитих у світовій війні за три роки? Смерть стала чимсь таким звичайним, що саме тому не варто стріляти, бо самовбивством не вчиниш нічого нового, ані страшного, ані оригінального, тільки вчиниш страшну дурницю, з якої можна сміятись.

Юрко Голуб, слухаючи слів Данила, подумав, що справді застрілитись підчас війни це зовсім не надзвичайне діло, і що про такий трагічний кінець його життя завтра забуде навіть Ліда, коли прочитає в часописі, скільки то тисяч вояків згинуло на одному фронті, чи другому. Смерть в його уяві якось тратила грізний вигляд, і Юрко подумав, що

вбити себе через зраду дівчини, це тепер навіть трохи смішно.

А Данило приговорював далі, сміючись весело:

— Колиж ти застрілишся? Сьогодні? Ну, то можеб тобі позичити револьвера, бо мій ліпше стріляє, як твій? Стріляйся хлопче, але раніш позич мені пять корон. Я справді прийшов позичити в тебе грошей, і як ти застрілишся, то я на тім скористаю, бо не потрібуватиму віддавати тобі довгу.

Юрко перший раз від розмови з Лідою розсміявся. Слова цього суперника наче успокоювали його, показували його трагедію з комічного боку й облегчували біль.

— Данилку, якби ти знав, як я ту дівчину боготворив!

— Якраз тому вона покинула тебе, і пішла за тим, хто її не боготворить, і готов кожної хвилини покинути її.

— Як дивно: Коли ти входив, я був рішений убити тебе і себе, а ти наче розрадив мене.

Данило стукнув Юрка пальцем по чолі:

— Юрку! Юрку! Ти хотів мене застрілити? Мене, приятеля, що з тобою стільки пережив на війні? Прошу тебе щераз, заки застрілишся, позич мені пять корон, я дуже потребую викупити в шевця черевики, бо то сьогодні тридцятьпершого, я платні ще не дістав, минулу платню я проциндрив у Перемишлі, а завтра, як опануем Львів, то може буде яка парада, тож треба перший день у своїй державі явитись на параді у лякерованих черевиках, хоч і полатаних. Позич, позич! Я чув, що ти маєш гроші. Я знаю, що то ганьба хорунжому позичати

гроші у вістуна, але у краяна та ще й суперника, то можна. Яж тобі не раз позичав за три роки війни.

Юрко пригадав собі, що справді Данило не раз позичав йому і по десять корон, неодну позичку він і не звернув Данилові. Пригадав собі, якто Данило не раз у битві ділився з ним останнім шматком хліба, недокуреною папіроскою, згадав, якто підчас його недуги Данило опікувався ним, переносив на руках з ровів до санітарного воза, відвідував його в лічниці, обдаровував яблуками, купленими за останній гріш, і помалу його ненависть до Данила і заздрість та жадоба мести вмирали в його душі як громові хмари розігнані вітрами... Відчув, що спільна вояцька доля продовж цілої війни більше єднає його з Данилом, ніж розлучують ревності за втрачену Лиду. Помалу Юрко виймив з кишені останніх п'ять корон і несміливо подав їх суперникові.

Данило реготався:

— То розумію, справді вояцьке вирішення любовного конфлікту: Я тобі відобрав дівчину, а ти мені позичив п'ять корон, і ми далі будем приятелями!

Хорунжий Косар стиснув Юркові руку так сердечно, що той аж зойкнув.

— Ну, бувай здоров, і не роби з дурниць трагедій, а приходи до Народного Дому на військову нараду. Нам тебе треба. Нас так мало, мало...

Хорунжий Косар вийшов з кімнати.

Находив вечір, похмурий, осінній. Падав дрібний сніг, стелився на темні мури міста.

Юрко Голуб вийшов на вулицю, і бродив самотно по місті.

Щось тривожне, зловіще й грізне висіло над городом, чайлось у глухих закутинах Львова.

Мовчазно, притаєно закрадались якісь узброєні тіни, крились у підземеллях, перешіптувались, готовились.

Глухо гудів святоюрський дзвін, сумно, тривожно і понуро, наче на пожежу, наче будив, благав синів українського народу, стати цієї ночі на чин, на чин.

А десь там на польському костелі гомоніли також дзвони потужно, гордо, мов грозили, мов кричали, присягали: — Не дам! Не дам!....

Гомони дзвонів із церкви і костела тремтіли в повітрі, мішались зі собою, мов боролись, дужались і гинули у вечірній пітьмі, мов говорили, що і в царстві духа, у містичних висотах іде також боротьба, яка є матір'ю світів, що і в храмах водвигнених в честь учителя любови, іде бій, і що любов та мир це тільки казка втомлених душ, мрія тих, що прагнуть смерті.

Тихо шелестіли останні, пожовклі листки каштанів, гнані вітрами вулицями міста.

Вулицею машерував відділ 41. полку, який цієї ночі мав також взяти участь у боротьбі. Машерував, співаючи бадьоро і гордо:

„Гей, видно село, широке село під горою,

Гей, там ідуть Стрільці, Січові Стрільці до бою...

І ця стрілецька пісня, яка вела Голуба цілу війну по полях бою, ця пісня будила новий порив до боротьби, розбурхувала вояцьку кров, манила, кликала до твердого та величного вояцького життя, наказувала забути свій біль і горе, нагадувала

горе і змагання всього народу, який вже три роки кривавився в боях, і нині в ночі мав стати на суд історії.

Заслуханий в гомін улюбленої пісні, Юрко попадав у її полон, забував Ліду, і йдучи за військом, мимохіть додержував йому кроку та під такт пісні ішов далі і далі, думаючи:

— Сьогодні в ночі рішається доля моєї країни... Сьогодні надходить хвилина, за якою тужили сотні моїх товаришів, конаючи в боях, хвилина, яка ввижалась їм у передсмертнім маячінню... А я по трьох роках боротьби мав-би на порозі обіцяної землі упасти, зломаний утратою Ліди і не побачити вільної батьківщини? Ні, ні!

Ішов далі в слід за військом, мимохіть підспівуючи тихцем разом з вояками:

„Ми йдем за Україну воювати...“

Не стямився, як сама стрілецька пісня завела його під понурі мури Народного Дому, і сміливим, мужнім кроком він увійшов до салі, де відбувалась нарада, яка рішала про долю батьківщини... і де на нього ждав Данило.

— Цікаво, де тепер Маланчин? — спитав хорунжий Косар, вітаючись із Юрком.

ПАДУТЬ ПРЕСТОЛИ.

А Василько Маланчин до останнього дня війни перебував у північній Італії над Пявою і ждав мира, як спасення. В останніх днях жовтня Маланчин і Бельський стояли на заставі і журились, що треба буде тут над Пявою зимувати.

— Коби та проклята австрійська армія пішла хоч на Рим, там тепліше, легше зимувалось-би.

Закутувались в плащі, дрижали від холоду і дощів та поглядали на другий беріг Пяви, чи не показуються італійські стежі.

Нечайно в задних закопах, де була ціла сотня, загомоніли якісь голосні крики, гамір; хтось стріляв з револьверів, хтось кричав „віват!“, хтось сміявся голосно.

— Певно полонені напали знов на якого фельд-вебля.

— Хай їх усіх подусять!

Але цей гамір не вгавав, він котився далі, далі, по всім відтинку фронту, змінюючись у метушню дилу, таємну, бурхливу. За хвилину ціла сотня почала співати, радісно, весело, співаючи нараз десятки пісень, і до застави долетів крик, що був страшний і радісний, могутий як грім весняний, кинений хмарами.

— Мир! Мир!

— Мир! — Зойкнув Маланчин мов у сні, і не тямлячись із радості, не знаючи, що діяти, не вірячи іще в радісну вістку, кинув кріс до землі і біг до сотенних закопів.

Велике слово „мир“ було написане на всіх ясных, розсміяних лицах вояків.

Хтось кинувся Василькові на шию, хтось сти-скав його руку, хтось із радості стріляв з револь-вера в повітря. Ціле поле бою виглядало, як море в бурю.

Військо втікало з закопів, кидало зброю, цілі полки товпились на одним шляху, кожний скидав із плечей все, що було важке і гнав далі, далі від проклятої Пяви і закопів. Старшини дивились на все безраді, безсилі. Сотник Орсак намагався при-вернути лад, уставити військо в кольони, але в одну мить сотки вояків кинулись на нього з багнетами, і за хвилину Маланчин побачив на місці, де стояв сотник, тільки купу мяса, змішану з болотом і земе-лею. Вояки порубали його багнетами, гризли зу-бами, розшарпували тіло руками, а вкінці кинули під ноги і роздавили як черва:

— Хай не верне до дому! Хай конає за все, що діяв з нами цілі роки! —

Соняшна рівнина північної Італії нагадувала нещасну країну, на яку впала сарана, що все ни-щить, пожирає. Було видно тільки синє небо і сіру, темну, каламутну хмару війська, яке посувається на Північ із одними словами на устах:

— Мир! До дому!

Маланчин, бачучи військо, яке божеволіє з ра-дості, що настав мир, військо, в якому не було видно ні одного вояка, який-би жалував, що Австрія

гине та хотів далі боротись, реготався як сатана і підспівував:

„За цісаря, за державу,
жертвуймо майно і кров!“

Відчував безмежну розкіш, що Австрія про-
грала війну.

Військо докотилось до міст Удіне, Ріманцакко, на-
падало на залізничні військові транспорти, на во-
єнні маґазини, грабило, руйнувало, пожираючи все,
що попало. Роками виголоднілі вояки ковтали по
пів бохонця хліба в одну мить, з'їдали по кілька
зимних консерв, і дехто вкінці наситився так, що
хорував, умирав на дорозі, не побачивши свого краю.

Вдираючись до маґазинів, слабші та хорі і ра-
нені, падали сильнішим під ноги, і товпа тратувала
їх на смерть. Маланчин з'їв два бохонці хліба на-
раз, третій хотів узяти на дорогу, але якийсь вояк
вирвав хліб із його рук і втік.

Хто був обдертий, без сорочки, крав у маґа-
зинах білля, убрання, вдягався, всі бились, свари-
лись, виривали собі добичу із рук. Вкінці хтось
підпалив маґазин і полум'я охопило будинок.

Вечором цілий небозвід палав загравою пожеж,
з трьох сторін горіли села підпалені австрійцями
за те, що селяни стріляли до них.

Голосно і сумно гуділи вибухи маґазинів му-
ніциї, висаджених у повітря чеськими полками,
які втікаючи, нищили склади зброї, з ненависти до
всього, що австрійське, із жадоби мести, з потреби
виявити свою радість і лють гомоном вибухів,
загравою пожеж.

Одного ранку перед очима Маланчина забіліли
скелі Альп, якби ясні, мармурові стіни.

— Адасть, я невилі далі машерувати. Заждем на поїзд.

Прийшов один поїзд, другий, третій, але всі були так переповнені, що і дахи і сходи були обліплені вояками мов дверці вулика бджолами. Часом на дахах був такий натовп, що коли поїзд в'їздив до тунелів, вояки, заснувши з втоми, падали з дахів і гинули, не вернувши до дому. Вкінні Маланчин і його земляки найшли місце на даху воза і в зимну, слотисту днину відіхали до вітчизни.

Переїзджали молоді держави, народжені на трупі Австрії, на стаціях спиняли їх словінські, мадярські і словацькі міліціонери, робили у возах ревізії, шукали зброї:

— Ми не маєм зброї! Ми все покидали! Навіщо вам зброя? Таж революція, мир, братерство всіх народів! — кликав Маланчин.

— Нам треба зброї, бо ми мусимо боронити молоді своєї держави.

Маланчин дивувався:

— Таж це була остання війна в історії людства. Тепер ми усю зброю перекуємо на плуги і серпи!

По девятьох днях їзди на дахах поїздів, на снігу і морозі, військо доїзджало до кордонів Галичини.

Умирала ніч, гинула серед ярів і домів, починало зоріти. Коли тільки розвиднілось, на передостанній словацькій стації Маланчин зліз із даху воза і купив у якогось хлопчика часопис.

— Прочитаймо газету. Миж не знаємо, що у світі діється; кілька тижнів я не бачив газет.

Поїзд рушив. Вояки сиділи на даху воза, і читали часопис :

„Держави Антанти вручили центральним державам мирові умови. На всіх фронтах європейських держав по трьох роках кривавої війни втихли бої, амовкли гармати. Ціла середня Європа стоїть в огні національних революцій. Південні Славяни, Чехи Словаки, й Поляки приступають до відновлення своїх національних держав, утрачених перед віками. Австрійський цісар Карло I. утік з Відня, Вільгельм II. покинув Німеччину, яка стоїть напередодні комуністичної революції“.

Василь Маланчин, Іван Гаджарук і Бельський аж тепер зрозуміли, що це не тільки італійський фронт заломався, що це не тільки проголошено мир, але що в цілій Європі валяться престולי, в пил розпадаються старі держави і з руїн попелу і пожарищ родиться нове життя, вільніше, краще. В повені військ, що вертало із фронтів, в усміхах радісних селян і робітників, що на стаціях витали вояків окликами й сльозами, в самому повітрі і сніговій метелиці, що котилась над селами й містами, почувалось щось тривожне й радісне, велике й невідоме, мовби вмірало страшне вчора, й родилось ясне соняшне завтра.

Здавалось, що кров мільонів вояків, пролита на всіх землях, у всіх краях, на всіх морях і під водами, в повітрі і на суші на всіх боєвищах від північного бігуна до південного, кров пролита за царські престולי, за царство здобуте горами трупів під Верденом, над Сочею і Пявою, в окривавленій Сербії й над Дарданелями, у стіп синіх Карпат і на

всіх полях аж по Балтик, на широких просторах Прусії й роздопаної Бельгії, на водах під Скагерраком, на водах Атлантику й Адріятику, у повітряних боях, що ця кров хлинула тепер повинню й затопила, підмулила престоли й вони падуть, розсіпаються.

Вірилось, що людство скупане в крові і сльозах, запрагне іншого життя й настане вічне царство миру й любови, окуплене тисячами тисяч цвинтарищ, розкинутих по всьому світі, безліччю могил за дротами таборів, де з голоду і туги вмірали полонені усіх рас, усіх народів Європи, Азії, Африки, Австралії, Америки...

Бо після царства сатани, яким була війна, мусить, мусить настати царство вічного миру й любови. Відчувалось, що зойки і стогони ранених, розстрілюваних і катованих мільонів у Галичині, яку змінено в пожарище і руїну, у безталанній, розп'ятій Сербії, роздавленій Бельгії, окривавленій Чехії, що душі тих мільонів своїм прокляттям зпоза могил несуть помсту володарям світу.

Здавалось, що сльози юнаків гнаних силою на поле бою і сльози матерей, дітей і вдів упали аж тепер на царські й королівські золоті корони і корони, не видержавши тягару своїх злочинів, падуть із голов на окривавлену землю: У Петрограді, Берліні, Відні, Царгороді, Софії...

А Іван Гаджарук читав далі часопис:

„Чехословацький уряд засів у давнім королівським замку, на Градчанах, й обняв владу в цілому краю“.

„Горожанська війна у Східній Галичині. Українська влада обсадила Львів військом і проголосила

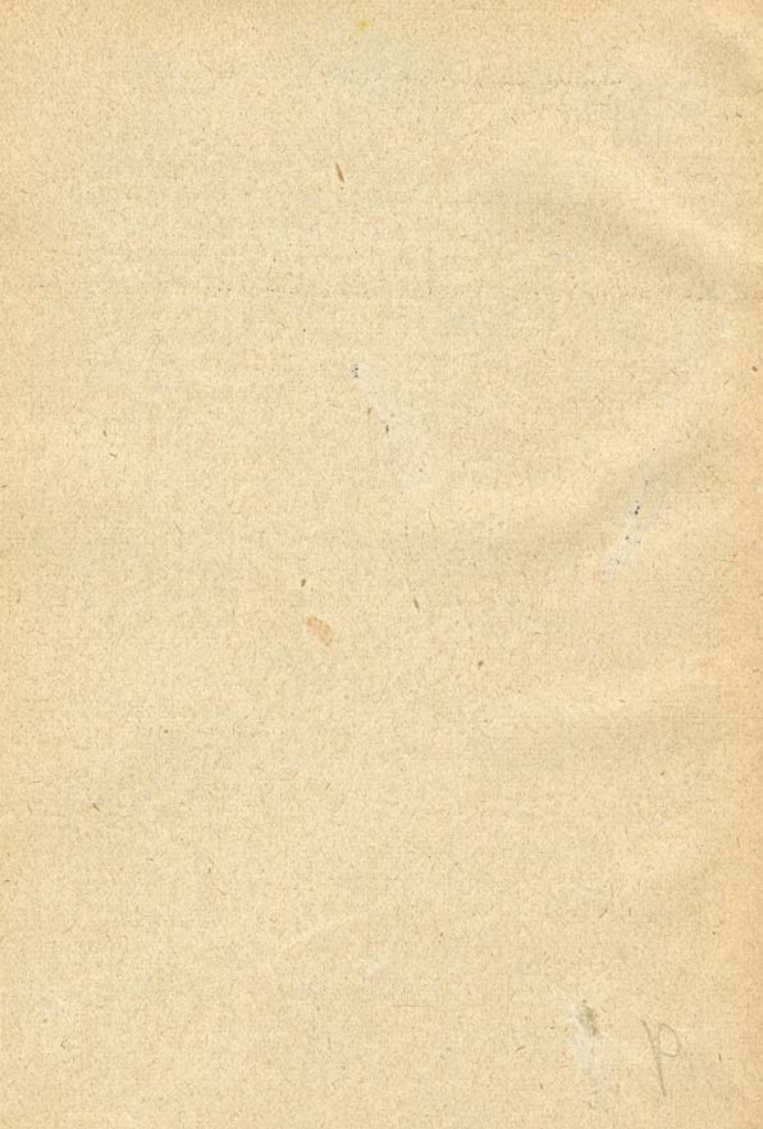
незалежну Українську Республіку. На вулицях Львова
лється кров”.

.....

Над верхами карпатських гір, що дрімали ще,
закутані білим саваном осінних мряк і туманів, над
мовчазними борами і лісами, присипаними першим
снігом, над країною попелищ і могил сходило ясне,
усмінене, благословенне Сонце... Сходило зпоза
грізних багрових хмар.

КІНЕЦЬ.

Писано від вересня 1929 до жовтня 1930.

РА
(1986) **164**
10 руб 17 коп

~~29.041~~

Василь

ПЕРШІ
СТЕЖИ

